

СЕРІЯ: МАТЕРІАЛИ Й ДОКУМЕНТИ, Ч. 1.

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)

ДРУГЕ НЕЗМІНЕНЕ ВИДАННЯ

Накладом Української Книгарні „ГОВЕРЛЯ”
41 E. 7th St., N. Y. C.

Printed in the United States of America.

1955

3381 МСЧР 7 УНН-21

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Цією книжкою - "ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ" - М. Возняка, - починаємо передруковувати ряд рідкісних книжок, вартість яких без сумніву промовляє за тим, щоб їх зберегти, бодай, для студій.

Про те наклад таких книжок буде дуже обмежений. Всі, цього роду, видання матимуть замітку:

СЕРІЯ: МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ, ч. 1.

і т.д.

Будемо вдячні нашим Шан. Читачам, за вислів їхньої думки щодо цих видань. Можливо, що деякі наші видання таки перетривають час скитання, і колись послужать нашим нащадкам у вільній Батьківщині - Україні

За В-во "ГОВЕРЛЯ"
Д-р М. Сидор Чарторийський

Передмова.

В 1919 році минуло триста літ від часу, як у Каміні Струмиловій в 1619 році на ярмарку, що припадав на святого Івана Хрестителя, виставлено польську драму Якуба Гаватовича, на тему смерті згаданого святого, а при ній дві українські інтермедії. Обидві вони є найдавнішими досіль опублікованими українськими драматичними сценами. І хоч від найдавніших часів були в українських народніх обрядах, передовсім у звязку з колядою та Різдом Христа й мясницями, гарні елементи або й почини чисто народньої комедії, все-таки історія української комедії починається влaстиво від 1619 р.

І під цим оглядом 1919 р. це рік тристалитнього ювілею української комедії. При тім треба зазначити, що тристалиття української комедії треба так розуміти, що вона не молодша, зате ми маємо деякі вказівки, що вона старша. Вже при кінці XVI та з початком XVII віку славний український мораліст Іван Вишенський нарікав на переносення «комедій і машкар» з єзуїтських колегій на український ґрунт, що Українці, як і єзуїти, бачили поступ в поширенню «машкарського й комедійського набоженства», що «ученики латинських байок, названі проповідниками, не хочуть в церкві трудитися тільки комедії строють і грають».

Дехто з польських учених не прикладає вислову «комедії строїти» до драматичних вистав, але розуміє під тим новаторства тодішніх українських проповідників, однак забуває при тім попередити, що такі вислови, як «комедії строїти», повстають щойно на підставі сценічних вистав, по-друге, що у Вишенського приходить не тільки «комедії строїти», але й «грати», а це вже певно вказує тільки на велике поширення і замишування Українців до драматичних ви-

став по тодішніх школах і поза ними. Зрештою про існування початків української драми перед 1619 р. свідчить і український діялог, яким вихованці єзуїтської колесії в Луцьку витали уніятського митрополита Рутського в 1614 р., і «Вірші» на Різдво Христа Памви Беринди з 1616 р. (Львівський друк), що творять властиво діялог для сімох або вісьмох хлопців.

Та й сам факт, що до польської нудної драми додаються українські інтермедії, не вистарчить пояснювати тою обставиною, що вистава відбулася в українським містечку та для українського населення, яке зіхалося на ярмарок. Додання українських інтермедій до польської драми вказує на те, що вони були атракційною силою драми Гаватовича й мали вже свою добру традицію.

Крім цього застереження, що українські драматичні вистави певно вже існували перед 1619 р., треба зробити ще одно. За 200 літ свого існування виказує українська інтермедія дуже слабкий розвиток, майже ніякий. Але з усіх родів української літератури вона ще найбільше дозволяє нам заглянути в душу українських народніх верств, познайомитися з темними та ясними сторонами їх щоденного життя, з їх відносинами до сусідніх народів і чужинців, що жили між ними, і т. д.

До того у відріжненню від нею одного иншого роду літератури інтермедії писалися в живій народній мові. Тому й не диво, що вони дуже подобалися нашому народові, а сама їх латинська назва досіль заховалася в устах українського народу, що всяку комічну, несподівану подію, напасть, сварку й т. п. називає «термедією».¹⁾

З огляду на своєрідне значіння української інтермедії в життю українського народу та в історії його літератури, напр. в генезі нового шестодня, розпочатого Котляревським, і подається отсе нарис її історії, з додатком вибраних текстів, для познайомлення ширшого круга читачів, які були початки української комедії, заки появил ся сто літ тому в українській літературі «Москаль чарівник» Котляревського.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. З історії народньої поезії поодиноких народів знаємо, що перші початки театральних вистав усюди були однакові. Їх початками були скрізь окремі епізоди чисто драматичного характеру, які витворилися в народніх урочистостях і обрядових грах. Коліскою грецького театру та драми були свята в честь бога Діоніза, уособлення творчої і життьодайної сили природи. Початки римської драми бачуть учені в старовинних народніх забавах, які уладжувалися в часі урочистостей, святкованих під час жнив і збору винограду на честь лісних і польових богів.

І взагалі народня драма витворюється і відокремлюється в самостійну цілість з того широкого циклю епічної поезії, який спирається на поганські народні перекази. Передовсім форма загадки така близька до діялогу, що з неї легко розвинути невеликій народній драмі. Повстаючи з питань і відповідей, загадки вже тим самим вносять в епічну поезію драматичний елемент. Так напр. німецькі мясопустні драматичні штуки (так звані „Fastnachtspiele“) у своїй найдавнішій формі є дуже часто не чим иншим, як рядом здраматизованих загадок.

Народня драма середовічної Німеччини народилася з народніх ігор, між якими окрему роль відіграли сцени звіринної байки, злучені з перебиранням. Це відбувалося в Німеччині та взагалі в західній Європі в часі поганських свят. Кождий брав на себе роль якогось звіряти й таким робом звіринний епос.) перемінявся в драму (Райнеке Фукс-Лис Микита з XIV в.).

Дуже вчасно ці поганські урочистости в західній Європі промостили собі доступ до християнського костела, змішалися з християнськими святами, з якими припадали на той самий час, перемінилися і відновилися від такого змішання. Перебрані приходили до костела й тут підіймали сміх, танцювали, співали свої поганські пісні тощо.

Драматичні елементи в українському народнім життю і словесности. І в українських народніх обрядах було від найдавніших часів життя українського народу і є тепер багато драматичного елементу. Українське весілля це своєрідна релігійно-побутова драма. Ця прикмета українського весілля, що кожному обрядові товаришить пісня, яка поясняє його, що кожда поява й акція молодого, молодої, сватів, бояр, дружок пояснюється відповідними піснями, зближає наше весілля до старовинних класичних містерій або трагедій Софокля з їх хором, строфами й антистрофами. Коли весілля розглядати як релігійно-побутову епопею, представляє вона такі важніші моменти: 1) сватання, 2) заручини, 3) печення короваю, 4) дівич вечір, 5) виття гильця, 6) посад, 7) вінчання, 8) покриття молодої, 9) супруже ліжко й 10) свято пошасливім заклученню супружа.³⁾ Змисл не одної акції, яка відбувається в часі весілля, невідомий нашому народові й це вказує на давнє походження поодиноких складових частин нашої весільної драми, яке сягає поганських часів.

Учасниками, а ще краще організаторами всіх найважливіших народніх обрядів від найдавніших часів по XVII в. були на Україні, як і взагалі у східно-славянських народів, так звані **скоморохи**. Їх поява спільна всім європейським народам в середніх віках. Як наслідники греко-римських скиників або мімів, народніх кумедників, що розвивали свою діяльність почасти на сцені або просценії театру, почасти на бенкетах і гулянках, на вулицях, площах і по шинках, українські скоморохи — все одно, звідки-б вони не прийшли на Україну, з Візантії, чи з заходу — вже в XI століттю заакліматизувалися до українського життя і стали най-

давнішими представниками народнього епосу, народньої сцени, народньої музикальної штуки.³⁾ Яко „веселі люде“ скоморохи грали та співали по домах, особливо на бенкетах, брали участь у весільних урочистостях, танцювали, виступали як всякі грачі, розвеселяли народню товпу на вулицях і площах міст і сіл, на кладовищах і полях, перебиралися, ходили з ведмедями й іншими вивченими звірами, з вертепом, виступали як сміхуни, чародії, шептуни тощо.

Через кілька століть духовенство завзято виступало проти них і їх штуки. В творах Феодосія Печерського, напр. в його поученні про божі кари, стрічаємо згадку, в числі інших спокушень людського роду, також про скоморохів з гуслами, сопілками та всякими грами. В життю тогож преподобника читаємо, що раз зайшов Феодосій до великого князя Святослава, сина Ярослава, й побачив у палаті, де находився князь, велике число грачів перед ним: одні грали на гуслах, другі на органах, а треті співали. „І так всі веселилися, бо такий був обичай у князя“. Похилив голову Феодосій і потім запитав князя: „чи так буде на тім світі?“. Прослезився князь і приказав грачам перервати гру. Від того часу, коли грали перед князем, а князь довідався про прихід Феодосія, він все приказував перервати гру.⁴⁾ Виступи дүховенства проти скоморохів, що не переривалися майже до XVIII в., свідчать про поширеність і живучість скоморошої штуки у нас.

Участь скоморохів в обрядах коляди. Не обходилися без скоморохів і обряди Купала й коляди. Вони грали цілі сцени з правильним розділом роль поміж членів скоморошої трупи, убраних в пестрі костюми, обвішаних бубончиками, перебиралися в звіринні шкіри або людські убрання і вкінці вбирали на себе маски.

З перебирань у звірята найбільше значіння мають ведмідь і коза. На Україні ходять молоді люде колядувати з козою. Козу роблять з дерева і тулуб покривають хутром; її піддержує схований під хутром селянин. Козу водять з музикою, під звуки якої

вона танцює. Прийшовши до якогось дому, колядники просять передовсім дозволу: „чи позволите, пане господарю, заколядувати, цей дім розвеселити, ірода засмутити?“ І починають співати пісню (село Колошівка, чернігівського повіту):

Го, го, го, коза, го, го, го, сіра,
 Ой, розходися, розвеселися
 При своєму дому, при господарю!
 Де коза ходить, там жито родить;
 Де не буває, там вилягає.
 Де коза туп, туп,
 Там жита сім кун;
 Де коза рогом,
 Там жито стогом;
 Де коза хвостом,
 Там жито кустом.
 На горі коза з козенятами,
 В долині вовчок з вовченятами.
 Вискочив вовчок, за козу чок-чок.
 А вовченята за козенята.
 Вискочив заяць,
 Став козу лагть:
 »Дурная коза, нерозумная,
 Своім діточкам не господиня,
 Своїх діточок не покормила!
 Вхопила-б серпюк, побігла в лісок,
 Нажала травичі з овсяний стіжок,
 Своїх діточок да й покормила,
 В чистім озері да й попоїла.
 Не ходи, коза, у тее селце,
 Да в тее селце, да в Михайлівку.
 А в Михайлівці всі люде стрельці,
 Встреляли козу в правеє око,
 Крізь полотенце, да в шире серце.
 Пуць, коза внада, нежива стала.
 А міхоноша, бері дудочку,
 Дуй козі в жилу.
 Надамає жила, будь, коза, жива«.
 Да устав наш козел,

Да пішов наш козел
 Да на роженьках, да на роженьках.
 Да микаючи, да рикаючи,
 Короли в полі да шукаючи,
 Господина в домі да питаючи,
 Щоб сьому господину і коровки були,
 І неврочливій, і молочливій,
 І овес — самосій, і ячмінь — колосій,
 І вигенця, сочевиця,
 І горох . . . . .»)

Поминаючи інші обряди драматичного характеру, тим більше, що тільки слабкий відгомін їх подибуємо в давніх літературних українських драматичних творах, треба тут зазначити основну різницю в долі народніх початків драматичних вистав у західній Європі й на Україні. Західня церква уважала необхідним зробити уступку могутнім обрядам старовинного національного поганства й уладила в християнських костелах драматичні вистави, щоб таким успішним способом боротися з чарівними поганськими грами. Православна церква не робила жадних уступок поганству, хоч і православний народ бажав бачити драматизм в християнським богослуженню.

Православне духовенство не тільки не прийшло на поміч поганським початкам простої народньої драми, але й усіма силами боролось з нею. Справжні початки українського театру завдячуємо західній Європі, в першій мірі польським впливам.

Розвиток середньовічної драми в західній Європі. Для протиділення народньому поганству повстала на заході Європи містерія. Назва походить від латинського слова ministerium = обряд і вказує разом на початкову звязь її з церковним обрядом. Різдва містерія, яка мала своїм прототипом вертепний обряд, і великодня, що витворилася з короткої сцени ангела з жінками, які шукають Христа по його воскресінню, й обняла потім представління Господніх страстей, воскресіння і зяеління апостолам, утворили перші й основні містерії, довкруги

яких народжувалися нові. До події, які товаришили різдву чи воскресінню Христа, додавалися всі події старого завіту, не виключаючи сотворення світу, які тільки стояли в якимсь відношенню до нього, і так повстав ряд епізодичних сцен, що його в Англії називали колективною містерією. Крім різдвяних і великодніх містерій розвинулися далі ще містерії чудес або міраклі, що виславляють життя і чуда святих, містерії мораліте, себго філософічно-релігійні діяльогі, що в них під алегоричними іменами уособлювалися моральні поняття, драматичні хроніки з біблійної історії та вкінці історичні містерії, але все з християнською примішкою.

Коротка була побіда костела над народними початками театральних вистав у західній Європі. З бігом часу під напором народних елементів містерія утратила свій чисто церковний характер і підчинилася світським інтересам. З поширенням містерій почали вводитися в них і не євангельські та не святі особи, напр. чорт і т. д., які вкінці так змінили первісний релігійний характер містерій, що їх прогнано з костелів і костельних огорож, де первісно виставлялися.

Видіставшись на волю і зустрівши народом з відкритими руками, містерія прийняла в себе ще більше комічного елементу з грубого протонароднього побуту й стала добром народних мас, а потім перейшла також у школи. І почувся з містерії інший настрій, далеко живіший і ближчий до народних мас: сміхи, жарти, дотепи й колючки, сатиричний елемент. Розвиваючися швидко, широко й нестримно, народній гумор промощував шлях для чисто національного мистецтва, що і зміст і форму, методи й головні ідеї брало тільки з народнього елементу.

На випадкових комічних сценах, як сцена з продавцем мастей Маріям і Йосифові, сцени з веселим життям Марії Магдалини, з оригінальним образцем родинного побуту Ноя, з чортами і т. д., не задержався розвиток комічного елементу. З бігом часу приплив світського елементу до духовної драми був такий сильний, що довів до відокремлення таких появ в одну

цілість, до утворення з окремих сцен невеличких комічних штук, виставлюваних поміж актами драми.

Інтермедії або інтерлюдії. Такі невеличкі комічні пєси мали на цілі відтягати увагу глядача від змісту серйозної і по більшій часті нудної драми й відсвіжувати його ум веселими сценами з щоденного життя. І ці невеличкі драматичні сцени комічного характеру називалися інтерлюдії або інтермедії (междувброшення забавних игришца).

В старовинних колективних містеріях слідний ще звязок інтерлюдій з текстом основної драми. Так напр. в пастирських сценах річи пастухів переривалися вставленою сценою, де перед публікою з'являвся великий хитрун Мек, що удаючи бідного й прибитого сімєю, просить у пастухів дозволу провести ніч з ними. Не довіряючи йому, пастухи кладуть його поміж собою, сподіваючися, що так охоронять своє стадо від його нападів. Але спритний злодій успіває вкрасти найкращого барана, занести його до жінки, яка не менше вдатно завиває кінці в бавовну. Мек знову вертається спати до пастухів. Тимчасом жінка Мека ховає барана в колыску, а сама стогне немовби по народженню дитини. Пригоди пастухів з Меком нагло перериваються піснею ангелів, що звіщають про народження Спасителя, а потім містерія іде далі своєю звичайною чергою.⁶⁾ Від такого поверховного підчнення головної драми перейшла інтермедія до повної незалежності.

Тимчасом релігійна драма наближалася до неминучого упадку. Зложилися на це: поступенне переродження усього ладу життя, широкий розвиток народнього комічного театру, побіда сатири над догматичною пропагандою в драматичній сфері, а вкінці негативний елемент, внесений в духовний театр реформаторськими штуками. Утративши своє суспільне значіння, релігійна драма знайшла для себе захист в різких ультракатолицьких закутках Європи й серед умов, які виключали всякий її розвиток, в численних католицьких і протестантських академіях, семінаріях, духовних школах. Останні прийняли містерію в обсяг

педагогічних засобів на тій підставі, що вона укріпляла в учениках догми віри, піддержувала в них найголовніші відомості з церковної історії й мартирології та вкінці розвивала в молодих людях усі прикмети доброго проповідника.

Шкільна драма в західній Європі, зокрема в Польщі. Це був останній період існування містерії, так званої шкільної драми. Її укладали по більшій часті латинською мовою головню самі учителі поезики, а виставляли школярі під його вказівками. Духовна драма одержала належне собі місце в загальній програмі наукового курсу. Учитель поезики мав обов'язок укладати від часу до часу духовні драми. Їх форма поступенно віддалялася від свого прототипу й під впливом щораз більшого гуманітарного руху й відродження залюбованя до клясичних зразків вона почала наслідувати форми й вірш давньої трагедії й комедії. Одні з перших єзуїти покористувалися можливістю ужити духовну драму яко засіб релігійної пропаганди й піддержку основної лінгвістичної та проповідничої освіти.

І в Чехії не тільки в народі, але й в школах найшла собі захист містерія по своїм виході з церкви. І серед школярів, які вешталися скрізь і мали назву волоцюг (вагантів), довго зберігалася містерія. Ставши предметом шкільних вправ, містерія в Чехії підчинилася педагогічним вимогам, первісний чеський текст почав робити місце латинському яко кориснішому, драма щораз більше увільнялася від переваги національного елемента та прибирала штучні методи й клерикальний напрям.

В Польщі містерія найшла ще найкращий захист у школі й деяких монастирях. І тут скоро вона стала знаряддям педагогічних цілей або пропаганди, а вже головню відтоді, відколи єзуїти зовсім захопили її в свої руки. Як у західній Європі, так у Польщі комічний елемент дістався до релігійної драми тим робом, що вже перші виконавці містерій поступенно позбавляли їх чисто релігійного напрямку. І здобував собі місце в релігійній драмі світський елемент утертим

шляхом: чорти, вояки, Юда почали щораз сміливіше розвеселяти зібрану публику і з їх розмов почали творитися вставні сцени й інтерлюдії. І так в одній великодній містерії зараз за монопольом Спасителя в Гефсиманськiм саді наступає сцена між чортом і Юдою. Чорт стрічає Юду як свого давнього приятеля і, зауваживши його тривогу, радить йому вдатися, для якої ціли й дає йому мотуз. Коли його рада виконується, чорт з радости пускається в танець і починає співати, а під кінець хоче угостити приятеля смолою. Сходяться чорти і шукають, де дістати-б смоли, щоб залити йому горло. Припадково переїздить селянин з смолою, його спиняють, торгуються і, коли він жадає за смолу копу, беруть і його з собою до пекла, щоб там розплатитися з ним, і потішають його, що там він опиниться серед знайомих, найде там діда, бабу та внучат.⁷⁾ Пізніше в інтермедії почали виступати особи, неналежні до головної драми, а далі на духовній сцені появилися в комічних постатях і духовні особи. Й тоді прогнали драму за костельну огорожу, а вона знайшла захист по школах і монастирях — серед змінених обставин і для змінених цілей.

Перенесення шкільного театру на Україну.

Коли містерія найшла захист в школах і академіях Польщі й ученики та семинаристи стали виконавцями драматичних вистав, шкільній драмі легко було дістатися на Україну. Немов гилля розложистого дерева, так від краківської академії поширилися в Польщі другостепенні й підчинені їй школи, семинарії або бурси, а в усіх їх в загальних рисах були однакові методи та плян науки.

З свого боку єзуїти покрили не тільки Польщу, але й Литву й західно-українські землі цілою сіттю своїх колегій. І до польських шкіл внесли вони випробовані вже в західній Європі методи, сперті на добре знання людського серця. І незабаром польські вельможі та шляхта почали товпами зїздитися на величні вистави єзуїтів, де латинські віршові драми переміжувалися з польськими, духовні сюжети з опові-

даннями з класичної мітології і де життя святих, історія рідного краю, політичні теорії, любовні пригоди поганських богів або легенди світського змісту представляли невичерпане джерело натхнення досвідчених єзуїтських драматургів.⁷⁾ Єзуїтські вистави відтягали молодь від давніх шкіл і краківської академії, представники чистої науки не переставали протестувати проти шарлатанства, але єзуїтська новина все-таки віднесла блискучу перемогу.

Спеціальну увагу звернули єзуїти на західні українські землі. При тім знаряддям, при помочі якого задумали досягнути свої цілі, була в першій мірі молодь. В їх руках знаходилося виховання дітей аристократичних родин, отже в єзуїтських школах побирала освіту й українська молодь. Люблинська унія з 1596 р. заставила передових Українців поробити рішучі кроки для протиділання. А що головна сила єзуїтів була в їх освіті, й Українцям треба було озброїтися тією самою зброєю, основніше виховувати молодь, засновувати школи, приготувати учених людей, котрі були б здатні своїми творами спиняти єзуїтську та взагалі католицьку пропаганду.

Так в оборону української віри й національності появилася густа сітка нищих і вищих шкіл, друкарень і гуртків учених людей при них.

Політичне поневолення України під Польщею промощувало широкий шлях впливові польської культури на українську. І таким обставинам між иншим, не тільки тому, що члени української нації були присутні на єзуїтських виставах чи й брали в них участь, треба приписати заведення драматичних вистав по українських школах надовго передтим, заки Петро Могила при заснуванні київської академії перейняв для неї порядок польських наукових заведень. Було тут і зобов'язання учителя поетики в Києві кожного року приготувати для літніх рекреацій драму, комедію або трагедію.

Теорія шкільної драми в Польщі й на Україні. В київській академії, а тим самим і в школах, зорганізованих на її зразок, викладався курс пое-

тики, звичайно в латинській мові. Ученики познайомилися з усіма родами й формами літературних творів: епосом, лірикою і драмою теоретично та практично, отже студіювали правила та зразки, вправлялися в писанню власних ученицьких прикладів на вивчені правила, а опісля й самі ставали драматургами.

Драми шкільного репертуару називалися на Україні по найбільшій частині комедіями тому, що першими зразками їх були твори класичної літератури, які мали таку назву, однак значіння терміну розумілося далеко неясно.⁸⁾ Шкільна драма складалася звичайно з трьох головних частин: прольога, фабули й епільога. Пролог виголошувався звичайно самим автором драми, котрий zarazом займався і її виставою, й містив у собі зворот до глядачів з коротким поясненням основної ідеї драми й тієї моральної науки, яка впливала з неї. Потім ішла сама драма, фабула, поділена на акти, яких було не менше трьох і не більше п'яти. Акти ділилися на сцени, яких не повинно було приходити більше дев'яти в однім акті, а число дієвих осіб в кожній сцені не повинно було перевищати чотирнадцятьох. Часто перед актом стояв окремий пролог, а по нім наступав хор, в яким розвивалася якась моральна думка, що стоїть у зв'язку з змістом цього акту. Закінчувалася драма епільогом, в яким містилася подяка глядачам і прохання вибачення у них за прогріхи.¹⁰⁾

На заході писалася драма звичайно в латинській мові, у нас в так званій славянсько-українській, себто зукраїншеній церковно-славянській мові. Прологи, хори й епільог писалися в західній Європі звичайно на народній мові, у нас на славяно-українській, за те як у західній Європі, так і у нас писалися живою народньою мовою інтермедії, себто сцени з простого життя, грубі фарси або драматизовані фавстичні й новели.

Чогож учили в школі про інтермедію? Одна з цікавіших поетик половини XVII в. дає такий виклад про інтермедію: „Інтермедія це коротка дія, видумана або правдива. Її відіграють між актами ко-

медії і трагедії, а складається вона з забавних слів, предметів і осіб, що відсвіжують увагу слухача й належать до актів і сцен драми. Вона називається інтермедією тому, що звичайно виконується між актами комедії і трагедії“.

Хоч інтермедії уважалися зовсім окремими від драми сценами, все-таки теорія поетики заохочувала брати для інтермедії сцени, котрі мали-б зв'язок з акцією, що розвивається в самій драмі: „Нема необхідності ставити інтермедії в зв'язок з змістом сюжету або акції комедії: вони можуть містити в собі зовсім окрему акцію від акції комедії або трагедії. Однак добре є класти в основу інтермедії зміст сюжету самої драми або ставити інтермедію в зв'язок з драмою. Деякі драматурги обходяться зовсім без інтермедій, але в саме оброблення драми вносять сцени, рівнозначні з інтермедіями. В інтермедіях оброблюються втішні й жартобливі історії, оповідання, анекдоти, фортелі одного над другим слуг, двораків, злидарів, музиків і ин., до інтермедії надаються такі особи, як сільські мужики, куховари, візники, що мріють про ученість, про політичну діяльність, що вправно та зручно обдурюють один одного й інших, одним словом усе втішне, що заметиш навіть в окремих лісидах, можна представити в інтермедіях, однак в стані інших осіб, зберігаючи приличність і пристойність. Особи інтермедій не мають відношення до акції самої драми; однак деколи можна взяти їх з числа осіб, що відносяться до драми. Інтермедій може бути в комедії одна або кілька, навіть по кождім акті — крім останнього. Тих кілька інтермедій можуть або бути продовженням одна одної, себто виконуватися протягом усієї драми одними й тими самими особами, розвиваючи один і той самий сюжет; або-ж інтермедії можуть не мати між собою ніякого зв'язку, виконуватися по різних актах різними особами, оброблювати ріжні сюжети. На виставах, які виконуються у дні великого посту для вияснення значіння Господніх терпінь, інтермедії є не на місці. Не на місці є вони також між актами трагедій, шіль яких викликувати в слухачах

серйозний, сумний настрій, — виїмка допускається тільки в тім випадку, коли якийсь акт покажеться надто довгий і нудний; однак-ж можливо в цих актах поміщувати легкі сцени, що доставляли-б деякого віддиху слухачам, але не викликували-б сміху, як інтермедії; причина цього та, що інтермедії в таких разях протирічили-б цілі, яку має трагедія.

Одні з інтермедій викликають сміх виключно словами, напр. коли виводяться наші сільські мужики, в уста котрих вкладаються латинські річи або котрі підбирають рівнозвучні вислови, або коли ці селяне пробують наслідувати манери або річи освічених людей, двораків, або навіть коли вони стараються висловитися чистою польською мовою. Також коли ці селяне втішним способом описують шось, напр. якийсь одяг і т. п., сніданок і т. п. В основі інших інтермедій лежать акції, що викликають сміх; такими є тонкі обдурення, спритні привласнення, улаштовані рабівниками, слугами й ин. В інших інтермедіях грають ролю також утішні слова й акції; такими є сцени, де виступають лизуни, двораки, хитруни й ин.“¹¹⁾

До переписаних або перероблених запозичених текстів підручників поетик автори України не додавали нічого або майже нічого нового. Цікаву рису віс у свою поетику „Поетичний город“ Митрофан Довгалевський, учитель поетики в київській академії на шкільний рік 1736/7. Викладаючи теорію поетики за чужими слідами, Довгалевський згадував про те, що увійшло в сучасну йому практику: В комедії — писав він — виступають особи низького походження як господарь, литвин (білорус), циган, козак, жид, поляк, скиф, турок, грек, італієць“.¹²⁾ Очевидно Довгалевський розумів під комедією інтермедії, які були в моді, а які зовсім справедливо він назвав народніми комедіями.

Інтермедії з драми Якуба Гаватовича.

Розвиток польської інтермедії в XVI і на початку XVII століття. Найдавніші зразки

такої народньої комедії переховала нам польська драма Якуба Гаватовича з 1619 р. Польська драматична творчість в XVI в. не була природним витвором, але штучно виплеканою рослиною. Відділ релігійної драми убогий. Ренесанс не лишив великого впливу. Шкільна драма, яка буйно розвинулась в західній Європі, дала в Польщі кілька невдатних проб. Вплив реформації обмежився до кількох полемічно-релігійних діялогів без більшої вартости. В інших галузях драматичної літератури, як на полі мораліте й комедії, виказує польська драматична література XVI в. тільки безвартісні проби. Щойно під кінець XVI в. набрала більшого значіння єзуїтська драма, якій одначе не можна признати артистичної вартости.¹²⁾

Причиною цього явища як в Польщі, так і на Україні була недостача постійної сцени й та обставина, що не було більших міст, а міщанство було більшій часті напливове й неосвічене.

Наскільки можна думати з того, що досіль відоме з історії польського театру в XVI в., завязки польської комедії в формі інтермедій з'являються досить пізно. З двох ніби-то інтермедій, доданих до „Суду Париса“ з 1542 р., одна музична в злучі з костюмовим танцем, а друга це рід циркової забави. В 1579 р. появилися інтермедії на єзуїтській сцені в Пултуску, але вони бліді, не забавні й моралізуючі. На справжній комізм здобулася польська інтермедія щойно під італійським впливом і під впливом загального зросту цивілізації в часах відродження. Справжні три польські інтермедії (досіль відомі) походять з 1604 р. й додані до мораліте Юрковського „O polskim Seymiku“. Одна з них представляє шляхтича на лихим селі, що занедбує діти й господарство, а на лови вибирається вистроений і пересвідчений, що це додає йому багато поваги. Друга інтермедія малює того самого шляхтича, як він наймає у місті домового вчителя для дітей і не хоче навіть стільки заплатити, скільки платиться за турецького коня. В третій інтермедії вертають до дому два підхмелені селяне, котрі кра-

дуть по дорозі з поля, що можуть, аж сполошує їх дідич.¹⁴⁾

Так звана „Коротка інтермедія“ (Intermedium breve) заснована на анекдоті про наївного селянина, що пробує віддати до школи сина. Цей мотив, властивий середньовічній французькій фарсі, появився в Польщі перший раз на єзуїтській сцені в Пултуску 1579 р., а на народній сцені дещо пізніше в згаданій інтермедії. Селянин Вирва їде з хурою дров до міста й забирає з собою сина Лаврінка, щоб його віддати до школи. Ставши в місті, лишає хуру на вулиці й питається за школу, а син їде за ним, несучи під пахою гусака для бакаляря і заїдаючи хліб з сиром. Вирва питається наперед жака, потім льоката за бакаляря, безупинно перекручуючи це слово на каламарь або бакулярь. Жак і льокат сміються з нього, та не уважаючи на це, він приходить до учителя і, гарно кланяючися, віддає сина до школи. Вирва це проста людина; на кождім ступні зраджує незнання і хотів би, щоб його сина відразу признано найкращим учеником і щоб його видатки не пішли на марне. І він був колись через тиждень у школі та брав навіть участь в урочистости на св. Григорія, але незабаром його прогнали з неї. Одначе ця урочистість зробила на нього таке вражіння, що тепер бажав би бачити сина як найшвидше її учасником, а потім і королем жаків. Бакалярь приймає сина, Вирва їде на торг і відразу починається наука. Насамперед бакалярь велить Лаврінкові вмити собі ноги, але коли хлопець не хоче зробити цього й заявляє, що вдома мати мила йому ноги, його простягають на лавці й добре його перетріпують. Вирва просив дуже, щоб не катовано йому сина, отже повернувши з торгу, забирає його додому, а рівночасно домагається звернення гусака. Одначе бакалярь збуває його жартом, а селянин забуває язик в роті й відходить з нічим. Ця інтермедія мала досить велику славу в Польщі й вийшла 1612 р. друком п. з. „Комедія про Лаврінка до школи та з школи“.¹⁵⁾

Драма Якуба Гаватовича. Як що її ще можна віднести до часу появи драми Гаватовича, чому наразі стоїть на решкодї недостача хронології, мало це змінило характер тодішньої польської інтермедії, ясний з даних вище інтермедій. Пятиактова драма Гаватовича, має заголовок: „Tragedia albo wizerunek śmierci świętego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego“. Містерія про відрубання голови св. Іванові Хрестителеві в Польщі найпопулярнішою. Вже Скарга згадує її загально відому в XVI в. драму, коли говорить: „Як коли показують зрубання св. Івана: приправляють живій людині миску під шию, а він показується умерлим, хоч в дійсности живий і здоровий“. ¹⁶⁾ Одначе текст цієї містерії невідомий. Другим текстом мав бути той рукопис, в яким мала знаходитися старовинна пісня танцюючої Іродіади ¹⁷⁾, а третій це драма Гаватовича. Проф. Брікнер здогадується, що останні обидві драми ідентичні ¹⁸⁾. За те вказує на іншу чотириактову драму про Івана Хрестителя з хорами, подібну дещо до трагедії Гаватовича, з 1629 р. ¹⁹⁾ Драму Гаватовича виставлено в 1619 р. в Камінці Струмиловій на ярмарку, що припадав на день тогож святого. Тодж і надруковано її:

Вона написана віршом. Прольог викладає зміст драми: відому з святого письма історію про Івана Хрестителя і царя Ірода й Іродіади. Драма без літературної вартости. З сучасним життям суспільности ваяжуть її тільки дві сцени „замість інтермедій“, одна на кінці першого, друга на кінці четвертого акту. У автатора цих сцен серце чутке на кривди народніх мас. Зокрема треба це сказати про сцену „замість інтермедії“ на кінці четвертого акту. Тут хвалиться чорт тим, що він зробив на світі: „І ми не дармували. Ми обіхали цілий світ, приводячи людей до злого. Дуже часто витатимемо гостей в своїм пеклі. Мене тільки про це запитати. Маю силу п'яниць, костирів (грачів у кістки), танцюристів, картярів, розбійників, і навіть і тих драбуг, що ходять серед темної ночі й усе чигають на розпусту, спізнюючи свої зальоти й роз-

пусні перелюбства, коли достануться до нас на пекольне ліжко з жінкою. Маємо досить і шинкарок, в яких дуже кохаємося, що мають несправедливі міри, а через наш чари всіх завертають до себе та приписують їм крисок. І тих, що пишно вбираються, а сильні в своїй гордості, досить наведемо до пекла, коли тільки попробуємо цього. А надо все найбільше частуватимемо чарівниці, наші вірні служебниці, котрих носимо під Київ, коли перемінімося в ожог, за те, що вони не хочуть дармувати в тім, що їм повеліваємо. І буде гарний бенкет з ними. І ворожбитів і лікарів і ріжних хвакторів з тими, котрі знаються з ними або вдаються до них, повно достанеться до нас, що ледви для них стане місяця. І тих, що держать злі фунти або міряють коротким ліктем. Не вилічаю багатьох інших, з котрими починаємо собі так сміливо немов з братами, а надто кохаємося в собі, що нічого такого не зачнуть без котрого небудь чорта. І буде цього до нещастя, що ледви місяця їм вистарчить. В наших пекольних палатах маємо досить вірних слуг“.

Найцінніші з драми Гаватовича, пятий акт якої нагадує анальогічні сцени з українського народнього вертепу, українські інтермедії, перша після другого акту, а третя після третього акту. Не зважаючи на це, вони надруковані на самім кінці книжки.

Продав kota в мішку. В першій інтермедії зявляється двох селян: Стецько з горшками й Климко з котом у мішку. Перший, багатий господарь, наймає другого до себе на службу й обіцяє добре годувати його, варячи ріжні страви в горшках, котрі закудив на ярмарку. Другий годиться і хвалиться своєю вміlostю ловити зьрів. Ось і зловив лисицю, котру держить у мішку та пропонує Стецькови купити. Після торгу купує Стецько звіря. Климко відходить і обіцяє незабаром вернутися, а тимчасом бере горшки й одіж Стецька. Останній розв'язує міх і відсіль вибігає кіт. Тимчасом вертається Климко, перебраний в іншу одіж, і приносить горшки, накриваючи їх своєю одіжю і присипаючи травою. Коли Стецько докоряє йому за шахрайство, Климко запевняє, що він

не зробив цього, її показує йому куцу з горшками та впевняє, що це лежить опуканець, котрого її радить вибити „палицею гаразд по хребті“. Ідучи за його радістю, Стецько бє власні горшки, за пізно зауважує свою помилку та йде до пана поскаржитися. Клімко знову показується на сцені і цинічно заявляє, що той, котрий „знає в світі гаразд махлювати“ пан

Джерело інтермедії. На тему цієї інтермедії відома в нас приповідка „кота в мішку не торгують“ або „купус кота в мішку“. Ця приповідка це мабуть скорочення до догми оповідання на туж тему в нашій усній словесности. Такі оповідання є вандрівного характеру. Джерело оповідання про купленого кота в мішку крив Драгоманів у німецькій книжці про мандрівки Ulenspiegel-a або Eulenspiegel-a, жартуна, що робить по більшій часті гидкі жарти ріжним особам, з котрим сходиться. Назва походить звідтіля, що він в одній руці сову (Eule), а в другій дзеркало (Spiegel). В початку XVI в. Томас Мурнер звів до купи мандрівки цих жартунів і надрукував у 1519 р. Опісля ця книжка передруковувалася багато разів і перекладалися на ріжні мови, а нові видавці викидали її додавали нові ріжні анекдоти відповідно до свого смаку й читаючої публіки.

І саме в Мурнеровім зводі мандрівок Ulenspiegel-a найшов Драгоманів дві історії, які зведені в одну в інтермедії про кота в мішку. В першій іде оповідання, як Ulenspiegel, розсердившись за те, що в Берліні кушнір не заплатив йому грошей за роботу, яку він, причепившись до букви наказу господаря, зробив так, що з шкірки наробив великих і малих вовків і псував через це шкірку, постановляє пімститися на кушнірах у Липську. Коли липські кушніри зібралися у вечір перед Великоднем і заявили, що радо попоїли-б дичини, Ulenspiegel бере у господаря своєї го-стинниці кота, обшиває його в заячу шкірку, показує його кушнірови зпід поли та продає за чотири срібні гроші й за шість феників шкірку. Кушнір приносить куплене до дому свого цехмістра, де зібралися його товариші. Їм захотілося забавитися ловами на заяця

і вони випустили кота в обгородженім городі, нацькувавши на нього собаку. Кіт вискочив на дерево, замявкав і втік до дому. Кушніри хотіли побити жартуна, але Ulenspiegel перемінив свою одіж і став иншим так, що вони не пізнали його.

Другій половині інтермедії Гаватовича відповідає инша історія, де Ulenspiegel гостює у бременського єпископа, любителя жартів, що дуже бавився своїм гостем. Нарешті жартун утомився і вдає побожного так, що єпископа нарешті обіймає досада. Тоді Ulenspiegel умовляється з гончарихою, що він платить за всі її горшки, коли вона сповнятиме все, що він їй накаже знаком, а єпископови говорить, що без слів заставить бабу, яка продає горшки, побити свій товар. Єпископ закладається на 30 гульденів. Обидва йдуть на ринок і Ulenspiegel починає рухи, які баба гончариха удає, нарешті дає їй знак бити горшки. Вдома єпископ годиться віддати 30 гульденів, коли Ulenspiegel скаже йому, як він зробив свою штуку. Жартун поясняє свою немудру хитрість. Єпископ наказує йому мовчати про цю справу й обіцяє за це подарувати вола. Цей подарунок дістає Ulenspiegel з числа 16 волів, які єпископ добуває від своїх лицарів і слуг, обіцявши їм виявити секрет способу, як Ulenspiegel одержав силу над гончарихою. Васалям єпископа видалося, що секрет невартий волів, але їм прийшлося потішитися тим, що їх пан зажартував з ними.

При кінці XVI, а найдалі на початку XVII в. мандрівки Ulenspiegel-a, переложено на польську мову під іменем Sowizdrzał (sowa, zdradło, zwierciadło = дзеркало), бо вже в 1617 р. краківський єпископ завів у реєстр заборонених книжок „Fraszki nowe Sowizdrzałowe“ і „Sowizdrzał nowy“. В однім з таких видань є обидві історії навіть не в перерібі, а майже в дословнім перекладі німецького зразка.²⁰⁾

Найкращий сон. В другій інтермедії з драми Гаватовича виступає трьох селян: Максим, Гриць і Денис. Перші два продали воли на ярмарку. Раді, що не відроблятимуть уже ними „шарварку“, збираються

служити на флісі: гнати дараби й човни на ріці. Третій Денис догоняє їх і просить і його взяти до товариства. По якімсь часі Денис просить їсти, кажучи, що він забув купити хліба. Та хліба немає й у товаришів подорожі. Зробивши деякий шматок дальшої дороги, селяне чують запах пирога й, пошукавши, находять пиріг у траві. Денис говорить, що пиріг за малий грюх, і пропонує лягти спати, а після того присудити пиріг тому, кому присниться найкращий сон. Усі лягають спати. Коли обидва товариші сплять, Денис згадає пиріг і потім будить їх. Кождий оповідає сон. Максим був у небі, опис якого подає, де їсти велів носити. І його поставлено там за стіл дати страви, які вилічені далі. Грицько був у пеклі, де сказано йому, що на віки терпітиме муки. Тепер почав Денис оповідати про себе. Коли він лежав, гел прийшов до нього, вхопив його за волосся і садив на небі. Там побачив Денис Максима, як уживав. Просив його дати кусник, та Максим не хотів, але все показував з неба на той пиріг. Опісля ангел поставив Дениса коло пекольного вогню, звідки чув крик Грицька, щоб Денис зів, що має, бо Грицько терпітиме там вічні муки. Нагло поставив його на траві й він зів пиріг. Не хотіли такого товариша подорожі Максим і Грицько, від яких утік Денис, щоб вони не побили його.

Українське народне оповідання про найкращий сон. На ту саму тему знаходиться в збірнику казок Афанасєва таке оповідання: Ішов хахол з покосу, та й з циганом зійшлись разом. „А куди ти, чоловіче, йдеш?“ — „А додому, цигане!“ — „Ходи-ж зо мною за товариша“. — „Еге!“ От вони йдуть, та на дорозі найшли печене поросся. От циган продумує, якби йому самому поросся зісти. „А як же, каже, чоловіче, ми поросся зімо?“ — „А як же! поріжмо, та й зіджмо“. — „Ні, чоловіче, каже циган; або я більше зім, або ти, та й не згадаємо; а нехай ляжемо спати, та кому кращий сон, присниться, тому і поросся зісти“. — „Еге!“ Тільки чоловік і береже цигана, поки він засне. Циган захрапів. Чоловік поторкав, потор-

кав цигана — він спить. От він вийняв у нього окрась хліба, та і зів усе поросся; а опісля ліг, та і спить собі гарненько. Циган схвативсь та торк, торк того чоловіка; він проспався. „А який же тобі, чоловіче, сон снівся?“ — „А щоб тобі, цигане! мене збудив, а міні такий гарний сон снівся“... — „Та оповідай же, цигане, твій сон, а я свій (каже) подумаю, ти мене так торкав, що я свій сон зовсім забув“. — „Ну, каже, чоловіче! міні сон гарний снівся! Дивлюсь я біля нас кінь ходить, такий гарний: нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова. От як я сів на того коня та побіг; та побіг — тільки і видно! Біжу по степу, на степу стоїть стовп, біля стовпа драбина. Я зліз з того коня, привязав його до стовпа, поліз по драбині: ліз, ліз вгору, високо — високо: Дивлюсь — аж там небеса. Я виліз на небеса, ходив, ходив по небесах, та й найшов хатку. У тій хаті відхилив трошки двері — там світиться. Бачу — сидить сам пан Біг, вечеряє, та й каже до мене: іди (каже) до мене, цигане, вечеряти! Дак я, чоловіче, з самим Богом вечеряв!... Дак бач, який міні сон снівся! — „Та й міні, каже, снівся під цю штуку, тільки трохи не такий: устав я, аж ходить кобила, біла да така пранцювата! Свитка на ній підв'язана віжками, з лози стремена почіплені, обродь на ній уся зірвана. Дак я сів собі на ній та й поїхав. Іхав — іхав, іхав — іхав, аж опоганіло... Тільки дивлюсь: стоїть стовп, біля стовпа драбина, а до тої драбини стоїть прив'язаний кінь — такий гарний, нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова“... — „Отож, чоловіче, я на тому коневі іхав“. — „Еге! Дак я, каже, зліз з тієї кобили, пустив її по степу, та й поліз, по драбині угору. Виліз високо-високо; дивлюсь — аж небеса. От я походив, походив собі по чебесах, бач — стоїть хатка. Я відхилив трошки двері, дивлюсь — аж ви сидите з паном Богом, та вечеряєте. А, — ти, цигане, махнув на мене, та й кажеш: вернись, чоловіче, та зіж поросся. Я вернувсь, зів поросся, та і ліг: і спав собі гарненько“... — „Дак ти зів поросся?“ — „Та усе,

каже, зів. „Подивись — он де тільки кісточки зостались!“ — „А, дурню! це міні тільки сон такий ся“. „А я, каже, не знав; ти-ж на мене махнув, я вернувсь та зів поросся“. „Нехай же тебе лиха година! Цур тобі, пек тобі, дурню! нехай сира земля прийме! Не піду з тобою за товариша розшураюсь! Та й пішов циган додому.“²¹⁾

Джерело інтермедії. Одначе далеко ближше до змісту інтермедії про найкращий сон оповідання з так званих „Gesta Romanorum“ (Римські історії). Належать вони до найпопулярніших і найбільше поширених творів європейської літератури в середніх віках і містять оповідання, легенди, анекдоти, які походять з різних джерел. Цей збірник повстав правдоподібно в XIII в. в Англії з кількох менших цілостей, відомих уже передтим, а потім побільшився новими додатками так, що зріс до числа 181 розділів. Перша згадка про існування в XVI в. польського перекладу Римських історій появляється в 1553 р.²²⁾

Одно з польських видань Римських історій, передруковане д-ром Яном Бистроньом у „Biblioteczki Państwowej Polskiej“ краківської Академії Наук, має як XXIII історію „Приклад, щоб ми пильнувалися чортівської зради, щоб нас не зрадив“. Ось що тут оповідається: „Пішло трьох товаришів у дорогу, й одного разу притрапилося їм, що не мали нічого їсти, лишень один малесенький хліб знайшли, щоб купити, а їсти хотілося їм дуже. І говорили так між собою: Хочби ми поділили цей хліб на три частини, таки кождий з нас не наїється своєю частиною. Сказав їм один: Покладімося тут на шляху й спімо, а комуснитиметься найкращий сон, хай зїсть тоді той увесь хліб. Відповіли йому інші товариші: Годимося на це. Й почали спати. Тоді той, котрий піддав цю раду вставши в часі, коли вони спали, зів увесь хліб так, що не лишив жадної одробини своїм товаришам. Опісля збудив своїх товаришів, говорячи: Устаньте швидко, вже час, щоб кождий оповів свій сон. Перший сказав: Любі товариші, дивний сон снівся мені. Бачив я одну

драбину, спущену з неба, котрою ангели сходили з неба й виходили, а зійшовши, взяли мою душу з тіла. Коли я там був, бачив я св. Трійцю, Отця і Сина і Святого Духа. А таку веселість мала моя душа, що такої ні око не бачило, ні ухо не чуло, як я там мав веселість. Це мій сон. Опісля сказав другий: Я бачив, що чорти гаками вирвали мою душу з мого тіла та взяли її до пекла й говорили мені так: як довго буде Бог на небі, так довго будеш на цім місці. Потім сказав третій: Слухайте мого сну: Я бачив, що якийсь ангел прийшов до мене та сказав мені: Приятелю, чи хочеш побачити, де твої товариші? А я відповів: Хочу, бо маємо між собою хліб зїсти а вони певне відійшли з хлібом. А він сказав мені: Єсть хліб коло вас, але ходи за мною. І вів мене до небесної вулички, а тільки я вложив свою голову до неба, як він це звелів мені, я побачив, що ти був у небі, як ти сказав, і сидів ти на золотім стільці, а мав перед собою багато страв і вина досить. І сказав мені ангел: Отсе твій товариш має тут багато розкішних страв і веселости, а тут пробуватиме на віки: бо хто раз увійде до неба, вже на віки не вийде з нього. Опісля сказав: Піди ще за мною, а я покажу тобі, де є твій другий товариш. А коли я йшов за ним, вів мене до пекольної брами, а там бачив я тебе в пекольних муках, як ти сам сказав. І сказав я до тебе: Товаришу, жаль мені того, що ти в таких великих муках, а ти відповів мені: Як довго Пан Біг царюватиме в небі, так довго тут пробуватиму, бо я заслужив на це. Устань швидко, зїдж увесь хліб, бо відтепер не побачиш ні мене ні мого товариша. А коли я це почув, вставши, зів хліб, як ти велів мені.²³⁾

Зайнявшись дослідом походження українського народнього устного оповідання, дійшов Драгоманів до висліду, що воно не місцевого й не устного, а закордонного й книжного походження, й появилосся на Україні не ранше появи в ній Римських історій, отже не ранше XVI в.²⁴⁾ Вже саме число осіб, в інтермедії три, в українським устнім народнім оповіданню дві, вказує на те, що редакція оповідання пізніша від ре-

дакції інтермедії. Інтермедія близька до тексту прикладу з Римських історій. Зрештою треба ще виждати, чи не найдуться готові зразки обох інтермедій в німецькій, чеській або польській мові.

Оповідання про найкращий сон в новій українській літературі. Оброблення сюжету інтермедії про найкращий сон на підставі народньої переказки з двома особами маємо у Степана Руданського, в його приказці „Пан і Іван в дорозі“ з 1858 р. Пан з Іваном відбувають мандрівку по світу. Прийшлося ночувати. Пан задумує ошукати Івана. Пропонує попоїсти, але почати з торби Івана. Згодився Іван:

Добре, пане! — Іван каже,
Зняв свою торбину...
На травичці зелененькій
Простелив свитину...
Попойди таки добре:
Комара здушили...
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили.

Надійшов другий вечір і панові треба було починати свою торбу. Але пан ні слова собі, положився спати, поклав торбу під голову й почав замовляти Івана, що він робив би, якби мав велике поле, як те, вони ночували. На це сказав Іван, що він орав засівав би хлібом, ходив би до Одеси по сіль і мав гроші. Що інше зробив би пан. Він збудував би на цім місці місто. Там стояв би у нього палац, крамниці під ряд деінде, а ще далі перекупки з булками, а тут дві різниці. Тоді запросив би пан Івана до себе бачувати. Спасибі — сказав Іван, краще пожитися спати. І незабаром зачав Іван хроніти коло пана, а потім і пан почав сапіти

Тільки що пан заснув добре,
Іван підійнявся...
Та до панської торбини
І сам приєднався.

То і курку, і печеню,
І кавалок кишки...
Все, що було у торбині.
Стеребив до кришки...

Пробудився голодний пан, та не було що їсти. Розбудив Івана й запитав його. А Іван здвигнув плечима й відповів:

А що-ж, пане, та-ж ви вчора
Місто будували. —
Тут стояло дві різниці...
Там булки стояли...
А по місті, звісне діло,
Собаки ходили...
То вони-ж то вашу торбу
Певне стеребили!

Посвистав пан по торбині, та нічого було діяти. Пішли далі мандрувати. На силу добились до села під вечір. По дорозі стрітили гуску, яка зблукалась. Її сховав Іван у торбину, а коли прийшли до пустої хати, спорядили її й посадили у піч. І знову пан задумав одурити Івана. Запропонував пожитися спати. Кому присниться краща закуска, має дістати на другий день цілу гуску. Постелив Іван свитину й ляг спати.

Серед ночі захронів пан,
Іван пробудився...
Ізїв собі цілу гуску,
Та й знов положився...

Рано збудив пан Івана й давай оповідати, як то Бог запросив його до себе на бенкет, які то страви там подавали та як його припрошували всі святі.

Ані слова: — Іван каже.
Валіа правда, пане!
Я сам бачив, як ви їли
Якісь марципани...
Та дивлюсь, що не голодні.
Маєте закуску...
Та й сів собі коло печі.
Та й стеребив гуску!...

Коли пан довідався, що це дійсно правда, мів димом голодний, а на це сказав Іван, що пан тів когось ошукати, а ошукав сам себе.

Так ця приказка Руданського вяже найдавніші українські драматичні сцени з новою українською літературою, в якій маємо ще сценку „Дивний сон“ в „Сценках і оповіданнях з українського народнього життя“ Петра Раєвського. Два робітники, москаль і українець, ішли разом в місті. В дорозі українець захісти й почав просити у товариша: „Чуєш, руський: Чи немає у тебе чого небудь попоїсти? У мене, тобі кажучи, така проклята жінка, що й шматка хліба не дала на дорогу, у дорозі, каже, їсти нездорово, а тут, далєбі, аж шкіра болить, так їсти хочу. Москаль признався, що він має з собою і мягкий хлібець і чену курку, але поснідає з цього той, кому присниться кращий сон. Зблизилася ніч і подорожні полягли спати. Вранці проснувся москаль і збудив українця. Москаль оповів свій сон, як то він ходив по квітчастому полі. До нього зійшли два ангели з неба й несли його просто до Бога, а він кричав: „прощай, товаришу подорожі, не побачимося! Опісля українця оповів свій сон. Він сидів у раю коло Бога, коли й москаля наднесли ангели, а Бог глянув і сказав: „Не треба мені кацапів, ось у мене єсть Грицько!“ І москаль признав сніданок українцеві.

Життєписні дані про Гаватовича. Життєписні дані про Гаватовича завдячуємо Михайлові Павликові. Гаватович або Гават родився 17 марта 1598 р. Тут скінчив лише початкову школу й ще хлопцем опинився в Бережанах, на хлібі Катерини Анни зо Штемберку Костки Сенявської, жінки Адама Єроніма з Грушева Сенявського, коронного підчашого, де жив при однім з домашніх учителів молодих синів Сенявської: Миколая, Олександра та Прокопа, з котрими поїхав опісля до Кракова вчитися. В 1615 р. яко 17 літній майже хлопець здобув собі в ягайлонській академії ступінь бакаляря штук і філософії. Здається, зараз після того Жолкевські покликали його на учителя до своєї маєтності Камінки Струмилової. де яко 21-літній моло-

дєць виставив свою „трагедію про смерть Івана Хрестителя“ з двома українськими інтермедіями. Регіні з Фульштина Жолкевській і присвячена трагедія Гаватовича: Та зараз на другий рік Ст. Жолкевській погиб у битві під Цецорою і він знову пішов під протекцію Сенявської. 1622 р. 14 мая він висвятився на латинського ксьондза і відтепер до смерти жив під прізвищем Гават. Зразу ксьондзував у замковій каплиці Сенявських, а потім у фарнім костелі. В Бережанах був Гават пробошом до кінця 1628 р., після чого від тої самої родини Сенявських одержав одну з найбагатших латинських парафій на Україні у Вижнянах, перемишлянського повіту. Плебаном у Вижнянах став у січні 1629 р., й пробув там до 1669 р., після чого переселив ся до Львова яко треміяльний канонік римо-католицької капітули.²⁵⁾

В часі облоги Львова Богданом Хмельницьким 1655 р. Гават був у Львові й, коли перше посольство міста до Хмельницького 15 жовтня не повелось, Гават був одним із тих „славніших достойників міста“, котрі з власної волі пристали до попереднього посольства, щоб ще раз піти до Хмельницького — просити його покинути облогу. Цим разом Богдан Хмельницький прийняв посольство з великими почестями та згодився покинути облогу Львова за майїї окуп. Ще більшу ролю відогравав Гаватович в осени 1672 р. в часі облоги Львова Турками. Помер 1679 р., записавши архикатедральному латинському костелові, де був головою Братства Божого Тіла, 1000 золотих польських.

Справа авторства інтермедій з драми Гаватовича. Разом з „Трагедією“, яку виставив 29 серпня 1619 р., будучи бакалярем, оголосив друком 13 своїх літературних праць — по найбільшій часті костельного характеру: з того 8 оригінальних, 3 перекладені з латинського, 1 по часті оригінальна й 1 вийнята з більшого латинського твору й передрукована. З оригінальних праць Гавата 3 написані віршом (2 польським, 1 латинським), 5 прозою.²⁶⁾

Всі ці писання Гаватовича — лико. Справжню літературну вартість мають лишень інтермедії, додані до його драми. Безвартісність письменської спадщини Гаватовича ставить нас перед питанням, чи дійсно Гаватович написав українські інтермедії. Сумніви кликує вже сам заголовок драми Гаватовича: „Tragedia albo wizerunek śmierci przeswiętego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego. Na pięć aktów rozdzielone. Przydane są intermedia dwoie. Napisany przez Jacoba Gawathowica Leopoldite, nauk wyzwolonych i lozophiey bakalarza. Odprawowany w Kamionie jarmark przypadający na dzień tegoż Jana Świętego przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja“ (Трагедія або образ смерти пресвятого Івана Хрестителя, його посланника. Поділений на пять актів, дані й дві інтермедії. Написаний Якубом Гаватовичем Львовянином, бакалярем визволених наук і льософії. Виставлений в Камінші на ярмарок, припадає на день тогож Івана святого Хрестителя року божого 1619. Друкований на яворівським редмістю у св. Миколая). В тексті заголовку, як показують підкреслені слова, звертає на себе увагу те, як зазначив Гаватович, що в книжці містяться й інтермедії. Вони додані, хоч весь інший зміст заголовку сується до слова „wizerunek“ і приписаний заслужі Гаватовича. Та й це говорить дещо, що сцени „замість інтермедій“ надруковані в тім місці, де приходили у виставі, а українські інтермедії додані вкінці драми. Годі припустити, щоб в часі тодішнього шаленого польонізаційного напору автор хотів зазначити тим робом окремішність української мови. За авторством Гаватовича не промовляють ні польонізми, звичайні на території західних українських земель, ні випадковість такої самої будови вірша в сцені „замість інтермедії“ й українській інтермедії. За те такі написання латинкою, як „rokupyl“ (покупиль), „choty“ (хотѣль) і т. д. поруч „byw“ (быль), „imyn“ (имѣль) і т. д. та церковно-славянські впливи промовляля-б за кириличним текстом, з якого непослідовно транскрибував Гавато-

вич при видаванні інтермедій латинкою. До того тодішні літературні факти показують, що діяльози не були новиною в українських школах, напр. у львівській школі Ставропігійського брацтва ученики віддекламували вірші Памви Беринди 1616 р., що й вийшли тодіж друком, в 1630 р. „Вірші“ з трагедії Христос пасхон Скульського, а 1631 р. „Размишленіє о муші Христа Спасителя“ Йоаникія Волковича, які також рівночасно вийшли друком. Тяжко було-б пояснити, колиб українська вдача, наділена з природи гумором і схильна до пародії, задержалася на таких сухих діяльозах.

Коли разом розглянути такі сумніви, видається найправдоподібнішим, що з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича з 1619 р., стоїть подібно справа, як з піснюю про козака й Кулину, доданою до брошури Яна Дзвонівського з 1625 р. або до „Prażonki“ з 1640 р. І як, заки Дзвонівський пустив друком пісню про козака й Кулину, співалася вона вже в „Mięsopestne albo tragikomedii na dni mięsopestne“ з 1622 р., а певно й давніше, так, можна здогадуватися, й тексти інтермедій, доданих до драми Гаватовича, були відомі вже передтим. Іх автором міг бути один з учеників ягайлонської академії або якої іншої польської колегії, Українець, наділений літературним хистом. Традиція писати інтермедії живою мовою з одного боку, а наука в польській школі з другого зберігли автора від написання своїх інтермедій тодішньою книжною мовою українського письменства.

Значіння інтермедій з драми Гаватовича. Переховані латинською азбукою інтермедії з драми Гаватовича тим цінні, що представляють собою незвичайно важний пам'ятник тодішньої живої української мови. Побіч прикмет північно-українського діалекту, яким в XVII і довгий час у XVIII в. складалася значна частина літературних творів у живій українській мові (інтермедій, різдвяних і великодніх віршів тощо), бачимо тут цікаві окремі прикмети українського говору тої околиці, серед якої лежить Камінка Стру-

милова, де відбулася вистава драми Гаватовича й українських інтермедій.

З маленькими виїмками інтермедії Гаватовича мають той самий віршовий розмір, що початкові вірші кожної строфи пісні про козака й Кулину, опублікованої також в польській брошурі з 1625 р. Цей во-сьмискладовий вірш це сумішка селябізму з тонізмом, хоч дуже скомплікованим способом. Маленькі виїмки творить звичайний тоді в польській літературі й перенесений звідсіль до української тринадцятискладовий вірш. Вірші інтермедій мельодійні, коли при читанню їх задержати звичайний український наголос. Польо-нізми в фонетиці, формах і словах не разять дуже, коли взяти під увагу те, що це літературні пам'ятки з 1619 р.

Реалістичні картини інтермедій виблискують ще й сьогодні свіжістю, хоч який нехитрий їх зміст, зрештою, як і їх попередниць в західно-європейських літературах. Цю свіжість завдячують інтермедії великій силі побутових сценок і чисто народніх зворотів, а їх обидві можна ще й тепер грати з користю, що вже само дає гарний доказ їх літературної і мистецької стійності. Словом — як перші почини української комедії інтермедії з драми Гаватовича раз на все займають своє почесне місце.

Важні також наші інтермедії для досліду культурних впливів західної Європи на Україну. Їх автор, безумовно людина з західно-європейською освітою, вмів перещіпити інтернаціональні мандрівні сюжети на український ґрунт і дати цінні для нас веснянки нашої драматичної літератури.

Інтермедія українця з жидом.

Татарин зловив німця. Розвиток української інтермедії, як і нашої старовинної драми взагалі, не йшов нормальною ходою. І представити навіть в хронологічним порядку розвиток української інтермедії це трудна річ. Поза шасливим винятком з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича, інтермедії не

друковано в XVII і XVIII віках, бо уважали це за щось занадто низьке й вульгарне. Тексти інтермедій переховувалися в рукописах, з яких мало що дійшло до нас, і то в пізніх копіях, нераз дуже попсованих. До інтермедій, які для нашого огляду не мають ніякого значіння, належить інтермедія „Татарин зловив німця“, додана до польської драми „Володислав Ягайло“ з 1663 р., в якій німець силкується говорити ламаною польською мовою, а татарин макаронічною українською мовою.²⁷⁾

Котра віра краща. Властивою-ж і хронологічно найближчою українською інтермедією середини або другої половини XVII в. є „Інтермедіум жид із русином“. Цю інтермедію опублікували др. Ів. Франко та проф. В. Перегн. В рукописі йде вона по уривковим містерії на Благовіщення, однак немає даних з певністю сказати, чи інтермедія відноситься до цієї містерії.

В інтермедії появляється жид з тхориками в руках. Його здоганяє українець і питає, де був і що вторгував, і хоче йому товаришити. Коли жид пристає на його товариство, українець починає сумніватися, чи випадає йому бути в товаристві з жидом, бо останній нехрист і не визнає Бога в Трійці. Крім того жиди розп'яли Христа на хресті. Жид борониться, що вірить у живого Бога й виповняє його заповіді, що Бога не можна розп'яти, бо Бог є без тіла. Він вірить, що прийде Месія. Українець переконує жида, що Месія уже приходив, бо тоді ставалися предивні знаки: світ кам'янів, земля тряслася, каміння розпадалося, а всяке створіння змінилося з огляду на божий жаль. Жид каже, що не знає цього, а вихваляє свою віру, як українець свою. Останній закидає жидові, що у нього немає свят. На це заявляє жид, що колиб почав вилічати всі свої свята, не стало-б у бороді українця ні одної волосинки. По порозумінню наперед вилічає свої свята жид і за кожним разом вириває волосок з бороди українця. Нарешті зупиняється, бо без талмуда не може собі пригадати більше свят. Опісля українець починає вилічати свої свята, наперед по одному, а коли дійшов до неділі всіх святих, вирвав

ую бороду жидові. Інтермедія кінчиться плачем жидів на бороді.”)

Правдоподібне джерело. Др. Іван Франко вказав на правдоподібне джерело сюжету цієї інтермедії й аналогічних оповідань. Цим джерелом є анекдот, що в польськiм перекладі увійшов до книжечки „Магазин анекдотів”, виданої у Варшаві 1793 р. В томі IV на стор. 16—18 є таке оповідання п. з. „Виграна в суперечці”:

„Два паломники, француз і еспанець, зійшлися в гостинниці, розбалакалися про почесність кожного свого рідного краю, вихваляючи один понад другого добрі прикмети свого народу. Еспанець, бачучи, що в багатьох точках Еспанія не може дорівняти Франції, кинувся на релігію, в тій певності, що бодай в цій точці візьме гору.

— А що? — говорить до француза, чи в твоїм краю богослуження і честь Богу, як у моїм? У вас, коли священик іде з паном Богом до хорого, то йде сам один священик із хлопцем, що дзвонить. А у нас в Еспанії з якою пошаною ведуть священника! Ніколи инакше, тільки кілька сот осіб довкола нього з свічками, а інші несуть довкола нього смолоскипи; кожний, хто зустрінеється з ним на вулиці, хочби найпильніше діло, покидає його та йде супроводити священника. Навіть король і гранди, коли їм це треба, мають собі за честь нести бальдахим над священником.

— Це правда, — сказав француз, — але чи значеш, чому це так? Отже в Франції, здавна правдивий, не треба Пану Богу великої асисті, бо він певний, що його не зустріне ніяке лихо. Але в Еспанії, де так багато жидів (ця суперечка велася ще перед прогнанням жидів із Еспанії), треба, каже, Пану Ісусові великої асистенції, щоб знову не розп'яли його жиди.

— Як то! — обурився еспанець на француза, — чи й щодо релігії хочеш удержати перевагу над Еспанією? Хиба не знаєш, що маємо далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся в цілій бороді?

— Перепрошаю дуже, — відповів француз, французьких святих далеко більше!

І завівши еспанця до присутних, сказав: „Ось, мої панове, цей еспанець говорить, що в них далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся на бороді й на всій голові. За кожним еспанським святим, якого назве, хай він вирве мені волос із бороди! Зате я за кожного названого французького святого вирву йому”.

— Згода! — озвався еспанець.

— Але, бідолахо, обідру тобі цілу кастильську бороду, — кепкує француз.

— Ну, гляди лишень, щоб ти сам не стратив своєї паризької фризюри! — відповідає еспанець.

Обидва стають проти себе, б'ються об заклад, складають „за руки” значну суму, яку має одержати той, хто переспорить другого. Починає француз: „Святий Діонісій” — і вириває еспанцеві волос із голови. „Святий Ігнатій”, — мовить еспанець і те саме чинить французові. Француз: „Св. Людвик”, еспанець: „Св. Тереса”. Француз: „Св. Мартин”, еспанець: „Св. Ксавіє”. Француз: „Св. Кльотильда”, еспанець: „Св. Ізидор”. Француз: „Св. Брунон”, еспанець, вирвавши французові нараз два волоски, аж йому сльози закрутилися в очах, сказав: „Св. Козьма й Даміян”. Розсерджений француз і болем і пакостю і стратою своїх двох волосків, а до того збоявши, щоб і далі за його одного святого еспанець не приводив йому двох, ухопив еспанця обома руками за вуси та, крикнувши: „Одинадцять тисяч святих дів!”, вирвав йому вуси до решти. Тут був кінець суперечці, бо не тільки еспанець не придумав більшого числа святих або хочби й такого великого, але з болю бідолаха не міг сказати ані слова та зрікся свого заставу”.

Укладчик „Магазину анекдотів” черпав свій матеріал в багатьох випадках з французьких книжок, з багатої в XV до XVIII віках літератури забавних анекдотів, і там треба шукати першовзору сюжету інтермедії.”)

Про сюжет анекдота на східно-славянським ґрунті говорить др. Франко в розвідці, „Котра віра ліпша?“ (стор. 30--45).

Українські редакції анекдота. Для нас цікаві передовсім українські варіанти цього оповідання. І тут маємо дві редакції. Одну записав др. Франко в Нагуєви-чах, дрогобицького повіту, яка виглядає як безпосередній відгомін інтермедії. Ось нагуєвицький текст: Посперечалися жид з селянином, у кого є більше свят, у жидів чи в українців. — Слухай, Іване, жид, — скільки у нас є свят, стільки я тобі волосків з голови вимкну. — Добре, — каже Іван, — а я так само, скільки і у нас. Почав жид рахувати. — У нас є Судний день — то раз! Трубки — то Кучки — то три! Гамана — то чотири! — Пейсах — то п'ять! Зелені свята — то шість! — Ну, далі! — каже селянин. — Що далі? А у вас хіба більше? Ну, у нас є перше Різдво — то раз! Друге Воскресіння — то два! Та й так вилічає далі по одному, по одному й за кожним жидові один волосок, по А далі сприкрилося йому та й каже: — А потім є мик! святих! А потім є сорок святих! А нарешті є всіх трьох святих! Та й за цим словом, як ухопить жид обома руками за пейси, як торгне з усієї сили, — чисто вирвав.³⁰⁾

Друге оповідання, записане Володимиром Гнатюком в Пужниках, буцацького повіту, дає пояснення, чому поляки обстрижені. Ось причина: Мав українець одного коня, а міщанин поляк другого. Орали поспів в полі. Але як прийшло одного святого, прийшов поляк до українця й каже: „Ходімо орати“. — „Я не піду, в мене нині свято“. А він вимкнув йому один волос з голови та й пішов додому. А як прийшло трьох святих, прийшов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. А він каже: „Я не піду, бо в мене нині трьох святих“. А він вимкнув йому три волоски й пішов додому. А як прийшло сорок святих, приходив знов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. — „Я не піду, бо в мене нині сорок святих“. Він вимкнув йому сорок волосків з голови й пішов

додому. А як прийшло латинських всіх святих, прийшов українець до поляка й каже: „Ходи, підемо орати“. Каже поляк: „Я не піду, бо в мене нині всіх святих“. А українець як зляпав поляка за чуприну своїми пазурами, то ні волоска не лишив йому. На той знак тепер в Польщі голови стрижуть, бо їх так обскубав українець, а вони, як взяли собі звичай, та й дотепер.³¹⁾

В цім оповіданню бачимо вже виразну ціль пояснити дане явище, при чім місце жиди зайняв тут сусід українця поляк. Цей сюжет досить поширений і в старовинній анекдотичній українській літературі як суперечка Тараски-жидовина з християнином — блазнем (скоморохом) за віру, при чім вищість віри доказується вилічуванням свят і вириванням волосся. В цій редакції має анекдот назву по більшій часті „Слово о вѣрѣ християнской и о жидовской“. Одна з дальших редакцій цього сюжету стала темою приказки Степана Руданського з 1858 р. н. з. „Рабін і Запорожець“, через що знов одержуємо лучник між давніми українськими інтермедіями й новою українською літературою.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. З польського підручника риторики кінця XVII в. опублікував М. Марковський виривки з драми: „Comunia duchowna ss. Borysa i Hleba“ з українськими інтермедіями. Драму виставляли вихованці полоцької колегії єзуїтів. Що торкається змісту драми, не переповідаємо його, бо драма й так не заховалася в цілости.

Розмова про театральні декорації. Перша інтермедія знаходиться перед початком драми, а її акція відбувається в костелі. В захованім уривку інтермедії гарбарь і селянин розмовляють про ті декорації, що були потрібні для виставлення драми. Увесь комізм побудований тут на невдатних замітках селянина з на-

годи пояснювання йому гарбарем незрозумілих річей.
При кінці обидва хваляться своїми синами.

Гарбарь. Не бурчи, дурнило, щоб нас не зогнали:
Як почнуть нас хвостать, щоб не пристогнали.
Я есми прийшов синка мого послухати:
Учуєш, як хорошененько буде казати,
По латинську як ріпку гризе. Як візьме читати,
Повна світлиця його усюди чувати.
Як ланку коли ссати медвідь візьме малий,
Так мармолить мій синок на своїм Альварі (латин-
[ська граматика]).

Гарбареві не уступає селянин у вихвалюванню
свого сина. Хоч його син має щойно рік, виганяє свині
з городу, а дасть раду й бохонцеві хліба. Як народився,

Третього дня почав смалити капусту,
Чи редку бувало даєш, чи то кашу густу,
І пальці осмокче. Дай, Боже, дождати,
Буде землю, сусіде, кому там пахати.

По цім відривку наступає прольог. Виходять два
ученики й проганяють гарбаря з селянином.

Гарбарь. Чи чув, сусіде, згонять того, хто не має
Такої карточки? Паничок ось отой роздає.

Селянин. Дай же і нам, панятко, продай готовую
Карточку мені одну, а йому другу.

Міжтим перед сценою товпа все росте й серед
неї ведеться така розмова:

Гарбарь. Апанас, ходи до нас, ну і ти, Іване,
А ти чого приперся, мужику, при тій пані?
Не мнітеся, мовчіте, а он прийшла Хведя,
А Овдуня не хотіла ждати і обіда.

Селянин. І он, сусіде, і наш Спиридон прибрався,
Він і Микита межі людьми показався.

Гарбарь. Паше куме, поправ накривленую шапку,
Назад горло, а наперед оберни си ланку.

Селянин. Паненко, от муха тут сіла, ізгони рукою,
Бестія, на що вона пить кров має твою!

Гарбарь. Другая по другій от сидить естороні,
Покусають ти споренько. Ну, ти Спиридоне,
Втри ніс, табакою так заспавесь,
Дуру того під носом, як лопатою, наклавесь.

В таким тоні ще хвилю перекидаються словами,
а потім починається вже сама драма.

Украдена кобила. В п'ятій сцені драми, де оповідається про те, як козак, висланий скарбником Святополка Ериманом з листами, губить коня і догадується, що його украли вояки Святополка, є кілька місць, написаних народньою мовою, які творять окрему цілість. Козак кладеться спати, „кобилу до рук привязавши“. Тоді показуються два драгони, що довго вже волочилися, але змогли вкрасти тільки шкіру кобили. Перший драгон згадує, як то передтим легко було виволокти, „що Бог дав мужикові дурному“, а „тепер ледви на гною облізлий собака лежить де на селі, а скотина усяка покинула“. Немає чого украсти й на панськім дворі. Нараз запримічують, що спить козак і пасе кобилу, привязавши до рук.

2 драгон. Що чинити, Іване? Колиби як дурного
Ошукати, кобилу украсти з рук його!

1 драгон. Бачиш, кобила ходить по грязькім болоті
І ледво може хвостом облізлим молоті.
Так учиним: у грязи тут шкуру утопім.
А зверху тронки веінку болотом покронім.
Да мнімати буде, вставши, що у грязь учала
Кобила, а облізлий хвіст тільки задрала.
І не буде нас гнати, дасть епокій усьому.
Сміх учиним і собі і тому дурному.
Уткин, Юську, я коня одгетуль сироваску.

І драґон. Зараз я шугуки моєї, Іване, докажу.

Спи, дурний, білий кобила тобі не принеситься.

І драґон. Продавши, пане Юську, треба поділитися.

Пробудившись і не заставши кобили, догадується козак, що її украли вояки Святополка. Витягнувши шкіру, утоплену в болоті, задумує продати її. Саме надходить жид, що й купує шкіру яко турецьку й хоче інакше добувати зиск:

Чи не зиск тут, панове? За так мало гросий
Турецькою скуру купив, товар так хороший.
Покину орендарство, буду гандіювати,
Уже корцом в аренді не хочу держати.
В куті мескаю, ніхто пива не скоштує,
Ні табаки, ні меду ніхто не торгує.
Я пива ковенського кажу наробити
З боцки ячменя двадцять, а коли ситити
Мед сляхецький розкажу, такий гирдяка
Буде і лоб закрутить твердий дубеняка.
Уже не одну жменю соли уєшпати
Казав у циво, селедціх голожок напхати.
Щоб смаценько мужицтву ляному було.
Кажу власти бугуну, щоб лоб закрутило.
По старім неохвоцю цомусь тягнуть гості,
А як год мине, жиде, заплати старості.
Уже купцем остану, буду продавати
Турецької скури, буду їми торгувати.

В такім веселім настрою кладеться жид відпочи-
вати й накривається шкірою. Зявляється чорт, **що**
говорить по польськи, як чомусь і козак. Чортові **не**
дуже добре ведеться в останніх часах. Хвалиться, **що**
радитиме Святополкові зігнати зо світа своїх братів **всі**
і самому вступити на престіл. Хочє записати собі **на-**
злочини на світі, та немає у нього ні пергаміну, ні **від-**
віть кобилячої шкіри. Нараз запримічує, що жид **спід-**
почиває під шкірою, отже велить йому вилізти **зпід**
неї й починається між ними розмова. Чорт **закидає**
жидові, що доливає води до горівки й робить **лю-**
дям шкоду в інших напоях. Жид звалює це на **Лейбу,**

який до того й до табаки сипле завше чемериці, а до
редки смаженої догтику з мажниці". На питання чор-
та, хто вкидає свинський кал до меду, відповідає
жид, що це робить Борух, який всипає гною до зва-
реної капусти.

На чергу приходять гріхи християн, в першій мірі
панів. Жид нарікає:

Не випиєс, мій дябле, на панів усього,
Хочісь зніє шкіри із світа цілого.
Горе жидів! І панове тепер салберами,
І пан тепер зарівно микитить з жидами.
Пан один за швтора тепер жиди стоїть:
Торгує, барисує, як на то пристоїть.
От тоє, пане дябле, хотій напсати.
Позичивши, панове не хотять оддати.

Чорт питається, чому жид не говорить, що не-
має справедливости між вірними, немає взаємної лю-
бови. Волить один гріш узяти від жиди, як три від
вірного. Чому в тій самій корчмі, де тягне зиск жид,
не заробляє католик? Чому не сказав жид, що селяне
терплять велику кривду від панів, а пани розпихають
свої животи їх кровю і їх потом? Як худоба, набира-
ють тіла. Чому не сказав жид, де діваються великі
податки й доходи з сіл і з мита? На питання, чи не
має ще якої скарги, жид нарікає, що студенти здійма-
ють часом жидам шапки й зачіпають їх на вулиці.

Чорт називає це дрібничкою, тим більше, що
в разі, як хтось нападе на нього, він все ховається до
школи. Важнішу річ забув жид, а саме, що жінки ду-
же вистроюються, не щоб подобатися своїм чолові-
кам, але щоб дати принаду іншим. Чорт не вертає
шкіри жидові, але й ще хоче ужити його за коня.
На це жид:

Пане дябле, пів миді на мні не заїдеє,
Сам себе осукаєє, сам себе заведеє:
Тильчак і хороби у мене всенькії.
Пусти, пане дябле, кісточки біднії!

Не помагають і дальші прохання жида, чорт сідає на нього і відїзджає.³²⁾

В цій сцені побутові риси приперчені протиальною пропагандою.

Танець перед смертю. Найстарша відома інтермедія XVIII в. це інтермедія, додана до „Прольогу (властиво діялогу) на „Воскресеніє Христово“. списаного „року Божого 1719“. В інтермедії виступають баба, дід і чорт:

Баба. Дідуну мій, порадо моя, вже дикій минулимо поля,
А то нам вше вказала там божая воля!
Уважаймо-ж, дідоньку, щонми межн людьми...
Одтепер же вешелгми із собою будьми,
Бо як вижу, що і люде вешели вживають;
Попитаймося їх, чи гаражд ся мають.

Так шепеляво говорить і дід. Дальші цитати приводяться в звичайних, невикривлених шепелявостю формах.

Дід. Боже, дай же добрий день і як ся маєте?
Хоч єдин измеже вас мене ци знаєте?
Заволикся дід з бабою, до вас тут завитав,
Щобим ся за здорова вас усіх запитав.
Як вас вижу, не дармо ви ся тут зібрали,
Ачейби сьте тоє і нам з бабою сказали.
Не дбайте, що па мні курман лати, —
Мене колись брали усі люде в свати!
Я то вмівав з людьми розмови чинити
І кожного молодця міг я оженити.

Баба. Липи ти, дідусю мій, з людьми розмовляти,
Я бим рада з тобою оттут погуляти.
Нехай лихо пропаде, я-ж горілку маю,
Тебе як приятеля свого звитаю.

Баба й дід пють горівку, опісля задумують потанцювати й пожартувати. Немає тільки дударя, щоб заграв, а дід гарно поскакав би собі з бабою. Хочуть запитати людей, чи немає якого музики, котрий грав би їм, або якого співака, котрий хоч заспівав би.

Готов і зараз добре заплатити, колиб тільки притрапився. З'являється чорт:

Один день, бабо і ти діду милий,
Вижу, що сьте весолі і дуже підшлі.
Музики питаєте? Я грач чужоземський
І волочай потішний, а жартун вселенський.
Як заграю, не кождий в танцю весело сваче,
А лишній з танечників і ревне заплаче.
Я такий музикант естем: як скоро заграю,
То тим, що танцюють, некло отвираю.

Баба. Заграй же нам, музику нанн, нехай потанцюєм.
Ачей красно граєш, нехай тут почуєм.

Чорт. Вже, бабо, дрібно грають, а ти дрібно танцюєш.
До некла вандрувати зо мною ся готуй!

Баба. Грай же нам, музичку нанн, уже ми танцюєм.
А тобі великую плату обіцюєм.

Баба з дідом танцює, а чорт приспівує:

Танцюй же, бабо, танцюй.
А до некла ся готуй,
І дід з тобою
Разом зо мною.
На утіху князю
Будеш ся веселити,
А більше служити.
Люциперови,
Славному князю,
Треба ся поклонити!

Баба. Грай же, біс драв твою матю, бо я тобі плачу.
А я з дідом хороне оттут поскачу.
Один тому час, заживаймо-ж світа,
Коли нам хоч в старости служать літа.

Дід. Іскрутилася ти, бабо, грача знєважаєш,
Тот чоловік дивний, чому не вважаєш?
Він грає та й співає хороне, як бачу.
Не протився, музику, я заплатити рачу.

Ото баба ся впила, перебач, прошу тебе.
Не бійся, ми заплатим тобі, ставлю себе.

Чорт. Не фрасуйся, твоя баба, як пугач в хліві:
Я її в пеклі для тебе поставлю на ліві.

Тут признається дід, що й він і баба люблять тепло, й питає, де лежить це пекло.

Чорт. Іще, діду, п'ятьсот миль, за морем великим,
А до него усе треба іти полем диким.

Дід. Хочби там ізраз бувати, як ся там поводить.
А горілку та пиво пити там ся цд годить?

Чорт. Там пиво, як смоли, і сірки достаток.
Багатий край в нас, повно пак всего і недостаток.

Дід. Провадь же нас з бабою до свого пекла,
Коли не бороните заживати тепла.

Чорт. А трас, діду з бабою! А горілки пити
Перестань, вже в пеклі будеш з нами жити.

Чорт жене їх до пекла.³²⁾

Тема інтермедії не хитра у своїм переведенню.
На сцену вивелені беззубі дід і баба й на їх шепеля-
вости побудований головно комізм інтермедії.

Богач і Лазарь. З того самого збірника, де на-
ходиться інтермедія: Дід, баба й чорт, відома й пєса про
богача й Лазаря, яка також має форму інтермедії.
Перлина всесвітньої літератури. — притча про богача
й Лазаря була від перших християнських часів до на-
ших днів одною з найбільше улюблених тем для про-
повідників, співаків, лірників і драматургів. На цю тему
виставлено 1701 р. в московській академії драму „Ужа-
сная измѣна сластолюбиваго житія“ українського по-
ходження, а при трагедії М. Козачинського „О смерти
последняго царя сербскаго Уроша V“ з 1733 р. була
також інтермедія про богача й Лазаря, але не дійшла
до нас.

Зміст інтермедії про богача й Лазаря такий: Ви-
гнаний богачем з його двора убогий Лазарь просить
Бога забрати його з цього світа та прийняти його

душу в свої руки, щоб більше не бути тягаром для
людей. Ангел докоряє немилосердному богачеві, що
сам довгий час веселиться, а убогого не прийме ні на
одну годину.

О горе тобі, пєсь не мав над Лазарем милости.
Ото підеш за тос до вічної темности,
Де будеш ся з Люцифером мучити,
А він лицій у Авраама покарем міти.

Там у небі богач прохатиме рятунку в убогого
Лазаря. З тими словами забирає Лазаря, обіцяючи
йому вічну щасливість в небі. А до окруження звер-
тається ангел ось з якими словами:

І вам розказую, щоб ви тіло взяли,
По звичаю християнськїм поховали.
Того богача ви не слухайте, як живо,
Бо й ви з ним будете в пеклі мати живо.

Богач не вірить, щоб „тую трудовату душу до
неба взяли“. Чи післав би Бог ангелів по душу того,
„которий в жадній сукні не ходив“? Брат богача по-
кидає його та йде з Лазарем, щоб довідатися там
правду. Обіцяє пригланутися там усьому та все вірно
оповісти богачеві. І музика відрікається свого ремесла
й покидає свою скрипку та супроводить Лазаря, щоб
він вставився за ним перед Богом. Покидають богача
не тільки слуги, але і його рідна донька. Богач ди-
вується:

Що ся за чуда такії стали,
Що ми ся всі подрікали?
Не тільки слуги мої не хотїли мні служити,
Але й дочка моя не хотїла мні ся покорити.
За тим трудоватим пішла мерцем,
А мене вже не хотїла звати вітцем!

Та він не дбатиме про неї, а заживатиме роскоші
на цїм світі, бо немає йому рівного й багатшого
над нього в його державі. Виходить смерть і пита-
ється богача, чому вивищає себе над усіх. За те, що

був на світі такій гордий, житиме тепер в пеклі з Люципером. Богач бачить, що не може вже відкупитися своїм багатством. Не слухав ні пророків ні церковних учителів, а тепер не може обмитися з гріхів. При вході з цього світа богач дає раду приятелям:

Приятелі, вже з того світа одхожаю.
А вам чинити так не дозволяю.
Ви милостиво нищим й убогим давайте.
А з дворів своїх не вишхайте.
Вже ся тепер, други, жегнаю,
На тамтім світі вас очікую.

Смерть. Ну вже, богачу, нічого не здригайся.
Моєї коси не вельми лякайся.
Можеш тим світом погордіти,
А в пеклі з Люципером весілля міти.

1 чорт. Го, го, го, гостю наш пожаданий,
Сусіде милий і брате коханий.
Давно-сьмо ти к собі пожадали,
Щобнсьмо ти в своїх руках мали.
Прійди вже до нас, будем утіхи заживати:
Смолою, сіркою будемо переживати.
Я вже твою понесу до пекла душу,
А своїх товаришів по твоє тіло запрошу.

2 чорт. Стій, брате, почекай,
А мені тую душу в руки дай,
А я пред своїм старшим нех похваляюся
І на вищій гонор вознесуся.
Бо то я тоє все учинив,
Щоби він з нами братерство мів.

Чорти забирають богача:

Ходи, вже тя Люципер жадає,
А Цербер давно з смолою тя чекає.
Наготовалсьмо тобі з дихтем сірку.
Налялялсьмо крайню муздірку.
Знаю, що такого напою не пивав,
Якого тепер з нами будеш заживав.

Перед дверми пекла кається богачева душа, що розкіш націм світі втрутила її до пекла, бо вона горділа убогим Лазарем, а догоджувала все роскошам свого тіла. Богачева душа надіється ще на воскресного Христа. Одне ангел перестерігає її грішити такою надією. Злою надією дурила вона себе, коли задля неї сміливо грішила. За багатство, за розкіш, за догоджування тілу, за бунти рабів має тепер богач мешкання в пеклі, плач по весіллю, горе по роскоші, сірчасте море по всіх достатках. Мало поживши, гнитиме тіло, а душа на віки лишиться в пеклі, бо по смерті немає каяття, коли душа достанеться до пекольної гути.³⁴⁾

Про цю песу зазначив проф. Перетц, що вона користоно відрізняється своїм реалізмом серед інших, що мають той самий сюжет, нічим не уступаючи драмі Юрія Кониського, відривок якої правдоподібно не-припадково заховався в тім самім рукописі.³⁵⁾

Сварка на Великдень. В тім самім рукописі є відривок інтермедії, в якій виступають яко дієві особи селянин і його жінка. У відривку нарікає селянин, що вже ніщо не pomoже пасці.

Вже не їсти мені свищого!
Пійду до дому свого власного!

Жінка йде й говорить:

Де-ж ідеш, мужу, чом не посєси паски?
Подобнось ей одбіг у якоїсь Каски.

Селянин гнівний, що жінці хочеться ще блазнувати, й відгрожується, що „почне кием лоскотати“ її. На це говорить жінка, що перше згине племя чоловіка, ніж він зможе зробити ужиток з кия. Селянин відходить, а жінка говорить до публіки:

Ой, так, сусідоньки, тві мужі поганці звикли чинити:
Коли йому хто що вчинить, то ся він почне на жінці метити.

І корчми їде, почнеться увивати
І на жінку біду єврия добивати.
З корчми прийшовши, не ветичне єсти.
Зараз почне жінці лаяти, аби му дала їсти.

Інтермедія на вершку свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Виступивши у викінчених зразках, які не засоромлять найкращих західно-європейських попередниць, українська інтермедія дуже часто сходила з тої висоти. Коли порівняти інтермедії з драми Гаватовича з інтермедією в драмі про Бориса й Гліба та її подібними, запримічуємо велику різницю: там наївний і природний гумор випливає з ситуацій, а тут автор вимушує гумор перекрученнями слів. Там бачимо справжнє життя, типи, а тут карикатури. До свого найвищого розвитку піднеслася українська інтермедія в інтермедіях, доданих до різдвяної і великодньої драми Митрофана Довгалевського.

Різдвяна й великодня драма М. Довгалевського. Трохи не половину опублікованих досі текстів українських інтермедій переховали дві драми, різдвяна й великодня, учителя поетики київської духовної академії, єромонаха Митрофана Довгалевського. До обох драм додано по п'ять інтермедій. Різдвяну драму „Коміческоє дійствіє“ виставлено 1736 року 25 грудня, а великодню драму „Власнотворний образ чоловіколюбія божія“ 1737 року 10 квітня (ст. ст.). Перша складається з одного акту, що обіймає 4 сцени з прольогом на початку, епільогом на кінці та кантами й інтермедіями по кожній сцені, друга також з одного акту, котрий обіймає одначе прольог і п'ять сцен з п'ятьма кантами й інтермедіями. Темою першої драми є поклін магів народженому Христові, повоинання дітей у Вефлеємі й погибель Ірода, а темою останньої драми є відкуплення „натури людської“ божою любов'ю. Обидві штуки Довгалевського написані на зразок єзуїтських шкільних драм; вони незвичайно нудні, позбавлені всякого життя і живої дійсности, зовсім

не цікаві, а від давніших драм відрізняються тим, що немає в них мітольоґічних фігур і с менше алегорії.

Найцінніша різниця обох драм від своїх попередниць та, що обидві вони невеличкі, а побутові картини по кожній їх сцені, коли їх разом узяти, — не дуже лишаються позаду поза сухими продуктами шкільної науки. Вони без сумніву були не тільки притягальною силою вистави в 1736 і 1737 рр., але й сьогодні представляють великий історично-літературний інтерес завдяки своїй живості в мові та змісті. В рукописі вони йдуть по кантах, але в часі вистави їх грали між сценними драми.

Інтермедії з різдвяної драми М. Довгалевського. До різдвяної драми додані інтермедії: 1) Поляк-астрольог між українськими селянами, 2) Загадковий сон, 3) Козак, лях і москаль, 4) Ярмарок, 5) Украдена кобила.

Поляк-астрольог між українськими селянами. Як в першій сцені „Коміческоґо дійствія“ виходять три східні царі, познайомлені з „наукою астрономської справи“, так в інтерлюдії по тій сцені виступає Поляк-астрольог, що говорить по польськи. Він уроджений шляхтич: своє шляхетство унаследив по матері, що уродила його в часі свого дівочтва. З кровію матери унаследив також розум Катона й хоробрість Гектора. Знає, що діється в пеклі та в небі, але не має „фортуни“. Він без чобіт, без одіжи, про шапку й не питає. Одначе має „мудру голову та знає шафувати золотом“, а щільй його маєток це „перспектива астрономської штуки“ (люнета). Надходить селянин і питає його за ймення. Почувши від незнайомого, що він все згадає, коли орати на хліб, закликав Пархома:

Пархім, їди-ж сюди, ось чорт приїде з неба
Чоловіка сюди до нас, почуєш розмови.

Пархім хоче вивести до астрольога свою рябу корову.

То він чого чи не знає
З манації, яким буде теля, може і вгадає.

Питає його, що він за один:

А що бач ти у чорта, ісакави, за півниці,
Чи миш, чи казан, чи перепелиця.

З його відповіді слово „астрольог“ перекручують
на „остронуг“.

Що він наперед летюцюю хвастає,
Окolo неба звізди збирає.

З'являються циган і білорус, прозваний литвином.
Циган має ось яку справу до астрольога:

О сеж і я тута. В мене сьть кобила,
Три рови жеребна, да ще не родила
Донати. Чи не вгадаеш, дядьку,
Яке буде, чи вороне, чи яке на взлядку?
Коли вороне, дам добру заплату:
Намятатимеш і до смерті тату.

Білорус говорить по білоруськи. Питає, скільки
в нього пчіл, чи живі вони в бортах, чи не рушить їх
ведмідь, вкінці, коли треба посіяти горох. На те **все**
обурюється астрольог латино-польським макаронізмом.
Перекручуючи його слова, селяне підозрівають його,
„що він надувсь до оранди“, себто хоче взяти в арен-
ду їх землю, насміваються з нього, відбирають у нього
„перспективу астрономської штуки“ та проганяють
серед погроз:

Возьмім лиш його в руки хорошенько,
То він перестане крутитися нивиденько.

Загадковий сон. Друга інтермедія це безпре-
тенціональна картина побуту наївного й забобонного
селянина. Виступає тут селянин, якому приснився див-
ний сон. За його в'ясненням ходив до дяка, питав
і інших людей, але ніхто не відгадав. Снилось йому,
що ангел з рогами прибрався до нього. Він гульк **на**
небо й побачив, як величезна звізда билася з місяцем.

Хоч місяць не пускав, звізда перлася до нього. Зля-
кавшися, почав хреститися, молитися і лізти до по-
рога. Та тут свиня вхопила його за руку та й на стіл,
а з його правої ноги упав постіл. За відгадання
цього снища обіцяв дати перісту корову. Він прикли-
кав Пархома, а цей радить звернутися до Кузюберди,
останній знову до баби Насті. Як на те вона прихо-
дить за милостиною і, довідавшися про сон, в'ясняє
його в прихильнім для селянина дусі. Тимчасом во-
рожка циганка підслухала їх розмову, приходить і бу-
цім-то відгадує сон та в'ясняє його. Коли селяне ди-
вуються її прозорности, вона витягає зза пазухи се-
лянина хустину. На це звертає увагу баба. Селяне зби-
раються бити циганку, завести її до в'їта й забити
ногами в громадську колоду. З біди визволяє циганку
її чоловік. Як в інтермедії селянин бачив у сні вели-
чезну звізду, котра билася з місяцем, так у другій
сцені, по якій інтерлюдія слідує, маги доносять Іро-
дові про чудесну звізду, яку вони бачили на небі.

Козак, лях і москаль. Коли попередня інтер-
людія малює нам наївних і забобонних селян, третя
інтермедія має глибший суспільний підклад. Тут пер-
ший раз з'являється козак, що співає таку пісню:

Мати моя старенькая,
Чи ти мені раденькая,
Моей молодости?

Був у турка під руками,
А в татарів з кайданами
У самій жалости.

Тадже, правда, тепера нема добра всюди,
Дармо працюєм, виставляем груди.

Бог виручив мя отгуду,
А тепер місця не найду,
В дому не сидіти:
Ліса, поля спустошені,
Луги, сіна покошені,
Порозпускав діти.

Тільки-ж правда, що треба взирати на Бога :
Той всім єсть в добычі прохтяя дорога.

Пійду знову на Сім. мати.
Пійду долі в Низ шукати,
Козацькая доле.

Ачей буду потугою.
А в москаля заслугою.
Мати-ж моя, оле.

Спитаю, чи не буде хоч на Низу добра.
Чи не трапиться де піймати лиса або бобра.

Буду турків воювати,
Мечем слави добувати,
Буду воювати!

Кармазичи з луданами,
Шати дроти з сутанами.
Зовсім буду брати.
З очей не спускати.

Егей, колиб впять, як була козацькая слава,
Щоб розпустилась всюди, як пірми пава,
І щоб зацвіла знову, як рожа у літі,
Як Бог позволить побрать турецькі діти
Або ляхів на той час трапиться піймати
І сім кием козацьким по ребесах дати.

Козак ховається, а зявляється лях. Він вибрався на лова на перепелиці. Рад би мати ще другого строго яструба, щоб наловити більше перепелиць. Домагається, щоб піддані принесли йому бажаного яструба. Зявляються білоруси та складають панові простий, ширий привіт: на здоровля панові, пані всім діткам. Цей привіт не подобається ляхові й велить хлопцеві дротяним мотузом вибити насамперед війта яко найстаршого: бити, товкти, валити, палити, а потім добре вибити й другого. Для нього зовсім не дивно вбити „хлопа як скурвого сина“. Другий білорус просить і його перетріпати й пустити додому. Лях велить і йому відмірити сто кив. „Хлопську відвагу“ він приписує помочі москаля-або козака. Його

лють безмежна. Грозить постинати підданим шиї до пня, а з України прожене козака. Згадка за останнього викликує у нього спомини про давню славу Польщі. Він рад би підвести всю шляхту, не тільки в межах Польщі, але й на Україні, щоб усюди гомонила польська слава. Він перехвалюється, що відбере не тільки Київ, але й що околиці Глухова відбере огнем і мечем. Тоді вибере шляхта знову королем Лещинського. А тоді дасть Польщі поміч французький король і Польща забере всі землі аж по Полтаву.

Aby odebrać pierwszy honor naszej sławy.
Moj panie Zdunyпадський, panowie Guwnowie!
Schodźcie się do porady, bierzcie armię swoją.
Klaniam się jegomości panu Sraczkowskiemu

Gdy kozacy będą napadać surowo,
Stójcie, nie bójcie się, kładcie głowę z głową.
Nie bójcie się, waszmość. Gdyby tu kozacy przyszli,
My by tu ich kańczugiem w lasy wprowadzili.

(Щоб відібрати першу почесть нашої слави. Моспане Здунипадський, панове Гівнове, сходіться на раду, беріть свою армію. Кланяюся йогомості пану Срачковському . . . . Коли козаки гостро нападуть, стійте, не бійтеся, кладіть голову з головою! Не бійтеся, вашмості. Колиб тут прийшли козаки, ми-б тут увели їх канчуком в ліси).

Самі назви шляхтичів вказують, що ляхського хвалька змалював автор інтермедії карикатурними рисами. Тривіальні імена дібрані навмисне. Почувши такі перехвалки пана, козак говорить:

А доки-ж ви, бестелюги, будете звзгати?
Чи то ми вас не зможем киний прогнати!
Земку! О земку, швидко давай порятунку.
Ось тут добычі візьмем неодну вже сумку!

На ці слова зявляється москаль:

Щто оні тебя, гаспадин, пан казак, не ругають ли?

Козак. Де-ж пак не лають?! Оттак лають, що аж лихо!

Москаль. Дабро ти, казак, воям ми убером їх тіхо.

Поляк закликає своїх узяти за зброю, щоб не утратити жадного вояка.

Москаль. Казак, приймайся, не бойся, бері з плечей своїх,
А я тот час уберу долгополіх отгіх!
А што здесь у рубежах ані спаміналі,
Будьто ляншоньки Украйну в областях держалі,
Дабро, вот покажем рубежі кнутами на спіне.

Козак. І добре, зомотку, щоб другий памятав,
Да і дідчій своїй дитині заказав!

В цій інтермедії виступає в цілій наготі жорстокість і нелюдність польських зайд-панів з одного боку й незавидна доля тубільного українського селянства з другого. Сильно підкреслений тут національний антагонізм між селянською Україною і шляхетською Польщею.

Як в інтермедії Поляк хвалиться силою і грозить перебити селян, але несподівано з'являється козак з москалем і б'ють Поляка з його помічниками, і в третій сцені різдвяної драми Ірод хвалиться своєю могутністю і посилає вояків, щоб вибили у Вифлеємі, але божий декрет передає його смерті, разом з дияволом забирає його до аду.

Ярмарок. В четвертій інтермедії виїздить селянин з жидом на ярмарок.

Селянин. Гей, соб, який кат, воде, тобі тепер стався?

Жид. Поганяй зе свиденько, в дорозі не гайся!

Ну поспісайся скоро в ярмарок, Іванце!

Селянин. Сиди-ж бо, коли сидиш, остидий поганче!

Як покину, то візьме дівчолова мати.

Жид. Як покинес, то не дам твоєї заплати.

Коли ціло привезеє, я платити буду.

Селянин. Я із горла видеру, як року добуду.

(От, бачиш, як хватався на ярмарок дуже!

Жид. Сцоб наперед е тасою розобратись, друже.

Селянин. Уже-ж бо тут розивнай, олендару, тану.
А ми, вашець, бика поведем на пану.

Жид. Скоро-з вертайся е пасі, будес глядіть тасі.

Селянин. А там же хто буде доварювать каші?
От іще я тобі щось забув ісказати,
Бо Одарка веліла децо купувати.

Жид. Сцо-з такое казала, дай зе на паперу.

Селянин. Отже як там еси був, казала й бумберу
Купити галку муштукову і перцю,
Ладану, воску, каші і курки, да й ложечку черцю.

Жид. Каші-з, сцо ісче треба ік расому святу?

Селянин. Га, людьку і чубук добрий купити мойому святу.

Назустріч їм надходять три ксьондзи. По привіті жид просить на горівку. Ксьондз купує за шістака й хвалиться, що вони не такі, як „проклята схизма“. Нараз з'являється москаль і домагається, щоб негайно дати йому підводу. Випитавши ксьондзів, що один з них учений єзуїт, другий крижак, а третій бернадин, москаль запрягає двох, а третьому велить погаляти, обіцяючи, що в Броварах або Полтаві змінить пошту й пустить їх кормитися на добрій отаві. Цим грубим жартом і кінчиться повна живости четверта інтерлюдія.

Украдена кобила. Пята інтермедія нагадує нам гумористичну сцену з украденою кобилою з польської драми про Бориса та Гліба. Тут маємо представників жидів, греків, волохів і циганів. Виступає жид, що тужить за утраченою кобилою:

Ох, о вей мір, якпій мні тепер смуток стався,
Сцо в дорозі до мене капарник прибрався!
Цорний год' на його голову, нехай йому смуток,
А цим зе буде їздив у мене хомуток?
Капарник брав кобилу, та забув взяти узду:
Я знаю, сцо він прийде, я троски позду.

Ох мій, залі зе бо буде! Хороша була кобила:
Хопь відки їду, то вона не заблудила.
Зна і в ноці оранду, нує пах великий,
Сіна не показуй, поки не дам горівки.

В таким тоні ще далі висловляє жид свою тугу по кобилі. Надходить грек і насмівається з жида латинською мовою (Гей, дурна твоя голова тако учинила). До них прилучається ще волох з ріжним товаром: тютюном, трубками, ножами, іглами і т. д. Він пропонує жидові купити у нього кобилу, яку велить вивести своему хлопцеві. За неї жадає п'ять рублів. До торгу приходить при помочи Грека, стає для обох сторін перекладчиком. Але що не зуміє румунської мови волоха, купує кобилу за рублів і тішиться купном:

О тепер зе хвалю Бога, ено такую кобилу купив,
А еце недорого за неї заплатив.
Узе-з тепер Сора її не пізнає.
Бо й вона так, як тая, хвостом киває.
І ся, бацу, буде добре медок затинати.
Сноб цигане взе її не дождали брати.
Як ту кобилу самі з рук ухватили
І до свого сатра очевисне всадили.

Як на те появляється циган, що забирає жидові куплену кобилу. Між ними вивязується такий діалог:

Циган. А хто тут, бачу, мене зневажає
І злодієм великим мене називає?
А в мене самого кобила пропала:
Котиб де познати, то-б і родина його памятала.
Ха, ха! Але бачу, і жида вже коні водочать,
Тільки бідних циган злодійством порочать.
Ось як і сей жид власную кобилу у мене вкрав.

Жид. Ні в волосина купив, будеш ти на тоє брехав!

Циган. А се-ж моя кобила, я здамся на люде,
Коли в неї шпяти під хвостом не буде.

Жид. Так ено, хоць пятно есть? Ти ходи по пана,
То може ти ізбудеш оттого зупана!

Циган. А твоє око коде на циганській жупани,
Да може нас знають лучше тебе паня:
Кому гуляти, кому веселитись з паном.
А ти хочеш іще що екурати з циганом
Лашло, ходи, ось свого злочиння зловив.

Жид. Бресеє ти, як собака, іще ти мене не оходив.

Циган. Візьми, хлонче кобилу, до шатра поведи,
А я старому собаці уріжу бороди:
Або запряжу його в хомут, скурвого сина.
Щоб памятала до смерти його дитина,
Щоб він наказав роду своєму купувати.
Циганського добра в себе не держати.
А тепер придатку дам серцієм по плечах,
А ти, собачий сину, щоб знавеш на речах!

Інтермедії з великодньої драми М. Довгалевського. До „Власнотворного образа чоловіколюбія божія“ додані такі п'ять інтерлюдій: 1) Білорус у тенетах, 2) Чорт, жид і циган, 3) Невдалиий торг, 4) Пиворізи, 5) Козак-визвольник.

Білорус у тенетах. Як в першій сцені великодньої драми Світ Божий і Правосудіє Господне сперечаються з собою за сотворення людини, а їх примирює Милость Божа, так в інтермедії, що йде по цій сцені, двох селян сперечається з собою, де закинути сіти, а третій їх еднає. Двох селян заставили тенета, а третій виходить до них на пораду.

І селянин. Гай, гай, Грицьку братухо, і ось пожалься, Боже,
Що то за місце було ось зблизьку пригоже.
Неодного се хлібом попогодувало.
Да не за великий час, як не тее стало.
Тут бувало стовнище лучшого звіряти.
Як світ світом, такого не було видати!
Вачця-б, коліб уміло, то-б проговорило,
Що неодному парці нацинцю обміло.
Першенький Пархім Яйжа, мовляла-ж Дроздижа,
Одеіль схвативсь на ноги не з якого лиха.
Таке Понаський Спаський у злиднях купався,
Ні світ, було, ні зоря, той потелінався.

Все бувало, як Марко, по неклі товчється:
 Гляди, той пре, аж у три погібелі гнеться,
 А тепер сидить собі, як журавель у просі.
 Тільки-ж, що хоч. говори, єсть щось в його
 На щож, як і нащинець од лиха працює. *Носі.*
 Що в Бога день на ступі і в жорнах танцює.
 А коли понадеши той вісьмак і лядськую
 Або жезляг зламаний, кошійку якую,
 Не збагнеш, куди вкнути, — всього душа *хоче.*
 А що дай, да й кождому-то таки опроче.
 Жінка гризе голову, а тут діти в крибі:
 Хочби вже якого, то зобють з полетики.
 Хиба інче і сього хліба зачитаю.
 Коли-ж ніщо, то і прощай, брате Николаю!
 Жінку з дітьми зблизьку десь зацуприкую
 А сам пріч, куди очі, і почемчикую.
 Шкода балагурити і світом нудити,
 Нумо тільки спитаймо тенета розбяти.
 Давав Бог, братця, людям і нам обіцявся.
 Я-б таки, бачця, тута чогось сподівався.

Другий селянин инше місце порадив би:

Ідав хліб і без того твій батько, да й мати.
 Я-ж кажу, що ти скрутиш. Що тобі без праці?..
 На щож було наперед брехать, як собаці?
 Йкийсь тебе кат тягнув сюди воловодом,
 Ми і трапилось зійтись із дурним Іродом!
 Чого ти за се годеи?

Були-б і побились, колиб не зявився був третій
 селянин і не спинив їх:

Стійте! За яку тряцю спалели ви битись?
 Плюньте на мару, згніньте, покиньте казатиць!

2 селянин. Тху на тебе все лихо, як злякав проклятий,
 Старий вже, як собака, да от гдуватий!
 Ти-б казав: бугай дурний верещить, рикає.

3 селянин. Я бо казав: Хто тебе в шию попирає?

1 селянин. Та де в лиха пре в шию? Тут сором казати:
 Дала мні товариша Іродова мати.
 Чи не місце-ж, от, як бачиш, чим воно благее?

3 селянин. Чи інче-ж?! матчин сину, се хиба-б такеє.

1 селянин. Отже він не те човпе, скрутивсь да звертівся;
 Що не верчу побійнуть, да годі — насівся.

3 селянин. Чи справді? Ну перестань к пагу, не казися!

Закидають сіти. В тім самім часі надходить до
 ліса литвин, щоб відвідати свої пчілки в бортах, і по-
 падає в тенета. Селяне думають, що це звір попався
 в тенета, бють його по голові, щоб не вирвався з сі-
 тей, і вбивають його. За пізно спиняє їх третій се-
 лянин:

Стійте, братця, що се ми вегукали такеє?
 Звір, не звір, щось таж собі ні сее, ні тее.
 Се ми із роду такого не видали дива:
 Там чорне, там біле, голова вся єйва.
 Колиб ми от за сее в лихо не попали!
 Чомусь у мене разом литки задріжали.
 Чує дух, що не жарти, се вже якийсь дідко!
 Нумо ми в ноги, от як тепер людей рідко!

Міжтим надходить двох його синів; вони заста-
 ють батька вмерлим і пря помочи жаби оживляють
 його. Воскресший оповідає про те, що бачив на тім
 світі. Там на божім гумні святі молотять, а Петро
 з Павлом волочать усі сніпочки. Коли він зайшов
 туди, де заходить сонце, там проклята змія ходила
 з огнем. Побачивши його, кинулась за ним. Він на
 втеки та сховався до кузні. Коли вона далі жадала
 його видачі або зіпхнення з неба, Кузьма й Дамян,
 що разом з ним зачинилися в кузні, спустили його
 з неба й тут загостили до нього сини з жабою. Дя-
 кує Богу, що зійшлися всі три разом. Надходить
 ксьондз і питає, хто кликав сповідника. Довідавшись,
 що литвин був у небі, допитується його, як пово-
 дить ся там пап, й дістає відповідь, що „поминай
 уже, як звали; пропав він, та й годі. Йому небо й не

снилось у сні". Зігнувшись, двигав дрова до пекла, а довкола нього скачуть і грають чорти й підганяють його дубчачками.

Мотив сну приходив уже в одній з інтермедій, доданих до драми Гаватовича. Що торкається мотиву про другий світ, такий мотив розповсюджений і в казках українського народу. Безщасного Івана послали пан на той світ, а коли не піде, грозить його зарубати. „Ото той Іван пішов знов, а дядько його із за- ним позаду. Ото прийшов Іван до дверей, одчинив двері, увійшов туди з дядьком, а його питають: по волі, чи по неволі?“. — По неволі, одказав Іван. — Чи Коли дивиться, аж покійний пан старий, того батько, дрова возить у пекло; а вони, невольники кажуть: „А ну лишень, випрягай пана да запрягай дядька: нехай трохи пан оддише“. Тоді, як запрягай Іван дядька, да як привіз разів зо три дров, — так, що дядько вже заклявсь: „більше не буду нікуди Івана посилати!“ — А вони тоді пішли з пекла: Іван пішов уперед, дядько іде позаду“.

Чорт, жид і циган. В другій сцені великодньої драми Милость Божія вводить в рай чоловіка й являє йому заповідь: „еже не ясти оть древа Богомъ заповѣданного“, одначе Прелестъ спокушує його. В другій великодній інтермедії чорт робить з жидом союз, гостро забороняючи йому їсти хліб, але відході чорта жид зараз нарушує його приказ. Чорт говорить по церковно-славянськи. Коли відійшов чорт, жид відразу рішений не виповніти умови:

Елей, порний год йому, хоче піддурити.
А я таки не хочу, щоб йому служити.
А я таки все буду тут орандувати;
Горілку, мед і пиво буду продавати.
Або по ярмарках проїздзатись буду
З одного да на другий з тим, цого не збуду.
А він, капарник, казав, щоб хліба не їсти,
Та все горнув на тоє, щоб там з ним засісти.

Елей, порний год, хотів мене осукати.
Не казав хліба їсти, щоб з світа зогнати.

Він не буде їсти тільки одної свинини. Противно у цигана, котрий появляється, тільки й думки, що про поросся, сало й ковбаси. Він питає жида, чи не міняє він кіньми.

Жид. Ми не того роду, щоб кіньми міняти.
Мні дай тільки нанитком всяким еникувати.

Циган. А сала або ковбас продавати не дучалось?
Колиб вони тепер, тоб-то смакувалось!

Жид. Не кази скоромного, я й слухати не хочу.
Як більше буде казати, то пантеки скоцу.

Циган. А ти тепер не їси скоромного, жиде?
Дак се, як бачу, твій піст ніколи не зийде.
А сергієвой же ти не їдав звірний?

Жид. Нас рав бо нам приказав не їсти свинини.
А сам узе на той світ пісов ісеце вчора.
Там він тепер їсть в небі вола соробора!

Циган. Коли-ж так, вже й його дідько к собі справив:
Бо колиб він в небі був, небо-б заплюгавив.
А й ти тут не хочеш їсти кабаннини,
Дак мандруй з дідьком туди-ж до своєї родини.
Або іди в підводу к царю Фараону,
Будеш возить, як прежде, на собі шквдрону.

Невдалий ярмарок. Селянин іде з сином на ярмарок:

Батько. Не заїздім далеко; станьмо ік дорозі,
Та я пійду на місто, а ти сядь на возі!

Син. Добре, татку, будемо на возі сідіти,
Тільки не забудь к святім депо покуїти.

Батько. А я того найбарзій, що сама казала:
Вона і благовієного яйця сломинала.
Сіди-ж, синку, да й гляди: от на возі міхи!

- Син.** Казала їще мати, щоб продав оріхи.
Батько. Чи не казала ще чого на місті купиш?
Син. Кі свитому Воскресенню чи не купиш свити?
Батько. Ого їще казала шахрану на паску.
Син. То, то, татку, купи і шапаску.
Батько. Добре, спночку, куплю, оє візьму свитище.
Син. Уже-ж заразом купи Солоє і дніще.
 Гребінь і веретено, і лядьку для Яця.
 Черцю, курки, галушу покраєнти яйця.
 А мнї на чоботи кармазину, тату.
 Горшок, мазітру, мило і соли у хату.
Батько. Ну, вже-ж пійду на місто, щоб нам не баритися.
Син. Та вже тебе я знаю, що ти рад панитися.
Батько. Не бієсь, спнку, не теє верємя теєра.
Син. Та я знаю, що теє буде, як і вчера,
 І о такий пиний був, що в роті ні зуба,
 Що, як вдарив по мармузі, так ще болять губа.
Батько. От я сього, Пилпику, пічого не знаю,
 Що я чиню пиний: чи бю, чи полаю.
 Ну, не бієся, дитятко, не буду вже пити;
 Кошб тільки до дому децо покупити!

По відході батька надходять три московські яриги
 й, прикувавши увагу хлопця до волових рогів, які
 буцім-то хотіли здійняти, крадуть колачі. Надходять
 батько й питає сина:

- Син.** А що, синку, сидиш ти? Чи не змерз у ноги?
Батько. І от за малим з вола не пропали роги.
Син. Що такеє, спночку, з нашого бичати?
Батько. Ег, не що зломочки хотіли знімати.
Син. Се-ж ти, бачу, колачів не вєгеріє на возі.
 Я то казав, щоб самій повезти небозі.
 Я сподївавєсь на його, негідного сина,
 Аж но воно придбало, чортова дитина,
 Якби взяв, щоб не влчив, куди утікати,
 То-б воно памятало, як то доглядати
 Вітцївєського добра, а йому все сміхи,
 А того не зна блазєнь, що із воза міхи

Пропали, та вже сидить дідча собі тихб.
 Якби різнув по мурзі, щоб напало лихо.
 Ачейби вже тетюха його потрусила,
 То-б дідча дитина так вдруге не чинила.
 Батько бідний товчетьєя всюди головою,
 А його воза глядїть покинув з бїдою.
 Так він того ні чичирк, щоб того доглянув,
 Лиш я куди вичакнув, то він к чорту грянув.
 Щоб я лиш ся де подїв, а воно не дбає,
 Щоб худібки доглянув, того не гадає.
 Нехай же, хотїв -купить ік святім шапчину,
 Ходя-ж тепер без шапки, неотецький сину.

Та тут знову надходить ярига та пропонує бать-
 ковї купити у нього шапку. Батько хоче купити си-
 новї шапку, але не згоджується в ціні й, посварившись
 з яригою, проганяє його:

На, коли хоч, з денгою алтин за шапчину,
 А придьчку до копи колякою в спину.

Про подібну пригоду чоловіка з маслом з мо-
 скалями оповідає українська народня казка. Виправила
 жінка чоловіка з діжкою масла до міста, щоб продав
 там масло й купив дітям гостинця, а їй очіпка. Нака-
 зувала, щоб добре глядїв, щоб у нього не вкрали
 масла москалі, як це притрапилося сусїдові. Приїхав
 чоловік на базар, випряг воли, привязав їх коло ярма,
 а масло зняв з воза, поставив на землі й сам сїв коло
 нього, Як хто приходив і питав його, що продає, від-
 повідав, що масло, але не показував, щоб хто не украв.
 Так сидїв він, — уже сонце й з півдня звернуло, а ні-
 хто не купував у нього масла. Два москалі, що хо-
 дили по базару, запримїтили, що він сидить на маслі,
 змовилися, що один зайде ззаду, а другий підїде до
 нього з переду й пічне говорити. І так зробили. Коли не
 вдалося забалакати його, придумав москаль таку річ.
 Піддував чоловіка, що вийшов указ від царя, щоб
 його взяти у салдати, отже хоче помїрити його, хоч
 він горбагий, палицею. Чоловік повірив, піднісся і, заки

скінчилося міряння, другий москаль успів забрати ма-сло й відійти з ним так далеко; що не було його видно. Приїхав додому, жінка допоминається гостинця для дітей, а очіпка для себе й довідується що чоловік не привіз нічого. Питає, чи може украли масло. А чоловік і каже: „У кого, в мене? бісового батька!“ Жінка: „Та ну не дратуйсь і давай уже гостинця дітям, а мені очіпка!“ — А він: „Бісового батька не хочеш?“ — „То-ж-то, каже жінка, я казала, що москалі вкрадуть масло!“ А він тоді й каже: „Та то сучого сина москва: приходили люде зранку — ціле було, приходили у обід — не продав і не показував — ціле було, а вони, сучого сина москалі, надійшли по обіді — і масла нестало: хто його зна, де й ділось“. — „А бач, каже жінка: я тобі казала, що у тебе москалі вкрадуть! Де-ж? такий росторопа!“³⁷⁾

Пиворізи. В четвертій інтерлюдії виступають пиворізи, наперед один, потім другий. Вони вміють і малярство. Тяжко живеться їм „без кондиції“ й вони скитаються по світі, шукаючи за поживою. Один вибирається до міста Коропа, де для любителів горівки все найдеться захист, а другий готов йому товаришити. Селянин, який надходить, звертається до пиворіза за відповідю, „чи Кавель Кавеля вбив“. Пиворізи велять йому закрити очі й замальовують його обличчя. Приведені війт і титарь проганяють пиворізів, що посмішкуються з своєї долі.

Козак-визвольник. В пятій сцені Милость Божія виводить першого чоловіка та праотців з аду й вертає їм первісну волю. Роллю визвольника відограє в пятій великодній інтермедії козак. Ця інтермедія має суспільно-політичний підклад, бо показує одну з найбільших кривд, які терпів наш народ, — кріпацтво, а до того нелюдськість польських панів. Щоб змалювати тяжке положення українського народу, автор не оминає ярок і карикатурних рисів. Лях вивозить селянина в клітці й шукає для нього купця. Він не жалує схизматицької крові. Бо тепер настала така одміна, що селяне ворохобляться проти панів і разом з козаками воюють з Польщею. Тому він продає

своїх підданих, а свій хліб зароблятиме воюванням, поки сил стане. З'являється жид і каже:

Добре, васець, говорю. Пердницький мопане.
А я чув, що підданих хоче продавати;
Не продавай зе, васець, зволь заорандувати.

За підданих жадає пан сто золотих. По війні мають бути гроші готові. На питання, чи селяне знають орендаря, відповідає один:

Знаю, як була в його велика кошара
Овечь, дак ми помалу те все прибирали,
Чи сита, чи худенька, не перебрали.

Жид. У ноці, о вей, пане, щоб і мене не вкрав.
То я їм буду на ніц руки, ногя вязав.

Лях. Ja, arendarzu, tobie tak i przykazuję,
Niech jeden i drugi z nim związani posija.

(Я, орендарю, і приказую так тобі, хай один і другий ночують звязані).

Селянин. А будь ласкав, паночку, змилуйся над нами.
Хоч самі ми будемо володять руками.
А то неспівцький сором прийшлося терпіти.
Несподіване лихо! Ось в тюрмі сидіти,
Прийшлось, а тепер, моя нещасная доле,
Тільки що був бичатком виїхав у поле,
Аж ось ти, пане, біжши до мене на ливу,
Да і казав взить у мене коблщину сиву,
А мні сказали бика запрягати.
Дак я вже то сюд, то туд, да й покинув жати
І посовтав додому, да вевтався в лихо.
Нікуди вже будчати, тільки сидіть тихо.

З'являється визвольник в особі козака:

Щоб то се за причина і як розважати,
Що ляхи шпихвости людей продавати
Почали? Да не знаю, що то з того вийде.
Як на ляха година нещаслива прийде!
За те, що хрестянську кров жидам орендують,
Деє то на себе лихо якесь вішчують.

Да ще буде їм лихо, нехай пождуть трохи,
Бо ми вже взнали добре ляховецькі здохи.
Тільки їх помаленьку, будемо нуздати,
То вони заречуться хрестян продавати.

Селянин. Ей, будь ласкав, козаче, визволь з цього лиха ;
Як прийдеш до мене, дам вівса пів міха.

Козак. А тебе то сей ляшуга узяв у кандали ?

Селянин. Ёдже так, козаченьку, тут і почували.

Козак. А за що ти, шевлюго, людей даси в муку ?

Лях. Як żywym, nie daje (Як живий, не даю)...

Козак. Або не чув гуку,
Як од тебе хрестяне огей кричали ?

Селянин. Ще ото маю. Хотів заслати на канали,
Як на роботу. Так його стали ми просити,
Щоб не слав туди. Аж жид прийшов, щоб **КУПИТИ**
Нас, а він і запряг у ярмо Потапа,
А надо мною знущавсь, собачая лапа,
Да ще упер у тюрму, щоб тут нам сидіти.

Козак. Не бійся, чоловіче, буде сам вертати
Хвандами, як будемо в ярмо запрягати,
То вже не одважиться людей продавати.

Панок просить милосердя, бо він не мав **цього**
й на тямці, але жид свідчить, що того, щоб **людей**
продавати, він не знав. На це козак :

Дак ти цього, нехристе, не знаєш нічого ?

Селянин. І вже заплатив усі сім без золотого.

Козак. Вийми, лише, із тюрми цього чоловіка
Да сам клади із жидом голову без крка.

Жид. О міні, пане козаце, треба до Оляка
Міста на ярмарок !

Лях. A bądź łaskaw, mospanie, na mnie swego sługe ;
Już dalibóg nie będą tego czynić w drugie.

(А будь ласкавий, моспане, на мене, свого **слугу** ;
вже далєбі не робитиму цього вдруге).

Козак. Годі калантурить, зволь шню в ярмо класти,
Да поїдем до мене з жидом овець пасти. ³⁸⁾

Справа авторства інтермедій. Подаючи в 1865 році замітку про обидві драми Довгалевського з різдвяними інтермедіями, висловив М. Петров думку, що ці інтермедії це твори Митрофана Довгалевського. ³⁹⁾ В 1897 р. висловив цей заслужений дослідник української літератури XVII й XVIII в., зокрема драматичної, здогад, що різдвяні й великодні інтермедії, додані до драм М. Довгалевського, міг написати ученик М. Довгалевського Сава Лебединський, син козака, з Мглина, стародубського полку, котрого Довгалевський в своїм каталозі для синтакси назвав „учителем комедії, що відзначається тонким дотепом, а слабкий в науці“. ⁴⁰⁾ Видаючи інтермедії в „Кіевск-ій Старин-і“ в 1897 р., зазначив знову М. Петров, що він переконався, що інтермедії написав не Довгалевський (як Петров думав передше), а його ученик, відомий ученик поетики Сава Лебединський. Крім вище наведеного аргументу тут мотивується думка тим, що в рукописі, приналежним М. Довгалевському, інтерлюдії переписані з помилками. Тут і запримітила редакція „Кіевск-ої Старин-и“, що не вважає цього здогаду переконуючим. ⁴¹⁾

Ще раз поновив Петров свою думку в історії української літератури XVII й XVIII віку. Незгідність числа п'яти інтермедій з чотирма сценами різдвяної драми М. Довгалевського навела Петрова на думку, що інтерлюдії писав не сам Довгалевський, а інші особи під його наглядом, правдоподібно студенти академії, його ученики, між котрими були й люде з талантом до писання комедій, як Сава Лебединський. Зрештою й інші інтермедії до шкільних драм писалися студентами, а не учителями. А все-таки автори інтерлюдій старалися приложити їх зміст до змісту драми. ⁴²⁾

Ні трохи не заперечуючи можности участі учеників у писанню інтермедій, треба зазначити, що нема даних відмовляти Довгалевському їх авторства. Правда, при інтермедіях не зазначено, хто й коли їх написав, але взявши під увагу те, що вони знаходяться в повнім обемі в тім самім підручнику поетики, а інші поетичні твори приходять у відривках, а далі й те, що між поодинокими сценами обох драм і інтермеді-

ями бачимо своєрідний паралелізм: що більше — деколи інтермедії лучаться з згаданими драмами змістом, можна схилитися таки до первісної думки Петрова, що автором інтермедій є М. Довгалевський.

Незгідність числа інтермедій і сцен драми разом нічого не доказує. Бо напр. Довгалевський називає свою різдвяну драму „Коміческое дійствие“, а в своїй поетиці дає теорію комедії, яка не має нічого спільного з його власними поняттями про драму важного змісту. Комедія на його думку відрізняється від трагедії: 1) матерією, бо представляє явища простого, приватного життя, забавні й веселі акції, а трагедія — важні й серйозні; 2) особами, бо в комедії виводяться неважливі особи, напр. господарь, литвин, циган, козак, жид, поляк, скиф, грек, італієць, а в трагедії — полководці, царі, герої, 3) викладом: комедія викладається словами простими, звичайними, жартівливими, а трагедія — словами важними, метафоричними; 4) пристрастями: в комедії пристрасти спокійні, в трагедії — бурхливі; 5) кінцем акції; в комедії кінець веселий, коли навіть початок сумний, а на відвороті в трагедії можливий веселий початок, а кінець мусить бути нещасливий. І хоч інтерлюдії Довгалевського в багато дечому відповідають його теоретичним поняттям про комедію, все-таки він не назвав їх комедіями тому правдоподібно, що вони не містять в собі складових частин драми, на які вказує Довгалевський, себто в них нема прольога, протази, епітази й катастрофи. ⁴³⁾

Значіння інтермедій Довгалевського в історії української літератури. Інтермедії Довгалевського представляють собою найвищий щабель розвитку української інтермедії: щодо змісту, оброблення і мови. В своїм змісті малюють інтермедії Довгалевського тодішнє дійсне життя, і то найцікавіші боки суспільних відносин. Широкі верстви українського народу — український селянин, загулюканий, темний, забобонний і економічно поневолений. Його використовує жид, над ним виконує право сили та знущається

нежить-польський пан, а його визвольником від панських знущань стає запорожець, якому в дечім помагає москаль. Крім типів згаданих трьох суспільних верств виступають тут цигане, дотепні та збиточні пиворізи, темні білоруси і т. д. Словом — у Довгалевського живо та яскраво змальоване кріпацтво українського селянина й ціла незавидна його доля.

І не байдужне авторови закріпощення українських народніх мас. В його інтермедіях чується енергічний протест проти кріпацтва, якого даремне шукали-б ми в тодішній московській літературі, наскрізь пройнятій сервілізмом. Правда, одна справа не свідчить добре про розуміння національного поневолення України Московщиною у Довгалевського; хоч поляки й москалі однакові історичні вороги України, в його інтермедіях виступає більша ненависть до поляків ніж до москалів, але треба пам'ятати, що Україна вела довгий час з Польщею завзяту боротьбу за православну віру й традиція цієї боротьби затемнила сучасну національну небезпеку для України з боку Московщини. В змалюванні національних бід України трапляються й анахроністичні сцени, як згадка про висилку на каналні роботи. Та не зважаючи навіть на згадане застереження щодо національної небезпеки з боку Московщини, інтермедії Довгалевського представляють щодо свого змісту вершок української громадянсько-національної свідомости в цілій інтермедійній літературі.

Що торкається оброблення, інтермедії Довгалевського це ряд невикінчених, а згрубша нарисованих картин. Комізм впливає не так з ситуації і характерів, як більше з рубашних і тривіальних висловів. Але що сама основа інтермедій поважна й порушує пекучі питання тодішнього життя України, тому й одержується з інтермедій поважний і сильний настрій та глибоке вражіння. Для змалювання тяжкого положення українських народніх мас добирає автор ярих красок і карикатурних рисів; не диво, що герої інтермедій являються деколи звичайними весельчаками, — одначе в цілім ряді сцен виблискує справжній український гумор, що бичем сатири ударяє по всяких несправедливостях кріпацького

лихоліття. До цілоти достроюється жива народня мова, що має в своїй основі північно-український діалект, мова без порівняння вільніша від польонізмів і інших чужих налетів ніж усі українські інтермедії до Довгалевського.

Добрий знавець української літератури XVIII в. Павло Житецький висловив думку, що у Довгалевського було невиразне розуміння того, що з інтермедій могла-б виробитися комедія. Причиною такої думки є те, що коли давніше вставлялися інтермедії в середину драми, Довгалевський звів їх в одну цілість так, що вони займають в його драмах окреме місце як доповнюючі частини кожної з них. Лишалось тільки зробити ще один крок наперед — творити інтерлюдії незалежно від серйозної драми, групуючи їх довкола самостійного осередка акції. Але для цього треба було визволитися від церковно-релігійного ґрунту, на яким виросла українська драма.⁴⁴) Та на такий ступінь не здобувся Довгалевський.

Вплив інтермедій Довгалевського на пізніші інтермедії. Вплив інтермедій Довгалевського бачимо в інтермедіях одної драми, виставленої 1742 р. далеко поза межами України в новгородській семінарії. Префектом тієї семінарії був тоді єромонах Інокентій Одровонж-Мигалевич, родом з Львова, вихованець київської академії. До виставленої драми Стефанотокос додані 7—8 інтермедій, з яких кілька належить до отсієї теми.

В одній з них про сон цигана виступають циган і литвин. Циган, щб прибігає по відході раскольника в пустиню, рекомендує себе в довшім монольозі відомими нам з інтермедій Довгалевського ризами:

Чахей! чхабей! чхабей! ха! ха! се-ж і я, панове, до вас
[завітав,

Ходив-бродив, а тут таки на нічліг застав.
Бідна моя головонько! Якая то моя хорошая урода!
Як то мні було од ющенка паніване і вигода!

Як же то буде нас і не шанувати?

Наше то діло, діти, замки кувати, людей ошукувати.

Та і жаданчата мої не посліднее ремесло мають:

Бо кури красти, цїтей манити добре же визнають.

А якби солонину або пороситину, хотьби під небесами

[знали,

І відтізь би як кольвек вже обкрасти догадались!

А коли поворожить о щасті і приході, то нехай піїде до

[моя Солохи,

Обгодить його добре, хоч не поможе ні крохи.

Бачиться, і жаданчата й Солоха і я добрес маси ремесло.

Но побачили-б ви і самі, панове, тільки не добре їх занесло.

Сподіваюся, що за промислом веї розійшлися,

Ачеїби на сало або ковбасу чи не здобулися:

Бо вже бідній жаданчата третій день не їли.

Трохи з голоду зовсім не омліли:

И би і сам натрінався хоть собачини.

Колі нема пороситини або солонини.

В інтермедії тільки циган говорить українською мовою, перетиканою москалізмами й польонізмами. Мрії цигана про сало й ковбасу перериває своєю появою старушок литвин, уже відомий з інтерлюдій Довгалевського. Цей селянин уміє і „пчелки видирать і меду поділать“ і обіцяє навчити цигана „кіли наводзіць і всього знахарства.“ Він приносить з собою і „сокол маць“, також відому вже з інтермедії Довгалевського. Литвин радить продати птаху на ярмарку. Це використовує циган:

Тобі приходится запрягатись, бо нема кобили.

Одна кобила була і ту вчера повки задавили.

Литвин годиться тягнути, але за більшу плату. На це циган:

Да добре! Тільки впрягайся, а я умію поганити:

Плечі добре витягай і горб виворочай!

Опісля підганяє литвина „сергієм“. Знов мотив, відомий з інтермедії Довгалевського.

Відомий також з інтермедій Довгалевського мотив про лік на голод приносить інша інтермедія. З'являється тут голодний циган з словами:

Коли люде чули, щоб цигане з голоду пронадава =
А ми уже таких віків, бідний дождали,
Хоть добре шалберувать умієм,
Хоть ліпших над циганів і ніт злодіїв.
Однакже тепер приходить з голоду пронасти,
Робити не хочеться і ніде чого украсти.
Коликий день не буває в роті куска хліба,
Гибну, умираю, як на сухім піску риба.

Хоче спробувати іншого щастя, чи не переспить-ся голод або чи не присниться що добре у сні. **Кла-**
деться спати і в сні показується йому ковбаса, він **ла-**
вить її зубами, але пробуджується з нічим:

Щось було і хорошенькоє тепер мні приснилось :
Вачитьсь, що около губ ковбаса да сало билоє :
А як бідний циган до ковбаси проснувся,
Йн бачу, на сало не здобувси !
Йще ляжу, йще щастя спробую.
Кольби тільки побачить ковбасу тую !
Уже її ніхто не вирве і кліщами,
Так її хвачу голодними зубами.

Кладеться спати й знову показується ковбаса. Він біжить за ковбасою, не може її здогнати й вертається назад. Тепер надходить німець-лікар і починається сцена між німцем і циганом, частину якої наведу як зразок звичайної методи в гірших інтермедіях, де дешевенький комізм впливає часто не з ситуацій і характерів, а викликаний нерозумінням себе членів двох або освіченої і неосвіченої суспільної верстви: **націй**

Лікарь. Doles forsau ? itane ?
(Чи припадково не хорий ? не так ?)

Циган. Ми семі бідний цигане,
Коликий день хліба не їли,
Од чого всі майже й животи помлізи.

Лікарь. Varia sunt mi medicamenta ad maris.
(Всілякі маю ліки при собі.)

Циган. То правда, що неодного чоловіка уже ти обманув.
Тільки, як бачу, і обманувать мало чого помогає,
Коли, як собака, бідний циган пронадає.
Кольби то мні попала ковбаса або кусок сала.
Вся-б там в животі мні біда перестала.

Таке забавне непорозуміння іде далі. Лікар показує циганові всілякі ліки, які останній перекручує. Циган показує на рот — на знак, що він голодний, а лікар думає, що його болять зуби, й велить сидати циганові, щоб вирвати йому зуба. Циган тішиться, що лікар погодує його, і то ще з такою пошаною, бо велить йому наче гетьманові сидати. Просить поставити на стіл печене поросся, а побачить лікар, як добре тріпатиме його, як хрупотітимуть кости в зубах. Тимчасом лікар вириває зуба. Циган з жалем виривається. а лікар бе свого хлопця за те, що пустив цигана, котрий не заплатив йому за труд.⁴⁵⁾

В інтермедії, як грек коня купував, мотив якої відомий з інтермедії Довгалевського, грек говорить макаронічною українською мовою. В інтермедії виступає грек з товаришами. Грек хоче купити коня. Торгує його у баришника цигана, одначе цигане, побравши гроші, втікають з кінями.⁴⁶⁾ Ламаною українською мовою говорить і жид в інтермедії про спір раскольника з жидом. Жид хвалиться, що вміє „горілку з медом добре продавати“. До нього хай іде той, „хто хоче доброго пива“. Коли бував на війнах, усі боялися його, бо

Нераз од заяця утівав і церевники поспадали.

Обидва уважають себе старовірами. З цього виходить непорозуміння. Судить їх циган.⁴⁷⁾

Інтермедії з драми Юрія Кониського.

Великодня драма Юрія Кониського. Деякі мотиви інтермедій Довгалевського повторяються в інтермедіях, доданих до великодної драми Юрія Ко-

ниського п. з. „Воскресеніє мертвих“. Драма Юрія Кониського походить з 1747 року, як свідчить отця замітка в його поетиці на шкільний рік 1746/47: „Яко зразок трагікомедії маємо також недавно уложеною винагороду в будучім життю як добрим, так і злим“.⁴⁵) Ця замітка знаходиться на кінці поетики; а що драма уложена з приводу Великодня, тим самим і означається дата написання драми.

Тому, що між змістом драми й доданими до неї інтермедіями заходить своєрідний паралелізм, подається отсе короткий зміст драми Кониського. В першій частині з'являється на сцені хлібороб, що оглянувши збіжжя на полі. Зогниле зерно й те, що зійшло, наводить його на думку про воскресіння людського тіла на страшнім суді. З селянином зустрічається священник і пояснює йому, що в будучім життю будуть щасливі, а злі будуть мучитися. Представники добрих і злих людей є Гіпомен і Діоктит. Останній забрав у першого маєток, позбавив його честі у людей, зруйнував його цілий дім, вкінці вламався до нього в ночі та вкинув у тюрму його жінку й матір. Потім знову напав на Гіпомена, закусав його в кайдани й посадив у тюрму. А коли Гіпомен нагадав йому суд, Діоктит зразу висловив надію на свої тісні звязи з суддями, яких можна підкупити, а потім, уважаючи нечесно для себе ставитися на суді з Гіпоменом, постановляє вбити його й заплатити за його голову. Уособлене терпіння просить Бога визволити Гіпомена від знущань Діоктита й пімстити останнього, але уособлена віра дає відповідь, що обидва дістануть свою нагороду в будучім життю. В четвертій частині Гіпомен умирає від ран з душевним спокоєм, а Діоктит від п'янаства в страшних муках! Їх позамогильне життя: Гіпомена в раю, а Діоктита в пекольних муках — малює п'ятий акт.

До драми додані п'ять інтермедій: 1) Закрутки, 2) Утеча жида, 3) Лік на голод, 4) Убитий дяк, 5) Брат утопленого ляха.

Закрутки. Паралельно до хлібороба першого акту великодньої драми виходить в першій інтерлюдії на сцену вірно представлений селянин, що оглядає своє поле. Він радіє гарним урожаєм і бажає, щоб збіжжя „без капости в щілости допікло“. Тимчасом його сини приводять до нього зловлену в житі бабу, що сиділа там раком і крутила. Тим розбилися його надії на добрий урожай. Селянин веде бабу до в'їта й обидва, не хотючи поганити своїх рук, віддають бабу яризі, який бє коти. Селянин держить на козла бабу, а москаль бє її. Питаючи за нагороду, одержує відповідь, що візьме собі бабу, й невдоволений цим, проганяє усіх.

Утеча жида. На реальних фактах насильства побудована дещо неприродна друга інтермедія. Як в другій частині Діоктит обиджає Гіпомена, так у другій інтермедії жид є жертвою польської сваволі. Ось як жалується він на обиду, яку пан наніс йому:

О вей мір! Скарав мене Бог з таким лихим паном!
Десь би діреого лиха не знав і під татарським ханом.
Як під ним був: забрав всю, що було, худобу,
А іще, колиб був не втік, дрибив би до гробу.
Нехай йому аренда, і зінка, і діти!
А уже більше не хочу од нього терпіти.
Будьто більше панів нема, тільки пан Подетолій. —
Од котрого я утік тільки що не голій.
Так мене во везого, так ограбив цисто,
Що ні в кагал явитись, ні вийти на місто.
Забрав шпек, тапірки, ложки і суманні,
А послі хотів мене забити в кайдани!
Я бану, що лихо. Порадивенсь з зоною,
Покинув її з дітьми, сам утік ранньою зорою.
Під такого то пана лопався був в руку,
Що мині з зінкою й з дітьми учинив роздуку.
Нехай йому, як казуть, і хомут і дуга!
Він собі пан Подетолій, я йому не слуга.
Будьто дучого пана не знайду другого?
Коліб тільки не патрапив знову на такого!

З'являється пан Бандолій, у котрого хоче жид сісти на аренду. Але Подстолій не хоче пустити жидів від себе, бється з Бандолієм на шаблі та приказує селянинові, що саме надходить, розрубати жидів на сестри, щоб не дістався ні одному ні другому. На цю пропозицію каже селянин:

Так чорт його вгада, колиб такі голії.
Щоб знать, де хресті поросли жидівські:
Та ми-ж такі і не кати, пане Пердунівський!

Подстолій бє його. На це селянин:

Ой, анхо, не вдержуєш. Панове міряне,
Ратуяте, хто в Бога вірус, бо духу не стане.

(Говорить тихо).

Ой, колиб тут мій земко, може-б і ми знали,
Бо ми таких чортів пераз в чирмачки вбирали.

Бандолій. Але гєбай (Але рубай)!

Селянин. Дак кладіть, може і вгадаєм.
Однак свиней рубати, ще й жидів снитасм.
Ей, поганю хрестяньську сокиру!

На це надходить москаль, співаючи, й питає, що за шум.

Селянин. Як же не шуміти.
Що пащенці мов бачу узали ляхи крутити?
А шаблі-ж то коло ушей мов дузі літали!

Москаль. А што не зрубали лі тебе?

Селянин. Чорт же їх знає! Може вже ізрубали.
Тут як свисне шаблею, так я так злякався.
Що трохи-трохи, тобі кажучи, по уши не в... **Вся.**
Да й так гляди, може уже і з душі пустився:
На хтем божий пропав би, колиб ващець не нагодився.

Москаль. Да за што ето тебя?

Селянин. І о, не знаєш, за що? От за те,
Що чого наші батьки з роду не чували,
Щоб хрестяньську сокиру да на жидях залили.
Тую, що к Великодню свині рубаєм.

За кару москаль запрягає ляхів. Одначе незауздані пани розбили москаля, котрий вину цього приписує селянинові, та всіх проганяє.

Лік на голод. Паралельно, як у третім акті Гіпомен зближається до смерти, в інтермедії по нім виходить на сцену циган, що трохи не вмирає з голоду. За порадою циганки він кладеться спати. Сон манить його салом і ковбасою. Він схоплюється, та нема що їсти, хиба ракова юшка. Жінка велить їсти й лягти, бо хоче посмарувати йому кости. Циган слухає, циганка вкриває його сіткою, а звязавши сіткою ноги, бє цигана. Він виплутується, бє циганку києм і проганяє її.

Убитий дяк. Як у головній драмі вмирають Гіпомен і Діоктит, так в четвертій інтерлюдії вмирає молодий дяк, невинно зарубаний ляхом. Починається інтермедія монольогом білоруса, котрий хвалить Бога за те, що вони змогли побудувати нову церкву з чотирма дзвонами, що мають чесного старого попа, паламаря й молодого дяка, доброго такого, що шанує всіх людей, день і ніч пильнує церкви, не пє ні горівки, ні меду, ні чого иншого крім води. В церкві співає він, як соловій, а в школі гарненько учить дітей. На це прибігає шинкарка й повідомляє, що лях убив дяка в шинку:

Ох, мні лихо! Що мні тепер робити?
Пряніє ляха недобрий в дім мій чесний пиття:
Пяници, леданиця всі вікна ловибивав
І дячка молодого шаблею порубав,
І втік з конем, не знаю, в сторону якую.

Литвин не вірить і йде наочно переконатися. На зустріч ідуть селяне з мертвим дяком. На питання литвина, що несуть, відповідає селянин:

Ось, ходи, погляди!
Тепер нас привів лях до втрати і біди,
Поєік, порубав зовсім дяка молодого,
А вже нам не найти такого другого.

Литвин. Ох, моєї біді! Як ви гето допусцілі?
Селянин. І о, будьто ми на той час з ним в шинку сиділи!
 Ляпуга, кат зна, відки мов тобі вихром прилетів,
 Нехай шинкарка скаже, як лях дяка вбив.
Литвин. Як же хочице, дак ви єї призавице.
1 селянин. Ну лиш ти, Мосію!
2 селянин. Добре, Онопрію, дак я її припру сюди
 На суд.

(Привітани шинкарку.)

Ну, пані Федорова, от ми за тим громада
 Тебе кликали!
Шинкарка. За чим? Кажіть. Я слухати рада.
Селянин. І о, за чим! За тим, чи ти донесла старому,
 Що лях обтвив шаблею дяка в твоім дому.
Шинкарка. Я донесла? А що? Чи вам тоє плескати?
 Ніколи мні: он, треба горівку давати.
 Я і сама на силу вхvatилась в комнату,
 Як лях з шаблею за дяком вбіг в хату.
 З ляку самого прийшлоє було чуть не вмерти.
 Прощайте! Мні ніколи і носа утерти.

Литвин радить вислати погоню за ляхом, але не
 знають, куди посилати.

Селянин. Куди гнать? І тропи не взять, де опинився лях:
 Тобі десять доріг, а йому один шлях.

Литвин радить закинути сіти. З тим згоджується
 селянин.

Оттаклучше, як за ім посилати маєм!
 Шкода-ж нікамі і хвоста мять, колінь тут пімаєм.

Литвин закидає сітку й ворожить булавою:

Лє-авіє, баравіє і баготніє, ка мнє приходзіце
 І в гетой прозбе ви мнє помажіце.

Чорт гонить ляха в сітку. Він пигає, хто жене
 його в сітку, й дістає відповідь від селянина:

Оєь кров дикова витас вашєці.
 Просім сюди ближче до нашого столу:
 Ти те, лишуго, справив дяка до росєду?

Лях хоче заплатити пять кіп головшини за дяка.
 На це селянин:

Оєь, негідний єше!

Як же ти дешево ставиш дяка дорогого?
 Двадцять ває не стоїть за одного такого.

1 селянин. Чого з ним калєнтариць? Ну лиш ти, Мойєію.
 Візьми мерця, пєєть в церков, я, Ляха за шпо
 Вчєнпвши пучом, поведу, як хорта,
 З конєм, зо вєім втоцлю в болото до чорта.

Литвин затинатиме його дубчаком по шиї, щоб
 знав собака, як убивати християн. Потім женуть ляха
 в болото.

Брат утопленого ляха. Як пятий акт великодньої драми малює позамогильне життя Гіпомена й Діоктита, так пята інтермедія це властиво продовження четвертої й займається позамогильним життям утопленого ляха. А саме лях шукає брата, що його втопили селяне за дяка в болоті. Стрічається з ксьондзом, що картає його за непошанування костела й костельних свят, за пянство й гільтяйство й оповідає йому, як попереднього дня він почув голос його брата в болоті, котрий терпить за свої гріхи: пянство, злочини й гільтяйські розбої. Обидва стають навколішки й моляться, щоб Бог післяв його до чистилища. Приходить утоплений шляхтич і просить ксьондза відпустити йому гріхи й перепровадити його до чистилища. Та тут з'являються селяне, що давно замітили, як якийсь злий дух ходить ночами по їх селі, громадою пішли відшукувати його й саме зустріли утопленого ляха з його братом і ксьондзом. Один з селян говорить.

Пєєтій лиш, куди ти ведєш єього злого духа?
 Давно ми вже, громада, на його чагуєм.⁴⁹⁾

Значіння інтермедій Ю. Кониського. В своїй великодній драмі лоторкнувся Ю. Кониський найблужчішого місяця тодішнього громадянського життя України, а саме загарбування козацькою старшиною чужих маєтків безборонних козаків шляхом найбільших несправедливостей, і став по боці покривджених. В інтерлюдіях оборонцем народних інтересів є москаль. До того ступня національної свідомості не піднісся їх автор, щоб вивести козака або рождця як одного з головних своїх героїв.

Автор інтерлюдій не пішов тут слідом за Довгалевським, від якого брав теми й типи до своїх інтермедій. Як в першій різдвяній інтермедії Довгалевського селяне насміваються над поляком-астрономом, в першій інтерлюдії великодньої драми Кониського так селянин, що оглянув свою ниву, з іронією згадує мудрагелів, які буцим-то відгадують, що буде. Паралелею до ворожки Насті в другій різдвяній інтерлюдії Довгалевського є в інтермедії драми Кониського баба чарівниця, що робить закрутки в житі. Спільний тут і там мотив запрягання ляхів у ярмо або підводу. Спільні персонажі: селянин, литвин, лях, жид, циган, москаль і змальовані вони однаковими рисами тут і там. У Довгалевського старий литвин попадає в сіті, заставлені на звірята, а його вбивають селяне, — в інтермедії Кониського селяне навмисне розставляють сіті, щоб зловити ляха, й убивають його.

Все-таки невідлучного наслідування немає, хоч інтерлюдії драми Кониського стоять нижче щодо внутрішньої вартости. Але й вони зближуються до своїх родних понять і підхоплюють вірно народній світогляд і забобонність, суспільні антагонізми між славними українцями й католицькими поляками, патії й антипатії українських народних мас. Однак в порівнянні з інтерлюдіями драми Кониського підклад у Довгалевського далеко глибший, малюнок релефніший і типи не такі бліді, а значно живіші.

Справа авторства інтермедій драми Кониського. Сумніви щодо авторства інтермедій, доданих

до драми Юрія Кониського, викликав лист полковника Опанаса Лобисевича з 30 вересня 1794 р. до Юрія Кониського, тоді вже моголівського архієпископа. В листі між иншим читаємо: „Не за моєї памяти, а може на рік перед моім приїздом до кївської академії відограно там трагедію, написану вашим преосвященством, „О воскресеніи мертвих“. Її маю. Але не маю і піде не могу дістати інтерлюдій до цієї трагедії, написаних або вашим преосвященством або славним Танським, природним віршописцем попросту, під манеру Плявта (во вкусѣ площадномъ, во вкусѣ Плавтовомъ). Коли була нагода дістати їх і мати, тоді дитинна нетямущість про це не подумала; задоволилася тим, що кормилася з чужих уст, що чула від иншого кілька віршів. А коли зрозуміння добрих прикмет відкрило їх ціну, тоді вже не було нагоди. Одинока ще надія на бібліотеку вашого преосвященства, в якій, не можливо, щоб не було цього твору. Як у всякім крою убрання, так у всякім наріччю мов є своя краса; а до того, коли й дим батьківщини солодкий, то ця воня пахощів рідних думок найсолодша.

„Для чести нації, нашої матери, яка завжди мала у себе великих природою і ученостю людей, яка стільки світил випустила для любителів своєї батьківщини, для тих, котрі вміють під корою просторіччя знайти дорогоцінні думки, прошу ваше преосвященство дуже прислужитися мені інтерлюдіями, чи вони Танського, чи ваші, звелівши скопіювати їх і доставити мені поштою до Петербурга, хай вийде на світ, хай принесе славу (дасть величїє) своїй батьківщині наш Плявт, наш Молер, коли не що більше. Бо я пам'ятаю деякі вірші, опис Великодня, утечу чорта й смерти, смерть Юди: прегарні описи.

„Наперед дякую за прислугу вашому преосвященству: посилаю при тім Вергілієвих пастухів, переодітих мною в український кобеняк.“⁵⁰⁾

На підставі цього листу історики української драми XVIII в., як Петров і Морозов, висловлювали думку, що автором інтермедій, доданих до великодньої

драми Юрія Кониського, був згаданий „славний Танський, природний віршописець“. Вистарчить вказати на слова Лобисевича, що драму Юрія Кониського з інтерлюдіями виставляли не за його пам'яті, а може рік перед приходом його до київської академії, з одного боку та на зміст запам'ятаних ним віршів з Великодня, про утечу чорта й смерті та про смерть Юди з другого боку, щоб раз на все перестати прикладати цей лист до авторства інтермедій, доданих до великодньої драми Юрія Кониського.

Кінець інтермедії.

Упадок інтермедії. Вже інтермедії Юрія Кониського зійшли з тої висоти, на яку піднісся Митрофан Довгалевський у своїх інтерлюдіях. Одначе українській інтермедії не судилося далі розвиватися в напрямі, вказанім Довгалевським і наслідованім Юрієм Кониським. Повне політичне поневолення України з боку Московщини та знищення решти автономічних інституцій України „Второю, що доконала вдовусиротину“, позбавило київську академію її значіння як культурно-літературного осередку для України. Й відчинило широко двері заливові України московською літературою.

Смерть, вояк і хлопець. З періоду упадку української інтермедії походить і „інтермедія на три персони: смерть, воїн і хлопець“. Вона розробляє одну з найпопулярніших тем української народньої словесности про боротьбу вояка з смертю. Знайшов її М. Тихонравов у збірнику всіляких народніх творів з 1788 р. Одначе вона є давнішого походження і вийшла з шкільного середовища та, заключаючи по мові, зложена в землі, де українська мова виставлена на польські впливи.

На сцену з'являється вояк і хвалиться своєю непобідженостю. Він, „воїн славний, всьому світу справний“, багато відносив побід. Хочє спробувати боротьби з смертю, як тільки вона попадеться йому під

руку. На це надходить смерть і перестерігає його, що який був сильний Самсон і мудрий Соломон, а смерть показалася сильнішою від Самсона й мудрішою від Соломона. На питання вояка, яку має зброю, відповідає смерть:

Ото: косу, граблі, заступ маю.
 Іще царей і королей і гетьманів стинаю.
 Не вважаю я на святі патріархи,
 Законоу я в землю владки і великі монархи.
 І іще з тобою, воїне, могу єя спробувати,
 Лук іще щастя стягн.

Вояк наставляє шаблю, а смерть косу. Він говорить:

Вставай, смерте, тута зо мною,
 Будем битися з тобою.
 Хлопче, подай мні стрільбу!
 На смерть буду.

Хлопець подає стрільбу, а смерть перестерігає вояка, щоб не довіряв тілесному здоровлю, а згадав на небесне царство й вічне життя, бо бачить, що сильні й мудрі вмирають. Не сховаються вони перед смертю ні в келіях, ні по дворах. Нехай не надіється вояк і на проминаючу красу, яку смерть оберне в темноту. Вояк стріляє і говорить:

Авжеж побачимо, хто кого звоює,
 Той жив додому піде.

Він застрілить смерть, бо вона заїдає людей по світі й відводить їх до темних могил.

Уже не будеш людей заїдати, — каже до неї, —
 Буду на тебе з лучини стріляти.

Вояк стрілив і говорить:

Смерте сүхоребра!
 Стрїлив воїн у твої ребра.

Смерть падає, а воєк хвалиться:
Уже ти ємуть, настрівані
Так, як ємуть, настрівані
Уже не буде більш злодуб айдати
І на постанок воєн приривати.

Однак смерть підноситься і знову представляє йому необхідність умерти:

Ом Христе чинити умираю
І вам світ обреш покаяю.

Воєк питає, по що смерть страшить його молодцю і вимахує над ним косою, коли він дуже добре стріляє до стрільби. На це смерть:

Встани, відре, во Вогу,
Ого зареш відеш від погу.
Кто тиєрід, воєне тивокан,
Ншо до ти творини всл аша?
Ншо де єшиш, због до кагу,
Ого зареш умреш к камаку мшу.

Воєк падає, кається, що грішно провів своє життя, а тепер

Пере буде оспаломоку у мрку!
Пока, пока, каєрті своє ррку
І з жомьм жаш пограшавен,
А тут і не обманюєш 2)

Козацькі байки з костром і вордом. Микола Шевського знаходиться також діалог на Великодні з інтермедією в. з. «Байки Козацькі з Кобзетем і Козаківна невно українською мовою. Звідка про інтермедію, як жаль виглядає особи, котрі виступали в інтермедії. Ось цей опис. Жид носить за плечима коромку з крамом, а крам такий: одна онучка червона, а друга зелена, хутрини шматки, дві куки піску, шматок

ток лисині, сухий кукиш, люлька, цибух, пушечка з табакією, трощки тютюну, якісь кориня. В руках жид є лиска. Козак велить зробити велику солом'яну булаву, обшити хустками й поморити. У нього ріг за поясом. На себе називає хутро або що небудь. Дудка мусить мати остріжену бороду з великими вусами, а оля зяїт небудь. «Костри треба великої шматтас, а кости хоч дерев'яні, великі: і серіягу якую-коляк». 3)

Всіх про інші інтермедії. По першій, третій і четвертій акті драми Нахренті Горки «Юсиф Натрірха» з 17078 р. зазначені інтермедії, які називає так не дійшли. 4) Так само не дійшли до нас котрі інтермедії, що належали до драми Михайла Козачинського «Благодіє Марка Аврелія», виставленої у Ковні з вересня 1744 р. 5)

Носителі українських інтермедій.

Манаїрні школярі й дяки і їх культурна Місія. Інтермедії відігравали ученики шкіл, а їх носителями й ініціаторами серед широких українських мас були манаїрні школярі й дячки. В давній Україні разом з церковно-бухвалюю й школою, де жив ван-як з своєю дружиною співаків і церковних читців. При одній церкві могло бути двох, навіть трох священиків, але завжди був тільки один дяк, вибраний грошадією за добрий голос і за добре звання церковних служб. Від дяка вимагали також таланту педагога, бо він має сам вивчати помірний три сповізнавничі церковних служб. Яко вчитель школи називався він пан — бакаляр, а яко й управитель — пан-директор. З учеників одні жили в школі, інші доходили. Часто голодували школярі в школі, одначе потишався кожний з них солодкою надією, що стане колись дяком, а потім може видриниться і на пона. Шкільна наука починалася звичайно від букваря, потім розширювалася на псалтир і часослов'я та вивчення церковних напівак уськ роль. Це наука не приходила легко, як свідчать вірші школярського походження:

Смерть падає, а вояк хвалиться:

Уже пан смерть застрілив
Так, як сам хотів:
Уже не буде білыи людей заїдати
І на поодинок воїни призивати.

Одначе смерть підноситься і знову представляє йому необхідність умерти:

Сам Христос плоттю умирав
І нам свій образ показав.

Вояк питає, по що смерть страшить його долю і вимагує над ним косою, коли він дуже стріляє зо стрільби. На це смерть:

Востани, воїне, ко Богу,
Ото зараз підеш під погу.
Кто творий, воїне, таковая,
Яко же ти твориш вся злая?
Яко же свиия, лізеши до калу,
Ото зараз упадеши к земному долу.

Вояк падає, кається, що грішно провів своє життя, а тепер

Горе буде одслаємому у муку!
Подай, воїне, смерті свою руку
І з людьми вже попрощайся,
А тут і не обавляйся.⁵¹⁾

Козацькі байки з костиром і вояком. Між бібліографічними рідкостями бібліотеки Йосифа Крашевського находився також діяльог на Великдень з інтермедією п. з. „Bajki kozackie z kostyrem i żołnierzem“, писані почасти польською, а почасти козака певно) українською мовою. Згадка про цю інтермедію цікава тим, що до тексту діяльогу додано інформацію, як мали виглядати особи, котрі виступали в інтермедії. Ось цей опис. Жид носить за плечима коробку з крамом, а крам такий: одна онучка чорна, а друга зелена, хутрянні шматки, дві купки піску, шма-

ток лисиці, сукняні кусники, люлька, цибух, пушечка з табакою, трошки тютюну, якісь коріння. В руках жида є ліска. Козак велить зробити велику солом'яну булаву, обшити хустками й почорнити. У нього ріг за поясом. На себе надіває хутро або що небудь. Дудка мусить мати острижену бороду з великими вусами, а одяг який небудь. „Костирі треба великий шабалтас, а кости хоч дерев'яніє, великіє і сермягу якую-кольвек“.⁵²⁾

Вістки про інші інтермедії. По першій, третій і четвертій акті драми Лаврентія Горки „Іосиф патріярха“ з 1707/8 р. зазначені інтермедії, які на жаль до нас не дійшли.⁵³⁾ Так само не дійшли до нас чотири інтермедії, що належали до драми Михайла Козачинського „Благодутробіє Марка Аврелія“, виставленої у Києві 5 вересня 1744 р.⁵⁴⁾

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школярі й дяки і їх культурна місія. Інтермедії відігравали ученики шкіл, а їх носителями й ширителями серед широких українських мас були мандрівні школярі й дячки. В давній Україні разом з церквою будували й школу, де жив пан-дяк з своєю дружиною співаків і церковних читців. При одній церкві могло бути двох, навіть трьох священиків, але завжди був тільки один дяк, вибраний громадою за добрий голос і за добре знання церковних служб. Від дяка вимагали також таланту педагога, бо він мав сам виучувати помічників при сповнюванню церковних служб. Яко вчитель школи називався він пан — бакаляр, а яко її управитель — пан-директор.

З учеників одні жили в школі, інші доходили. Часто голодували школярі в школі, одначе потішався кождий з них солодкою надією, що стане колись дяком, а потім може видрапається і на попа. Шкільна наука починалася звичайно від букваря, потім розширялася на псалтирь і часословець та вивчення церковних напівів усіх родів. Ця наука не приходила легко, як свідчать вірші школярського походження:

Коли то я, наповс, першого дня прийшов до школи,
 Дали мні їсти і пити доволі.
 І зараз мене дяк до себе узяв,
 Аж третього дня книжку у руки дав.
 І сказав мені першу літеру аз, —
 Коли мя затне по панці раз;
 Відп, гдагол, добро, живіте, —
 Візьміть його, хлопці, і на столець положіте;
 Єсть, зело, земля, і же, како, люде, **мисліте, нэш,**
 [он, покій, —
 Хочу утечи, а хлопці за мною, як у пропій;
 Рци, слово, уноку, твердо, —
 Що в мні дріжали кости й жили, як ткацькое бердо;
 От, ци, чер, ша, ща, йор, йори, —
 Утікаючи, забивемся з гори;
 Ір, —
 Упадем у вир.
 Ю, я, от, кси, —
 Кусали мя ззаду, як пса;
 Аж коли прийшло до нещасної фіти, —
 Тоді-ж мя стали всі отві поганці оступом бити. 55)

Інший варіант цієї вірші оповідає, як першого дня по приході до школи „дали їсти і пити доволі“.

А на другий день іще мя ліпше приймували,
 Всі ниці округ мене з горщати стояли.
 Єдні до мене борщами за здоровля перепивають,
 А другії кулаками під бік мя штурхають!
 А я тільки ся поглядаю і мишлю, що маю **чинити,**
 Ци втікати, ци з тими ся поганцями бити.

Коли дяк написав: аз, буки, не було гіршої муки для нього, бо за першою буквою вдарив його „в чело рязкою рукою раз“, а коли показав другу букву „в через взяв канчук в руки“. „Потім інші літери почав споминати і канчуком по хребту добре затиати“. 56)
 Ця школярська вірша перейшла в народ, де одержала таку форму:

Ой, як мене моя мама та дала до школи,
 Ой, зазнав я бідний там тяжкої неволі.
 Казав мені бакаляр промовити; аз, аз, —
 А як же я не вимовив, він по ниці раз, раз.
 Крикнув же він удруге: »А ну, кажи: буква!
 Ой, ще-ж бо я не вимовив, попав в його руки.
 Крикнув далі в третій раз, щоб вимовив: віде, —
 Авжеж його жвава рука по чуприні іде.
 Ой, як сказав учетверте: вимовляй — живіте!
 Ну-е-ж, хлопці, зараз його на лаву кладіте!
 І просився, і молився, а ще більш злякався,
 Бо таку задали хлосту, що й світа цурався.
 Пійшов же я до домоньку та й татові кажу:
 Ой, як мене свічник збив, що я тепер зляжу.
 Побіг ще я і до мамі, та ще й до сусіда;
 Ой, куди-ж я навертався, скрізь за мною біда.
 Пійшов же-я до корчмоньки побитий і глухий,
 Лигнув собі горілоцьки махайлик і другий.
 Від кварталки горілоцьки, доброї сивухи,
 Стався мні світ, як банька, а люде, як мухи. 57)

А вже найбільше дріжав слабкий ученик перед суботником, який доставався кожному, хто в суботу перед паном бакалярем не дав доказу, що затиав добре все вивчене за тиждень. І не зважаючи на це все, не один з школярів не діждався здійснення своїх солодких мрій, хоч закоштував не раз гіркого коріння науки.

Суша наука в школі не могла вдоволити живої природи хлопців. Остання сотворила для задоволення своїх потреб масу збірників з віршами в церковно-славянській, книжній українській, народній українській і навіть польській мові, а цим збірникам спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків судилася дуже почесна роля в історії української літератури.

І спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків називали також пиворізами від їх замилювання до пива. Голодні ходили цілими товпами по вулицях міста й одержали ще назву миркачів від першого слова пісні, якою складала бажання господарям за милости-

но. На Різдва й Великдень приходили до дому жати з привітними віршами й святицями. У час літніх ферій розходилися беззапасті батьки шлім кроку з засобами своєї шкільної мудрости, а збирати явля грошеві запаси на шкільній рік. Поки в селі, в саме ті, що одушевлялися „капустою, горохом, ріпкою, бобами, мареним в салі, шавливиною, вересом, бураками, вареними в салі, шавливиною, вересом на Запорожжі, де знаходилося похоронення в каменній вийськового писаря.

Одне головним пристановищем для всіх деревних школярів була сільська школа. Один ставився до неї як до мандрівного життя, інший — як до постійного пригону. Таким робом, самі змови виходили в старій Україні щось в роді рухомої школи. Деревні школярі, що скоро перемінялися в міські школярі, не вникли в школу якогось закрученого аніаня, гадали вони на народ застоса, який настрої влучно віддав у своїх віршах мовак ментів:

В проточі мучає простія єсть обичай,
А в писемнію особій, найвищий значай.

Щоб докладніше познайомили читачів з їх життям і звичаями, подається отсе короткий звіт про життя Турчиновського, що зложився по школах в першій половині XVIII століття.

Був синкою Черезанського сотника. Зразу вступив в місцевій безземельній школі, а потім в нижчій школі Київської академії. Мати вклала його до школи в сестрою забув усе. „Щоб більше світа побачити та знання прийняти, — говорив він, — я почав тому подорожувати. Мандрував, а потім вирушив з двома товаришами пошукувати пригону до Мотилева. На дорозі побили мене, а потім обмежили тим, що відобравши

у нього гроші. В пограничній селі Поповій Горі його прийняли до „дзвінської половини“ й він найшов занесли на нього компанійському сотникові, який стояв у шлім селі, що Турчиновський по дорозі дав йому гроші. У школах обиджає, забрав у них книжки та гроші, мався. Сотник вель відобрати у нього гроші, книжки й одяг і кинути його до в'язниці, як злодея, а за віршом його подорожжю меду. Почався веселий бенкет з співанням; приневольовали співати й засудженого,

— одначе я, — говорить Турчиновський, — „оч і пробував спати, але за густими сльозами не міг і голому відвести“. Від шушу й тамору унесень бенкету забувся компанійський отаман, що тоді сів на печі. Поставився, що не був давній знайомий батька Турчиновського. Справа прийшла инший зворот. Турчиновського випитали, як треба, вернути йому весь масток його, а кривдників змусили на шлім добу до в'язниці. Мало того — компанійський сотник дав йому при собі писарем. Але не такий був Турчиновський, щоб

вистидити на одній місці. Випросився він у сотника до Мотилева для вивчення дзвінської мови й побачив по світі дзвінського обшарення. Перезимував у Мотилеві при церкві св. Покрови, а на весну вступив до севської школи. Принадково почув його спів православний вивісок в церкві Господнього Преображення й довідавшись, що співак був православний, закликав його на співака. Слуги прогнали його від себе яко схизматика, і на новий місяць не обшарили без пригону.

Поставився він з регентом архирейського хору, котрий, хотів на нього, в часі всеночного на Бессіменській церкві в хорові через звільненя погуче. „Летів я — говорить Турчиновський — з хорів на діл і, колиб не потрапив на жіночі голови, був би розбився об мурмуровий камінь. І багатством жіночій ушкодив я голови, а одній старущій і вся голова зламалась, яка по трьох днях і амерла“. Регент, боячися архирейського гніву, прийняв католицьку віру й далі переслідував Турчи-

ню. На Різдво й Великдень приходили до домів горожан з привітними віршами й святочними кантами. В часі літніх ферій розходилися беззахистні бідаки по цілім краю з засобами своєї шкільної мудрости, щоб зібрати якісь грошеві запаси на шкільний рік. При такім своєріднім ходженню в народ деякі так і лишалися в селі, а саме ті, що одушевлялися „капустою, горохом, ріпою, бобом, вареним в салі, щасливими й блаженними ночами“. Багацько з них опинювалося на Запорозжі, де знаходило своє покликання в каламарі війскового писаря.

Одначе головним пристановищем для всіх мандрівних школярів була сільська школа. Одні ставали даліше, привикши до мандрівного життя, інші йшли всяких пригод. Таким робом самі умови повного в старій Україні щось в роді рухомої школи виробили мандрівних школярів, що скоро перемінювалися з мандрівних дяків. Не виніши з школи якогось заокругленого знання, гляділи вони на народ з висока, який настрий влучно віддав у своїх віршах монах Климентій:

В простого мужика простий єсть обичай,
А в письменного особий, політичний звичай.

Щоб докладніше познайомити читачів з їх життям і звичаями, подається отсе короткий життєпис Іллі Турчировського, що волочився по школах в першій четвортині XVIII століття.

Був сином березанського сотника. Зразу вчився в місцевій березанській школі, а потім в нижчих клясах київської академії, відки мати взяла його додому для помочи в господарстві, де він „за домашньою суетою забув усе“ — й почав тому подорожньою „щоб більше світа побачити та знання придбати“. Зразу був домовим писарем при сінявським сотникові Мандрикові, а потім вирушив з двома товаришами пошукування пригод до Могилева. На дорозі посварилися. Його товариші, „люті діоклітіяне“, трохи не вбили його, одначе обмежилися тим, що відобрали

у нього гроші. В пограничнім селі Поповій Горі його прийняли до „дяківської половини“ й він найшов захист у парахвіяльній школі, але „люті діоклітіяне“ донесли на нього компанійському сотникові, котрий стояв у цім селі, що Турчиновський по дорозі дяків у школах обиджав, забрав у них книжки та гроші, тому тим самим шляхом вони не можуть вертатися назад. Сотник велів відобрати у нього гроші, книжки й одіж і кинути його до вязниці, як злодія, а за відобрани речі звелів шинкарці подати суддям і товаришам його подорожі меду. Почався веселий бенкет з співанням; приневолювали співати й засудженого, „одначе я, — говорить Турчиновський, — хоч і пробував співати, але за густими сльозами не міг і голосу відвести“. Від шуму й гамору учасників бенкету збудився компанійський отаман, що тоді спав на печі. Показалося, що це був давній знайомий батька Турчиновського. Справа прийняла инший зворот. Турчиновського випитали, як треба, вернули йому весь маєток його, а клеветників вкинули на цілу добу до вязниці. Мало того — компанійський сотник лишив його при собі писарем. Але не такий був Турчиновський, щоб висидіти на однім місці. Випросився він у сотника до Могилева „для вивчення латинської мови й побачення по світі людського обходження“. Перезимував у Могилеві при церкві св. Покрови, а на весну вступив до єзуїтської школи. Припадково почув його спів православний єпископ в церкві Господнього Преображіння і, довідавшись, що співак був православний, закликав його на співака. Єзуїти прогнали його від себе як схизматика. І на новім місці не обійшлося без пригод. Посварився він з регентом архиерейського хору, котрий, лютий на нього, в часі всеночного на Великдень „пхнув його а хорів через залізне поруччя“. „Летів я — говорить Турчиновський — з хорів на діл і, колиб не потрапив на жіночі голови, був би розбився об мармуровий камінь. І багатьом жінкам ушкодив я голови, а одній старущі і вся голова зламалась, яка по трьох днях і вмерла“. Регент, боячися архиерейського гніву, прийняв католицьку віру й далі переслідував Турчи-

новського. „Втікаючи перед цим лихом“, випросився він у архиєрея з двома співаками до міста Шклова, де найшов місце регента при монастирі Благовіщення. Тут прожив він чотири роки. Та й тут, як звичайно, найшлися у нього вороги. Один раз разом з якимись мандрівними двома студентами з київа на Великдень „виправив“ він „діяльбог з інтермедією, на якій зібралася велика маса побожних, і римлян, і самих єзуїтів, і домініканів, і жидів“. Місцевий органіст ніканського кляштору, підмовлений католицьким духовенством, закликав його до „органів співати“. Турчиновський відмовився, не зважаючи на приказ губернатора. За те органіст з замковими драконами його так, що йому було вже три чверти до вибиву. Прийшлося лічитися від побоїв, одначе по виздоровлінню обиджений зо своїми співаками застав органіста в нічнім часі в шинку й відплатився „того також киями й шаблями“. По цій пригоді не йому вже було лишатися в Шклові, тому Турчиновський, „забравши всіх співаків, дубом по ріці Дніпру пустився в низ“. По дорозі судно наїхало на корчі, пливачи з бідною вирятувалися завдяки прибережним рибалкам, а їх маєток разом з судном пішов під воду. Досталися до Чернигова. Тут два товариші Турчиновського вступили на службу до архиєрея Радіона Жураковського, а сам Турчиновський разом з іншими чотирма співаками знайшовся по проханню генерального обозного Якова Лизогуба в Седневі. Жив він там цілий рік, щоб заробити на одіж, і, приодягшись, прибув до свого рідного села, став ще в живих батька і матір і всіх своїх рідних. „Вдома трохи поживши“, вирушив до Переяслава, де й прийняли його на регента до „катедри“. В 1718 р. оженився і в тім самім році переяславський єпископ Кирило Шумлянський висвятив його за заслуги як співака на священика для рідного містечка Березівного дяка. Але й jako священик перетерпів Турчи-

новський немало наслідком свого неспокійного характеру.⁵⁸⁾

Прегарно змальовані типи пиворізів в одній з великодніх інтерлюдій Митрофана Довгалевського.

Та не зважаючи на те, що пиворізи дозволяли собі на грубі жарти у відношенні до народу, вони все-таки тішилися підмогою і симпатіями народу, бо ширили між ним літературний і артистичний смак: рисували, писали всякі куншти, співали церковні пісні й канти, а це все задовольало релігійні почування народу.

Зрештою свої недостачі відчували й самі пиворізи та представляли їх навіть у сатиричнім тоні. Ось який великий засіб знання пиворіза в одній вірші:

Я у шельмі по коліна броджу:
Знаю я, що то за книга
Торколою, знаю, що псалтира,
І всіх книг много я знаю,
На котрих так часто, хиба в рік читаю.

Головною хобою пиворізів було пянство і в збірниках XVIII в. є ціла література пиворізного характеру в формі звичайних церковних читань і співів: В однім рукописі Церковно-археологічного Музею при київській академії найшов П. Житецький велику кількість таких творів з ось якими заголовками: „Правило увѣщательное пияницамъ, пѣваемое не въ церквахъ, но в школахъ“, „Отъ посланія бахусового къ пиворѣзамъ чтеніе“, „Отъ притчей пиворѣза Березовскаго чтеніе“, „Синаксаръ на память пияницамъ о избрѣтѣннї горѣлки“, а крім того пісні на всілякі ірмоси, тропарі й кондаки. Один з кондаків на пятий голос має такий текст: „Радуйтеся, пиворѣзы, и паки реку: радуйтеся! Се радости день приспѣваетъ, день, глаголю, праздника рождественскаго зближается! Востаните убо отъ ложей своихъ и воспріймѣте всякъ по своему художеству орудія, содѣлайте вертепи, склейте звѣзду, составте партесы, — егда же станете по улицахъ со звукомъ бродить, ищуще сивухи, приймутъ васъ козаки во кровы своя“.⁵⁹⁾

Зливаючися з народньою масою, шворізи перемішилися з колишніх латинників у псалтирників, а про свою латину говорили, що „стоїть латина привязана під тинном“. Широко відома вірша про премудрого Грицька родом з Коломиї. „Був собі Грицько родом з Коломиї. Учився він дуже мудро сім літ на філософії. Шіснадцять літ в письмі гмирав, а все по латині збирав (шпирав?), а на сімнадцятім азбуку перчитати знав. З великою мудростю до батька приходять; батько письменних в дім пастухів зводить, його запитали і, що знає, стрібували, бо хвилозоп“. Пастухам зразу ніяково, але потім осмілюються і кажуть: „І ми ту латину знаєм і тебе ся запитаєм, як в вас по латині: женуть в поле свині, скажи, васпан, нам!“ Узяв Грицько книжку в руки й пішов до хліва, став у кутку „з презенцією, мовить свиням орацію: алянтус, свинянтус, згризантус травантус на стерні-скус!“ „Уже три дні, як свині не їли; як ся поперли, кучу вивалили. Батько Грицька за чуприну: „А на що ти, песій сину, маєш їх лаяти? Аж утікати мусіли всі“. І пан дав йому сто батогів, коли побачив успіхи його науки. „Грицько побачив, що то кепська справа. Його наука ззаду, сукмана дірава: фацу, драла на всі ноги манівцями, без дороги, не боявся страху: такий мудрий був“.⁽⁶⁰⁾

Інший варіант краще кінчить утечу Грицька, який по розігнанню свиней „в обі ноги мановиком, без до-роги, руками махас, пісеньку складає сам о собі“.⁽⁶¹⁾

Ще дещо про життя пивоварів довідуємося з їх різдвяних і великодніх привітів.

Різдвяні й великодні вірші та діяльогі.

Вірші на Різдво Памви Беринди. Найдавнішою друкованою і взагалі найдавнішою відомою пам'яткою цього роду є вірші сромонаха Памви Беринди, видані у Львові 1616 р. Ї це найраніший доказ, що ученики наших шкіл, як зрештою було це тоді в звичаю скрізь на заході Європи, виголошували вже з по-

чатку XVII в. привітні вірші на Різдво, а так само без сумніву і на Великдень.

Памва Беринда був відомий jako друкарь і знаменитий лексикограф. Його „Лексикон славенороський“ вийшов перший раз друком 1627 р. Беринда вмер пять літ пізніше: 1632 р. Що торкається його книжечки з 1616 р., вона присвячена львівському єпископові Єремїї Тисаровському, до якого Беринда відзивається такими словами:

Прійми, о архперею великий, значний,
Яко в речах непохибне дільний і бачний,
Счастними мні отци презвитерми своїми,
Вірними во всем сослужительми твоїми
За коляду і щодрий день книжечку тую
Празника зацного на памятку свитую,
Котрая то през діток ест деклямована
І для утіхи на день тот з друку видана.⁽⁶²⁾

Крім віршів на Різдво додані тут вірші на Степана первомученика, на обрізання Господнє, з ляменту над Василієм Великим і на Богоявління. Плян деклямації-віршів на Різдво такий, що по прольозі, деклямованім першим хлопцем, ідуть річи дальших хлопців, а по річи сьомого ученика є епільог, деклямований мабуть восьмим хлопцем. Уже тут слідно помічаний елемент в річи пятого хлопця, а саме в переповідженню оповідання пастухів:

І преч юж отпедши, почалисьми співати
І з радости оное гоїне вискакати,
През поле до стад своїх що в скок ся маючи,
В пицалки весело собі заграваючи.
Потом пієни почалисьми проєто складати.
І при музиці настирекой коритовати.
Наконец, гдєсьми юж до конарь своїх пришли,
Тамехми, як і перше, все заєь вцаде нашли,
Где тиж і овечки нам весели додали,
Гдєсьми їм в пицалки наші разне заграли,
Во, бегечучи, почали різко скакати,
Радости і весели нам збить додавати,

По горах і до долах ся уганяючи,
Нає скоки своїми удобромеляючи.⁶³⁾

У вірші на Богоявління обіцяв Беринда „ї на Христос воскрес знову рифми зложити“⁶⁴⁾, Одначе його діяльог на Великдень не відомий досіль історикам української літератури. Найближчі діяльоги, різдвяний і великодній, принесло „Перло Многоцінносє“ Кирила Транквіліона Ставровецького. Перший і другий уложений до деклямування для пятьох хлопців, а по діяльогах наступали орації для слухачів.

Тут ці орації поважні. Але від поважного до комічного тільки один ступінь. За прикладом Німеччини, Чехії й Польщі за поважним тоном привітів пішли — зокрема у людей з сатиричною жилкою — пародії і в студентські привіти швидко продерлися комічні, навіть тривіальні елементи. Так бачимо тут той самий процес, який ми бачили з інтермедією в сухій і нудній містерії і пізнішій шкільній драмі.

Школярська нужда у віршах. Полишаючи на боці поважні різдвяні й великодні вірші як неналежні до теми й менше вартні під літературним оглядом, треба тут спинитися над віршами тих авторів, що були наділені гумористичною жилкою. З них цікава для цього огляду передовсім та група віршів, що малює велику нужду школярів.

В одній вірші нарікає її декляматор, а може й автор, що він не міг нічого собі зварити, бо колиб хотів був заложити кухню, мусів би був „заставити остатнюю сукню“, бо в котрий кут не погляне, не бачить нічого, „а в запічку табором вошей лазить много“. Тут багаті дячки в убожество й журби так, що на хребтах повиростали їм горби.

Маєм твари висхлії кожний із голоду,
А натерпілімося змна і холоду,
Кожного дня встаючи до церкви дзвонити.
А колиби не пішов, то дяк почне бити.
Іди голий і босий до церкви читати,
Чи маєш ты чоботи, не будуть питати!

Але скоро крикне дяк: до церкви вставайте,
Зараз єї, небожата, до дзвона хватайте, —
То пицци за повороз скоро тільки порве,
Вже руки од морозу нешвидко одорве.⁶⁵⁾

Голодні дячки звертаються до парохвіян з проханням:

Просимо-ж вас, панове, о нас намагайте,
А до школи нам страви і хліба давайте.
Бо поєте колачі од кума до кума,
А до школи принести нема у вас ума.
Не принесете до школи жадеи солонини.⁶⁶⁾

Инша вірша підносить, що парохвіяне неласкавим оком глядять на дячків, бо

Приходять свята або вже й настали:
Припамні биеєте нам хоч по грошу дали.
Самі єя, вижу, добре шануете,
Єдин другому поросєи на свята даруете,
Носєте вечері од кума до кума.

Тільки ніхто не догадається принести до школи. Тому вірша звертається з проханням: не забувати й на неї, приносити до школи книші й пироги та наказати жінкам, щоб деколи і з молоком у дзбанку загостили до школи.⁶⁷⁾

В дальших віршових продуктах тогож роду є прохання о гроші на якусь одіж. Мав і декляматор чи автор „шату дороую“, яку латав сім літ, але як прийшов до даного містечка, подер її.

І мавем штани, що-м їх пів року латав,
І так наш пан дяк прибрав та їх у мене украв.
Я неборак у штанах добрих хотів пійти на вечерниці,
А наш пан дяк, приздобившись, у моїх штанах пішов
[до молодіці.⁶⁸⁾

В одній великодній вірші маємо солодкий спомин про кращі часи для дячків. Тоді

Прогоми школу нинші укривали,
 В котрих їсти повно єсть і на горі,
 Одисчивали п'ятничані сухарі.
 Од масла єдні хрипнуть, заледво мов'ять,
 А по обіді писанками у зуби дзвонять.
 По кутіх теж повно перенічок,
 Не врахував би їх хочби наймудрійший пророчок.
 Около церкви ласка божа і на цвинтару.
 Ох, мій Боже тодішній і предвічний цару!
 Тільки пасок, солонини, колачів, як звізд в небі.
 Неєдин в той час нищій учинив своїй потребі.
 Бо тоді люде були набожні, церкви пильнували,
 Ніхто при пасці, як тепер, не стояли.
 Але ви тут нищій спосіб маєте,
 Кождий паску своєю постерігаєте.
 Хотівем я був давні літа згадати
 І пасок кілька до школи достати.
 Але ми Хавтур, Бог йому запласть, порадив,
 Дай, мовить, тій річі спокій, абись ся не зрадив.⁶⁹⁾

Не краще малася справа і на Різдво. Один дячок
 говорить про себе, що знав би вже багато **письма**,
 колиб дяк давав йому частіше їсти.

Але часом два рази або раз
 І д'ятого ми в серцю на дяка ураз.
 І так з лиха голова дуріє;
 Хоч нерада душа, та говіє.
 І через поневольні пости
 Посхли у мні жиля і кості.
 Правда, часом рад дяк щире дати,
 Тільки біда, що нівідки взяти,
 Бо з віршем з двадцять хат обігну, мало що достану,
 А прийшовши до школи, ледво дяка в дуні живого застану.
 Бо який такий біжить з губою, як з холявою, до горщати,
 Аж наостатку ніщо мні і посербати.
 І так вони у мене з горщаток деруть,
 Власне, як пси стерво, і рвуть.⁷⁰⁾

Школярські вигадки. Щоб лекше дістати по-
 живу та гріш на одіж, школярі й дячки не тільки пе-

ресолювали в малюванні власної нужди, але й багато
 дечого здумували. Факти з власного бурлацького ски-
 тання, повного преріжних пригод, переплітали видум-
 ками, прибільшували їх або освітлювали їх з спеціаль-
 ного боку для осягнення спеціального настрою і ціли.

В одній вірші, виголошеній на Великдень дяком
 1730 р. десь на території західньої України при дверях
 церкви в часі виходу людей, питає він парав'яян, що
 їх так багатьох напхало до церкви. Передтим рідко
 кого було видно, а тепер набито, як „у Мошка в хаті“.
 А що при виході великий стиск, здержує зібраних
 словами:

Стійте, не тіснітеся, дверей не ломіте,
 Прошу вас, для Бога, церкви не заваліте!
 О витайте, бабусю щибетухо, бачу, низько ся хилиєш.
 Чи тим, що на аренді квартиру добре вихилиєш?

Коли баба ховається за плечі інших, вказує на
 неї пальцем. По перехвалках, як то, будучи гетьманом
 і керуючи обозом, спотикався „з курми, лежачи під
 возом“, або як мав „з гусьми поєдинок“, звертається
 до дівчат:

Го, го, го і дівчат много!
 О витайте-ж, очей не зривайте на мене гарного!
 Усі, стоячи, позниляли єсьте губочки,
 А стрижете оченьками, як козочки.
 А до церкви лінуєтесь, не хочете ходити,
 Правда, бо вам страшно і поклоні бити.

Вимовляються від поклонів тим, що кости тріщать
 їм у плечах. Зате,

ми коли почнем у дзвони дзвонити,
 В той час вам ся почнуть молодці снити.
 А хоча котра до церкви убігає,
 Не слухає набоженства, як ся одирає.
 До стільця пильно очима заглядає,
 Як дяк з хлопцями на голоси співає.
 В церкві Господа дурить клепаками,
 А в танець пішовши, то музику шелюгами.

Он тота, що стоїть у куті, як свитиця,
А в танець як піде, брикає, як телиця.
А сюди го ти, сюди, но стоїш у куточку!

Далі оповідає свою візиту в її домі на Велик-
день, коли її застав у пору перебирання білизни й вона
заборонила йому показатися на будуче в її домі.

Зрештою і він не хоче більше бути у неї. Правда,
пора-б йому оженитися, та нема чим заплатити за
шлюб. А котра тільки вийшла-б за нього, за ним „би
роскоші зажила“, бо ніколи „би кавалка хліба до зу-
бів не приложила“. Та годі й дівчатам сваритися за
нього, коли він не буде „жадної брати, бо узавши
дівку, то як з туром ся турбувати“. Волишь „собі узяти
молодицю“, бо її буде „обертати на всі боки, як те-
лицю“.⁷¹⁾

Інший дячок пригадує міщанинові Іванові, як
приходив до нього просити хліба, але той хотів за-
ставити його молотити ячмінь. Зрозумівши це, не че-
кав і хліба, але почав утікати з хати, немов опарений.
Бігаючи, як шалений, щоб не лишитися голодним,
найшов на Хоминовім городі дві моркви й ними
заспокоїв свій голод, щоб тільки не служити,

Бо трудно ся з Богом бити,
Коли ся не хоче робити.

Оженився - б, якби міг де стати „паном попом“.
Правда, й перша небіжка за ним „роскоші заживала,
завше сегого дня пастернак з хрином їдала“. Його
душа тужить за краєм дармоїлів, де „школа пирогами
накривана“, де йде „сметяний дощ“ і він потребує
лише рот підложити, де падає пироговий град, де за-
мість „снігу бриндзя, як сніг, з міха ся сипле“, а спо-
між неї спадає масло пласками, де „доми з самих сал
муровані, а лоєм замість вапна шмаровані, книщами,
пирогами побиті, а паленицями зверху накриті“, де
„двері з пілтів, а ковбаси до неї зашіпки“, а замість
„колодок пшеничні галушки“. Туди має він іти, бо в тім
містечку, де живе, на таких, як він, „господині не дуже

ласкаві“, не дають їм „хліба ні жадної страви“. Вірша
кінчиться погрозою:

Бо як ви нам старання не будете давати,
То скоро по воскресенню будемо собі денде місця шукати.
А ізівши паску,
Не стоїмо о дівочу ласку.⁷²⁾

Школярські видумки нераз дуже наївні. Один
з дячків оповідає про свою мудрість, коли ще з рід-
ним братом пас вівці. Тоді завжди брали його пастухи
на нараду, як вели на заріз чужу козу. А перед госпо-
дарем ось як „за них як юриста одповідав“,

Мовлячи, що ми собі полигали спати,
А вовк швидко напавши, не дав нам шкуру зняти.

Або теж тая коза була вже старая;

Могла її зісти колька якая.

Без вісти згубила, не знати, де ся діла,

Бо вчора ся з медведем строго била;

Як його за хорбаку зубами порвала,

Аж йому шкуру була обідрала.

Або теж инная її коза ізіла,

Бо вона жадною мірою згинути не міла.

Тільки бувало ходить, на инную ся скрива поглядає.

Чому вона згубла, ци хто її знає?

Або теж кози самі її згубили,

Бо її вчора всі судили,

А вона судові іще ся спротивляла;

Нехай же вона ні на кого не дивує, що собі достала.

Бо іще могла її ягниця вбрикнути,

То вона ся і од того могла звернути.

Або вона з землі на дерево упала

І там вона собі голову зломала.

Або її могла напасги мотилиця,

Огож і нам на бордог шкуру подовниця.

Так завжди подав добру причину господареві й
ніколи не був винуватий. Та й святилося пасти вівці,
бо, вівці пасучи, дуже „роскішне вживав, як пампух
у маслі, завжди плавав; масла, сира, бриндзі достаток
ставало“.⁷³⁾

Здатний пиворіз також до війни, одначе печи сидіти“, а саме, колиб піч була на коні, а **Він** **„верх**

верх печи воював,
А округ хліба в руках держачи, добре його утинав.⁷⁴⁾

В багатьох віршах змальований гумористичним способом радісний настрій з приводу свят, які прийшли по довгім пості. З приводу приходу Різдва **Прий-**
Гово-рять одна вірша :

Слава Богу, того ми тепера дождались,
Що за шість неділь з ковбасою опять повидались !
Я-ж казав ; шутка, що позавчора свині галасали !
Аж то люде ік святкам все ковбаси дбали :
Лиш почули, що Різдво вже не за горами,
Не схотіли більш сидіти над огірками.
Зараз стали шататись між скоромним крамом :
То з гусьми, то з курми, то з битям товаром.⁷⁵⁾

В одній вірші витає дячок зібраних ; що

собі підвеселили,
З ласки божої наїлися й напили.

На однім неборакові тріщить пояс, „**натасувався**
другий галушок, як соли мажку“. Один напхався **Ков-**
басами, а в другого стоїть живіт „за камінь лою“.

Бо колиби іще трохи обліпив смолою,
Не пробіда би гарматня куля,
Хочайби була, як волоськая дуля !
Не перестерігав другий і політнки,
Але разом у рот клав мяса по три штуки.
Вони ся раді того дочекали,
Сербаючи з миски, і не оддыхали.

Досить було терпіти біду, „бо через той піст на
джуру люде пропали“.⁷⁶⁾

Найменше вже дивне, що котрий пиворіз **допав**
щасливої години, ів, поки не розхорівся :

Христос воскрес ! Щаслива година !
Благословенная ковбаса і солонина,
А поросся до сокола би ся рівняло,
Бо кобп крила мало, то би понід небеса літало.

Такофо вражіння дізнав дячок, коли „печеню і ков-
басу і поросся добре затинав“.

І так мя тая ковбаса розібрала,
Аж мя матуся водою одливала.
І мовить : синку, іще борщюку навару,
А по хребту добре кнем уберу.⁷⁷⁾

Великодня вірша — діяльог. Деколи різдвяна або великодня вірша була побудована на зразок віршів Памви Беринди, себто мача прольоог, далі йшли річи поодиноких учеників, а закінчував цілість епільог. Один такий діяльог, що походить з склону XVII й XVIII віку, виголошує двадцять чотири хлопців. Перші дванадцять хлопців говорять поважно, урочи-сто, противно промови дванадцяти останніх пронизані гумором, зачерпненим з подій життя декляматорів діяльогу. Хлопці, що виголошували віршу-діяльог, при-готовляються до боротьби з смертю, як виходить з річи тринадцятого хлопця :

Не біймося вже смерти, бо смерть ізвязана
І до некла темного вже Христом сказана.
Іграймося щодика, маленькі дітв,
Бо будемо у раї росквітлім сидіти.
А на смерть наготуймо кії дубовні
І верегі у руках маймо грабовні.
Як смерть до нас поверне, маймося в запасі,
А по кулакові разом зложімо їй усі.
Ти за кости бери смерть, товарнину, сміло,
Берімося, бо на мні чомусь дріжить тіло.
Бо смерть хитра, щоб ся з рук наших не впрвала,
А котрого змежи нас зараз не порвала.

Чотирнадцятий хлопець радить хитростю побо-
роти смерть. Він має міх гречаної полови й радить по-

валити смерть на землю, напхати їй полови в рот і мерщій утікати.

То вона буде луку з рота вибирати,
А ми вже не будемо смерть умірати.

Пятнадцятий декляматор має іншу раду:

От ми смерті спечимо що найбільший колач,
Тое мни похвалить найшідлийший орач.
Та підімо до смерті усі із поклоном,
То вона далій піде і своїм загоном,
А нам все перебачить, щосьмо ся хвалили,
Хочай її щесьмо і трохи не блили.

З цією радою згоджується найближчий хлопець,
проти чого знову виступає рішуче сімнадцятий декляматор:

Огож править теревені, як не воювати,
Коли нам смерть не хоче в світі фольгувати?
Ба, биймося із нею, поки нас тут стане!
Хяба життя шацюєш, пане брате, тале,
Що смерті підхлібуєш, котраш не знає
Ні підхлібства, ні правди, всіх зарівно має?
Давня то приповість: не грій ти гадни,
Щоб тебе не вкусила чи твоей дитини!
А ти з смертю братерство хочеш собі мти,
Що тебе зомкне з світа, ба і твої діти?!

Дальший хлопець вказує на те, що війною не
врадять з смертю нічого, тільки своє життя заженуть
до могили.

Дев'ятнадцятий хлопець висловляє своє бажання:

Дай же, Христе воскреслий, щоб росла кропива!
Ото то буде мой година шаслива!
Окрий же, пане можилій, і лісш-лпстами,
Щоби ми в шш гуляли собі з телятками,
Бо вже ся мни школа дуже ізбридила
І як у тюрмі темній мене посадила.
А ще дяк на покуті от як ведмідь сидить,
Що ми тільки робимо, усе на нас глядить.

Ніяк нам поіграти, зараз хлосту дає;
Хоч мама борщу припас, на тоє не дбає.
А колиб то кропива, то-б ся я ісховав
І, хочби ми шукав дяк, в кропиві-б я не дбав.
А колиби шукали, хяба би із псами,
Нездоровим мя знайдуть у кропиві самп.

Двадцятому хлопцеві серце крається, що на ву-
лиці грається дуже багато дітей.

А мни то не вільно за школу вїйти,
Бо зараз дяк різгами буде мене бити.
І мянлю я, що маю далій учинити,
Тільки бп ліс резвився, гадаю ся скрити.
Нехай же мя шукає зо всею школою,
Я накрию ся в лісі під дубком полою.
То він скаже: пень лежить, не буде мя знати,
А я далій од нього буду утікати.
Нехай же лелекає тепер сам у школі,
Я ся награю в лісі з хлопцями доволі.

Далі в рукописі недостає одного листка. З кінця
річи двадцятьтретього хлопця виходить, що й він го-
ворить про свою неохоту до школи:

Але колиб мні Бог дав вимкнутися з школи,
Волю я пастп в полею корови і воли.
Як же мя буде тато знову посилати,
Не піду, але буду вже гвалту кричати.

В епільозі висловлені бажання господарям чи зі-
бралим і прохання вибачити,

в чім ся поблудило,
Бо-ж ся на приготуванню нашим так згодило,
Як ся більш научимо, більш будем мовити,
Воскресшого монарху віриями хвалити.⁷⁸⁾

З 1719 року маємо діялог для чотирнадцятьох
хлопців. Третій з них пригадує зібраним, що вчора
сміялися вони з паски, коли вона шипіла в печі, а те-
пер вже не будуть сміятися з неї, тільки візьмуть її

в руки й кусатимуть. Зовсім не навязуючи до слів попередника, найближчий декламатор стверджує, що смерть страшна, бо у неї коса замашна. Колиб міг утікти від цієї коси, велів би спекти велику перепічку. Дальші три хлопці підносять загальну веселість з причини приходу Великодня, а восьмий ось що оповідає:

Послухайте мене всі троха мало,
Повім вам, що ся вчора стало:
Смерть умерла, певно вже знаю.

Пекло згоріло до тла й місця немає, де воно було.

Чорти з пекла всі повтікали
І всі разом десь пропали,
Тільки то старшого поймаю.
Але його міцно звязано.

Одинадцятий хлопець згадує за те, як чорти з соромом повтікали, а інші добре поховалися в пеклі, коли воскрес Христос. Далі зводить свою річ на те, як школярі при кисілю виголодніли через піст. Тому він за пазуху сховає перепічку. "Часто густо не черяючи", мусять лягати школярі, бо "хочай хто духовного просить, а дяк о тім не знає". Виходить, що дяк має мале пошанування від параківян. А всеж погонича з плугатором не розлучають ніколи, але ставлять їм укупі обід і вечерю. Тому звертається з проханням:

Просимо і вас, панове, о тім не забувайте:
Де берете свещенка, о дяках і о школярих подбайте.

Інший з хлопців поручає себе на дяка. Хотів би ще навчитися і попувати, бо вже знає трохи й попової науки: вміє кадити, коли дадуть йому в руки перепічку. Він і стрілець не злий: коли сяде на кухні, потрапить в горнець.

Чотирнадцятий хлопець поздоровляє зібраних:

Добрий день, панове міщане,
Так теж і вам, селяне!
З розкавання старшого мусівем тут стати,
А що ми казав, тос вам буду повідати.

І ось, панове, таке рокове свито,
А з нас жадного на обід не взято.
Напн старший дяк вчора і днесь дуже ся добре мав:
Трохи собі на сухарах зубів не поломав.
Так теж динканціста і бас
Четверодневний лили днесь квас,
А води випили дві конви, як малмазії.
Рачте о тім відати, мої добродії!
Але я вже ся не маю чого в тій школі тримати,
Мушу, книжки побравни, далій вандрувати.

Тим більше, що в школі немає батька й матері, тільки голод і холод. Не так, "як другий днесь мяса наївся" і, влізши на піч, "трохи не розсівся". Колись і школяреві поводилося добре, коли "у свого батька вкупі на печі з котом лягав". Далі витає тих, що раз на рік показуються в церкві:

О витайте-ж, панове рокові!
Стойте, як вовки, половії.
Так теж і ви, жони рокові,
Власне, як сови лісовії.
О витайте-ж і ви, панни рокові,
Як в лісі кози дикії!
Але рокового кождий пізнає,
Бо він, прийшовши до церкви, як звір, поглядає.

Вказує на нього пальцем і говорить, що це правдоподібно той Іван,

Що потягає добре з пивом дзоан.
Але і наш дяк не покидає,
Іще ліпше пиво і мід потягає.

Коліб мав до цього ще горівку, й то велику коновку, смалив би аж до сльоз так, що ледви приліз би з коршми додому.⁷⁹⁾

Цей діяльог замінний гим, що його попереджає прольог, а за ним іде інтермедія про бабу, діда й чорта, по якій наступає епільог. Таким робом він творить перехідне кільце від діяльогу до шкільної драми.

Змішання великоднього діяльогу з інтермедією. З рукописного збірника, що належав 1817 р. якомусь семинаристові, студентові риторики, скопіював Павло Житецький так звані „Воскресенські стихи“, що в своїм змісті з одного боку стоять у звязку з великодніми діяльогами, з другого боку з інтермедіями й творять посередню форму, злучуючи характеристичні прикмети одних і других.

Цей твір походить з другої половини XVIII віку. Яко дієві особи виступають тут: два селяне **Жоврид** і **Онопрій**, його жінка **Педоря** і його син **Педь**. Діяльог починається розмовою **Жоврида** з **Онопрієм**. Обидва нарікають на піст, що їм надоїв. Далі переходять вони до нарікань на парохвіяльного священника, що завів обовязкові пости, ходження до церкви, поклони і т. д. Тут і згадують покійного попа **Лукіяна**, що сповідав укупі, гуртом, і не стісняв парохвіян. З цими мотивами ще зустрінемося далі.

На це прибігає син **Педь** і його оповідання творить другу частину діяльогу, Він оповідає про прихід свята; його оповідання цікаве задля своїх численних побутових подробиць. Сварка **Онопрія** з жінкою — це третя частина діяльогу. Сварка повстає через те, що **Педоря** показується невмілою господинею при печенню паски й пороссяти та варенню яєць на **Великдень**. **Жоврид** старається поєднати посварених краще приготувитися на **Великдень** на будучий рік. Реалістичні й жартовливі тенденції різдвяних і великодніх вірш може осягнути тут свій вершок. Немає тут ні сліду з релігійного відношення до **Великодня**.⁸⁰⁾

Розмова пастухів. З другої половини XVIII в. походить „Діалога іли разговор пастирей“. Тут виступають два пастухи **Свирид** і **Овдій**. Розмову починає **Свирид**:

Хвала-ж Богу! Впоралисьмо сіно в годину.
Як то вівці, товар, так і всю скотину.
І овечки гарненько в кошару загнали
І рогатому бидлу сіна подавали.

Поки не прийшла пора вечеряти, зостається трохи часу поговорити. В розмові стверджують, що діждалися того, чого не знали і їх батьки. **Свирид** заявляє, що „сеж не тільки діється в нашім краї, — он закурилось іще і в божім раї“. Бо пролицився там старий **Буркун Чмира** (Адам), що „втокмив весь розум в молодиці і вкусив тієї, що не велів **Біг**, кислиці“. За це вигнав його Бог з раю. **Овдій** признає, що це сталося „котязі по заслугі“, бо

от наробив халепи, що за одну кислицю

Запер вейм людем до раю границу.

Свирид. Хіба-ж у його їсти не було чого?

Е, було всебого доволі, та що нам до того!

Ет, та в його руках булн яблока і груші!

На це зауважує **Овдій**:

Отго так, як кауть: хто, кає, кислиці поїв,

А нас оскома напала!

Ліком на це уважає **Свирид** терпіння, „поки змилюється божая воля“. Бо кажуть, народиться дитина сама з своєї волі, „що й визволить нас із сеї неволі“. Доброго чосу завдасть вона дідькам „і старшому анциболу утре добре носа“.

Овдій. Ой, колаб нам, **Свириде**, сього времени дождати,

То-б не взяла нас гівняйська мати.

Свирид. Да вже! Коли не ми дождем, дак добрий люде,

А вже те, що **Біг** сказав, то так киче буде.⁸¹⁾

В цій розмові пастухів є багато натяків на сучасне політичне життя України. В розмові скаржуться пастухи на тяжкість з причини народнього перепису, розпорядженого **Цезаром Августом**, але під цим переписом, який прикріпив народ до землі, треба розуміти указ російського правительства з 1763 року заборною селянам переходити від одного поміщика до иншого.⁸²⁾ В такім разі діяльог написаний по 1763 р.⁸³⁾

Сон на передодні Великодня. З змістом розмови пастухів споріднені вірші на Великдень, написані до 1786 р., найпізніше в цім році. Знайшов їх О. Сластьон між наказами духовної березинської управи й указами за 1786 р. в куті церковної комірки в Крайлівці, чернігівської губернії, козелецького повіту.

Щоб зміст не втратив своєї природности та правдоподібности, він прибрав форму слухавця чи декламатора, що

У п'ятницю увечері найвищея квані,
Да з своєю Педорою лїг був спати в підданні:

І приснився йому покійник дід, що почав докоряти йому, чому його Педора з огляду на рокове свято не змазала припічка. Коли оповідач, злякавшись, запитав, яке свято, дід повів його на високу гору до грубого дуба, на яким висів задушинець:

Сеї, каже, покійничок звався Буркун Змира
І знав усю церковну рахубу донипра.
Як же, каже, у Спаса обмаль грошей стало,
Дак він і його продав, лиш у лад не принадо:
Він, каже, сіромаха в чіпчику родивел,
Да легенька-ж йому і смерть: сильцем задавивел.

Так бачимо Змиру в ролі Юди зрадника. Його

Душка бачить, що вже їй білий не видати світа,
Кинулась була вгору шукати дороги,
Аж но верівкою міцненько заплелелся порогн.
Так, каже, вона на час поспішилась,
Як блоха скрізь рядно, скрізь штани пробилась.
Зараз йому потекло до пят ручаями.

Коли поглянув назад,

аж друга прочвара:
Смерть із дідьком чвалає мов волків пара.
На дідьку кожущина вся на шматки порвата,
Роги в пеклі позбивані, хромає до ката,
Нігті з лап позлазили, скрежече зубами,
Сизенький мов журавлик, — знать, бито клями.

А смерть мов бубон, гола, собою невидна,
Боса, простоволоса, ізгорбилась бідна,
Насокою умазалась, ребра кругом знати,
Очей, ушей і носа притьмом не видати.
Касием підперниєсь, скаче мов по куні жаба,
Лиш витріщила зуби, шербата мов баба.

Обидвоє ляментують, де їм подітися, хиба піти втопитися у болото. Смерть збирається купити віз і ходити за добичею по рибу в Крим. Оповідач запитав, „відкіль їм лихо се стало“,

Може їх гонять на лід Дніпра полонити,
Або во армію до Криму волів гонити

Й довідався, що смерть, не вдоволившись багатим жнивом поміж людьми, де „по сто душ в один кус глотає, мов косарь з вагана галушки метає“, стала така ласа, „що одважилась була углонуть і Спаса“. За цеж і поплазували „по зубах хрестом“ анципера, батька смерти й дідька.

Бачать його молодці, що біда куриться,
Мусіли, як од жару блохї, розлетіться.
А смерть була у грубі, сховалася з тривоги, —
Дак сва, її понівши, вивела за роги

Й почала так „місити“ її по ребрах, що дідько хотів боронити її.

Ну-ж Адам, учепившись налігачем бити,
Поти бив, поки роги мусіли злетіти.

З такої то причини плачуть смерть і дідько, „а хрестяне в небі пють, гуляють, скачуть“.

Коли оповідач так заглядівся на це диво,

Аж но зза гори мелькають в ярмах волики рижі.
Отто я думав, що Христос з плугом іде орати,
Тільки-ж дудка заграла, ну, я став гадати:
Може, каже, перева до свата котиться,
Аж но янголія возами тащиться.

А се, реку, яка манія, спитався.
 Аж по, квібе, Великдень в гості к нам припхався.
 Він, каже, з Русалиму мався давно бути.
 Да лхана халена як узилз дуги,
 Отто він на тім боці оживав дороги.
 Аж покіль не гринули Дішрові пороги.
 Й, правда, догадався, що те свято буде,
 Як жінки красить яйця, паски ліплять люде.
 Да спитавшиєсь збоку, почав пізнавати,
 В яким волі пан Великдень зволить прибувати.

Він „крашанками мов цвітом довкруги укритий“.
 Нім „жупан з китайки, у бока гаман зяє“.

Ковбасою волики стиха поганяє,
 Чижмачки боброві, онучки шовкові,
 У вигулярній шапочці й ермолук новий.

На руках повно перстенів, „має корогвою. Як ясна зоря, так пригож собою“. Веселим оком **глядиць** на всіх і тихенько співає пісеньку, в якій докоряє Юді, що „поквапився на гроші“, щоб його „вкруг потилиці обіли воші“. З грошей не мав користи й не вспів **про-**пити їх, але за це мусить терпіти в пеклі, де будуть йому

з плечей полоєся здирати,
 Щоб у кожнаницях Ірод міг по пеклу скакати.

Разом з ним буде „в одній сутязі смолу **возить** до пекла“. „Гнався за славою, як за зайцем“, а „удавився грошовим окрайцем“.

Почувши це, схаменувся оповідач, прокинувся зо сну, почав „Педору ліктями під боки торкати“:

Годі, реку, нам хропти, — пора вже вставати.
 Уже, бачу, нам завтра квачі не наварити,
 Лиш треба хоч гречану паску замістити.

На це заявила Педора, що вона думала вчора розчинити, бо всі люде йшли до млина молоти **на** паску, а її мати нераз говорила,

Що Великдень млиновим колесом вбіжжає.
 Колядки, каже, тоді угадати,
 Як свині од ножа стануть голосати.

Далі признається Охримові, що немає у них сала. Це й дає нагоду декляматорові просити парохвіян позичити ковбас, бо у нього й так свиня поросна. „Як наведе свиня кабанів, будуть з ковбас кросна“. Половину полишить, а за другу половину придбає тютюну й горівки. Тоді запросить і зібраних „на ведрце браги“.

Як витріщить очі на мене вапа ласка,
 То в мене при полі буде й сало й ковбаска,
 А ми з Педорою змелем то смачненько, —
 Скажем: Хто дав, нехай той святкує легенько.⁸⁴⁾

На думку Сластьона автором цих віршів був дячок красиловецької церкви Микола Мозалевський, що вмер 1793 р. Назвище „Змира“ в цій місцевості й до сьогодні поширене. „Без сумніву наш вірш відноситься до одного з предків Змир, цієї ділової і можливої сьогодні родини козаків“.⁸⁵⁾ З цього приводу зазначує М. Петров: „Тому дуже можливо, що автор вірші, називаючи Юду зрадника Буркуном Змирою, разом з тим мав на думці й живого дерилюда та глителя Змиру. А що цей Буркун Змира або Чмира фігурує і в різдвянім діяльогу пастухів, граючи тут роллю прабатька Адама, треба думати, що обидві ці вірші написані в одній і тій самій місцевості, а може й одним автором. Бодай лексичний склад обох творів досить вишуканий і незрозумілий, один і той самий. Крім імени Буркун Чмира або Змира в обох віршах стрічаються однакові вислови: чимчикувати, дошніра, пасока, плазувати, халазія, кросна й т. ин.“⁸⁶⁾

Поминаючи навіть той бік питання, чи текст вірно відчитаний для друку або чи в рукописі маємо діло з доброю копією оригіналу (багато місць в тексті не промовляє за такою вірністю), треба сказати, що зазначені Петровим подібності вказують лише на спільну, так сказати-б, літературну школу, в данім разі

на літературне наслідування. Вичислені Петровим вислови настільки поширені в Лівобережній Україні, що на основі їх зовсім не можна привязувати віршу чи діяльог до даного села чи навіть повіту.

На спільність, так сказати-б, літературної школи вказує ще та обставина, що у вірші стрічаємо порівняння з такими добре відомими нам з школярської нужди вошами та блохами, що подібну поетичну картину Великодня в чисто українським сільським смаку, як у вірші, опублікованій Сластьоном, бачили ми вже у великоднім діяльсгу для 24 учнів з 1730 р. І саме ці спільні риси вяжуть вірші-орації школярів і дячків з описами школярської нужди та школярськими вигадками з різдвяними й великодніми віршами в найкращім розумінню цього слова.

Психічна основа гумору в різдвяних і великодніх віршах. На психічну основу гумору в різдвяних і великодніх віршах зложилися різні складники. Поперед усього важну роль відіграла тут гумористична жилка в українського народу, схильна до пародіювання, як на це вказують пародії молитов, колядок і т. ин., зокрема під впливом веселого святочного настрою. Своєрідне життя школярів і мандрівних дячків, котрих обставини їх життя заставляли робити близьким те, що одно другому було протилежне, й розєднювати таке, що було подібне, допомогло витворити те середовище, серед якого повстали різдвяні й великодні вірші. Школярі й мандрівні дячки мали більше чи менше знання церковно-славянської мови, тут і там полизали й дещо латини, а добре знали живу народню українську мову. Тому вони були в силі писати народньою мовою на важні теми, а церковно-славянською про менше важні річи. І вже в такім відношенню до тем є печатки пародії й жарту. Коли-ж додати до того багате пригодами життя авторів і декляматорів вірш і їх схильність та спроможність до видумок з одного боку й тісний обєм змісту різдвяних і великодніх вірш з другого, легко зрозуміти, чому в своїм дальшій розвитку різдвяна й великодня вірша вільно, гумористично трактує усякі річи,

навіть святощі, і вносить у свій зміст живий політично-соціальный інтерес. Це було те нове, що могла ще принести різдвяна й великодня вірша. А що релігійність і сатиричний настрій тяжко погодиги з собою, на тім і закінчився розвиток різдвяної і великодньої вірші.

Різдвяна вірша. Первісною темою різдвяної вірші є прогрішення Адама й Єви в раю яко причина приходу Сина Божого на світ. Згідно з біблією оповідається тут, як в раю злий дух намовив Єву зісти яблуко з дерева пізнання добра та зла, а Єва Адама, й як за це вигнав їх Бог з раю. Народня редакція дає пояснення, чому „Бог прийшов до нас аж сам“:

Бо старий чорт був з Богом
Побрався та й розгулявсь;
Надувсь аж очі йому лізуть рогом,
А він йому сказав: »А вон! а зась!«

По своїм скиненню з неба чорт „зайшов з иншого краю“, попросив Адама в гості, а цей закликав його до раю і „яблука з ним укусив“. А наслідки цього?

Очнувсь на другий день, — аж лихо:
Товариш сорочку зняв!
Адам питає Єви тихо:
»А з ним я вчора так гуляв?«
»Не знаю, що були за гості,
Але-ж у нас чогось нема.
Ой, буде нам, старий, по хлості,
Не викупимось ми із сорома!
Бо вжеж міні погано снилось:
Гуж укусив, аж кров текла,
За мною щось чудне гонилось,
Я ледве, ледве утекла.«
Адам задумавсь, ліг в куточку,
Прийшов Господь, його збудив
Та й каже: »Де-ж ти дів сорочку?«
»Я, тату, вчора загубив!«
»Неправду кажеш ти, небоже!
Я знаю, де вже ви були!«

«Прости мені і Єві, Боже,
Бо ми сорочку пропили».

За це Бог ось як покарав Адама, Єву й чорта:

«Пішов же вон, Адаме, з раю!
Обівся яблук, аж сопени!
Се так ти доглядаєш гаю?
Без-попиту, що хоч, і рвеш!
І ти іди, небого, прясти!
Адам тебе щоб наглядав!
А щоб не сміла яблук красти,
Адаму я нагайку дав.
Ану, іди сюди, проклятий!
А що Адаму ти зробив?
Прийшов у рай, щоб погуляти,
На смерть хазяїна прибив!
І зняв сорочку і убрання,
Зовсім Адама обголив
І із гостей убравсь зарані,
За шкуру сала всім залив!
Іди-ж, проклятий, з блиску миру!
У пеклі дьоготь он горить!
Тепер тобі я витну гиру,
Щоб знав ти, як людей дурить!
Ось одберу і ноги й руки,
Щоб лазив ти на животі,
Нашлю, що єсть на світі муки,
І привяжу на оброті».

Пішов чорт у пекло, в смолу, де лишився навіки.

А щоб одягнуть Адама й Єву голу,
На те Христос родився сам.
Родивсь Христос, Адам гуляє,
Є нова свита і кожух;
І Єва в плахті похожає,
І знов радіє дух.

Вірша звертається до зібраних з поясненням, чому
в них жупани нові, бо вони — рідня Адама, й поздно-

ровляє з святом, що дає можливість скакати й гуляти
хоч що дня.⁸⁷⁾

Всю біду звалює вірша на Адама, на його не-
стриманість. Почуття сорому походить звідсіль, що
в Адама немає сорочки. Щоб одіти Адама та його
потомків, прийшов на світ Христос і дав причину до
радості й веселости, бо всі одягнені по святочному.

Трохи інакше оповідає про гріх Адама й Єви
інша різдвяна вірша. Адам умів прегарно грати на
сопілці, «що було як заграє, так аж дерево скакає».
Раз заснув Адам «під кустами, а сопілку положив
безпечно під головами». Підкрався до нього вуж і

Вирвав пиж із сопілки.

Кинеться Адам, — аж дірочки тільки:

Свись, свись! Аж не грає,

Тільки сипить, а голосу не має.

Тимчасом він мав вранці своєю грою «Богу на добри-
день дати». Післав Бог ангелів за Адамом. Виявилось,
що попсувалася Адамова сопілка. І сказав Бог до
нього:

Постій же ти, козаче!

Я з тобою подумаю: поступить іначе.

За необережність в обходженні з сопілкою Бог ви-
гнав Адама з Євою з раю. І відтоді

Стала смерть над людьми старшинувати,

Стала вона з янциболом в одну ціль стріляти,

Став люд вянуть, як у зимку свекла,

Поробилися кобзалки де самого пекла.

Первий Каїн підскобзнувся, а за ним другий,

Стали вже й добрі люде кобзяться, а не тільки здлі.

І саме задля рятунку людей зіслав Бог свого Сина на
землю.⁸⁸⁾

Багато з різдвяних віршів має темою поклін па-
стухів і царів новонародженому Спасителю, стрічу
царів з Іродом і повбивання дітей у Вифлеємі, і то
або поодинокі вірші розроблюють поодинокі епізоди
окремо або вкупі з іншими. Пастухи змальовані скрізь

дітьми природи й обстанова українського життя. Раз пасли пастухи стадо овець:

Кормок прдався зелененький,
Були кошари готовенькі.
Привілля для всего було.

Під вечір два пастухи zostалися при череді, а трьох інших „пішли у вербняжок, бо недалеко був лужок“. Одні й другі запримітили, що небо червоніє, „да ще не так, як на мороз“! Тоді надбіг Явтух, що лишився при череді, з вісткою, що в кошарі зявився злодій. Кинудися всі до череди й побачили, що „в кошарі з края в край шагає таке велике, ще й літає, не чоловік а бачця, схоже“ Був це божий янгол, що звелів іти до Вифлеєма в стайню і що краще ягня віддати новонародженому Ісусові. Віддаючи його „пані“ Матері Божій, просили її:

Прийми ти отсе ягнятко,
Щоб не гододие було твоє дитятко.

Як запримітили пастухи, „біля тієї пані стояв у жовтому жупані старий, сиденький чоловік, як будто прожив другий вік“. Це був Йосиф, що „трохи поворожавши, на ухо пані щось шептавши“, відіслав їх у світ сказати, „що се родився Божий Син“.⁸⁹⁾ Ця вірша має риси, спільні з різдвяною драмою, зокрема з вертепом.

Не покидається і тривіальних рисів для змалювання обставин при народженню Христа різдвяна вірша з початком „Христос народився, щоб мир веселився після Адамова гріха“. Для автора вірші стає „диковиною“ те, що Христос народився в стайні, а не в домі. Гарна, ясненька, кругленька зізда освітила стайню. Пастухи принесли по ягнятку, „на дудки грали, якої знали, та й знов додому пішли“. Ангели співали так лепсько, що люде й не чували чогось такого гарного. Віл і осел впали навколішки, а три царі поздоровляли Христа „по лисьменськи, звисока“.

Ще-ж кланялись низенько,
Просили довгенько:
»Будь ласкав, благослови нас так,
Щоб жито родило
І війни не було,
Нехай би ми пожили в смак!

Старенький Їсько радо прийняв гостинці й „по кухлику варенухи, по каганцю сивухи зараз їм підсулив“. А вони „як хлиснули, сидячи, й заснули“. В сні божий янгол велів царям обминути Ірода, що, не діждавшись їх приходу, „мудреців світських, панотців юдейських постягав, щоб йому сказали, прослебезували, де-б Христос родиться мав?“ А довідавшись, що „в Вифлеємі сеє родиться такеє, що рівні не буде йому“,

Він так зликався,
Що й укалився,
Почувши ті слова.
Побілів, як глина,
Тече з рота сліна,
А речі зовсім нема.
Скрегоче зубами,
Дереться руками
І вгору надувся чуб,
Очі покосило,
Всього збієнло.
Стоїть мов дуб.

А далі закричав, щоб „малих дітей у всіх людей дошпира вибити“. Вифлеємський крик дійшов до самого Бога, що зіслав „кару на Ірода нечупару за дитячу кров“:

Коло очей поззеленіло,
Під носом почорніло
Мов у собаки під хвостом:
Очі позападали,
Ковтуни в губі стали.
Щоб не ганявся за Христом.
В потядиці болячки,
По всій спині чирячки,

А в бровах гниди породились :
 Уші заложило,
 Рот йому скривило,
 А в заді черви заплодились.
 Різачка докучала,
 У животі бурчала,
 Бо він на двір бігав :
 Свинки слідом
 Кричать гуртом,
 Щоб швидче сідав.
 Дохтори приїжджали,
 Кров йому пуснали,
 Каплі в горло злили,
 Клістирі давали,
 Живіт направляли,
 Та й нічого не помогли.
 Баби шептали,
 Уроки жроганяли,
 До пуна клали біль,
 Соняшниці виливали,
 Дихоманку проганяли,
 Покинули митусь на шій.

А далі згинув. „Не вмів хліба їсти, пропав без вісти мов у ярмарку собака“. В пеклі „хлище гарячу смолу, кості кусає та й проклинає ту, що родився, пору“
 Помагають йому: Юда, Фараон, Орест, Нерон, Максиміліян, Юліян, Арій, Савелій, Діоскор „і всі прокляті, що вели сору з Христом“.⁹⁰⁾

Може найкраща різдвяна вірша під артистичним і літературним оглядом, подана нижче між текстами в цілості, малює загальну радість з причини народження Христа. Змальовані тут Українці обох полів, різного віку та стану, з їх флегматичною вдачею, з їх їдою, напитками й одежею в живім, побутовім малюнку.⁹¹⁾

Великодня вірша. Великодні вірші розвивають лишень одну тему, а саме: як Христос вивів праведні душі з аду. Одна вірша починається словами:

Кажуть, було молодши
 Негодійки, ледяниці
 І пухляві, як зайці.

Однак автор вірші стверджує, що це неправда, бо

Марія серед ночі
 Пустилася зо всієї ночі
 Плакати на гріб Христа
 На Голгофу між кустів.
 Поздирала вельми ноги,
 Не боялась епіагоги
 І напала там Христа.
 Він же їй сказав зпроста:
 „Чого ти, Маріє, плачеш?
 Й уже воскрес, як бачиш!“

„Мов на пуп жиди кричать, що нарушена печать“. Підкупили жовніра, щоб збрехав Пилатові, буцім-то їх зламав кріпкий сон, в часі якого хтось забрав Христа.

Аж Христос був на роботі,
 Попалив зовсім чоботи,
 Покиль пекло погасив
 І Адама воскресив.

„Куца сатана почула, що і смерть уже заснула“. Догадалися і праведники, що зайшла така весела подія.

І Адам сміятися став,
 А Мойсей так засвітав.
 Прибігає ко Арону
 Зділати справку по закону.
 А Арон очки надів,
 У біблію поглядів,
 Не втерпів, засміявся!...

Догадався чорт, що воскрес Христос, „потупив в землю ніс“ і вибіг на пекельну браму. Аж іде Христос до Адама.

Брама пала перед ним,
 Мур розсипався, як дим.
 Смерть лежала у куточку,
 Рвала на собі сорочку,
 Надулася і сопла
 І на Бога щось товкла.
 Куций упустивсь із ляку.
 Круто стало небораку!
 Зараз пекло погасив.

І запитав Христос: „Де старенька баба Єва, що в раю
 вкусила з дерева?“ Чорт узяв кочергу, помішав нею
 у печі й з неї вилізла Єва з обгорілими плечима, а за
 нею й Адам, такий, що „аж Христос спугався сам“.

Обпалився весь од жару,
 Весь нагайкаму ізбит,
 З голоду запав жпвіт.

Адам увесь залився сльозами, поклонився Христові
 в ноги, заридав дуже гірко та все поглядав на Єву.
 І відослав їй Христос до раю. Немов малі діти вони

дали із пекла драпа.
 Єва на всі жилці брала,
 А Адам аж употів:
 Поперед усіх летів.

І пішли за ними до раю: Самсон, що колись був ла-
 сий на сон, Ісус Навин, Мойсей, всі діти Якова, Ілія
 летів при дншлі, Елисей, Афет. Авраам помирився
 з Ісааком і за руки узялись, ідучи до раю, та зустріли
 по дорозі Лота.

Ной старенький натоптався,
 Випив з праці та й заспався,
 А премудрий Соломон
 Задзвонив у райський дзвон:
 Затряслося вельми било,
 Що і Ною догодило.
 Пробудився старий дід,
 Аж зовуть всіх на обід.

Скрива поглядів на Хама
 І потяг до Авраама.

Далі йде опис бенкету:

Там посіли всі за стіл.
 Подали їм хліб і сіль,
 Кождому по чарці пива.
 Тут Давид наробив дива:
 Приударив в гуслі так,
 Що пішов скакати усяк.
 Сарра кинула і ложку,
 Піднімала гарно ножку,
 А за нею і Рахиль.
 Лія кинула кастиль
 І Ребека вийшла з мочі,
 Протирала хусткой очі,
 Понеслася гопака.
 Тут Сусанна із садка
 На Данила погляділа
 І у танець полетіла.
 А пригожая Есфирь
 Красну вийняла псалтирь.
 Пред Давидом розгорнула,
 Да й іграти його наткнула
 Аж до олтаревих рог.
 Засміявся і сам Бог!
 Тут і бабки, тут і внучки,
 Всі побралися за ручки
 І пішли у коровод.

Цікаве закінчення цієї вірші:

Не здивуй, святий владико.
 Може для тебе і дико.
 Що я вірш таку сказав,
 Да і писанки не взяв!
 Недоладня наша мова,
 Да не збрешем ми ні слова,
 Хоч і серце розверни,
 То не найдеш там брехні.⁹²⁾

Перенесення людської гулянки між праведників у небі не здивує, коли пригадати, що псалміст Давид усе малюється на церковних іконах з гуслами. А наш народ вяже гру з танцем. Дивніше закінчення вірші, з якого виходить, що віршу виголошено перед високопоставленою особою. Під цим оглядом цікавий переказ, що віршу з початком „Христос воскрес! Рад мир увесь“ виголосили чорноморці перед князем Патьомкіним⁹³⁾ або запорожці перед гетьманом.⁹⁴⁾

Про авторство цієї вірші замітив М. Петров у новім виданні „Нарисів із історії української літератури XVII й XVIII віків“, що про цю справу маємо дорогоцінне свідцтво бывшего вихованця київської академії Опанаса Лобисевича, котрий в 1794 р. просив листовно Юрія Кониського прислати йому інтерлюдії до його трагедокомедії „Про воскресіння вмерлих“ в цілі видання їх друком. При обговоренні справи авторства цих інтермедій приведено цю цитату й підкреслено, що вона не може відноситися до інтермедій тому, бо поданий зміст запам'ятованого Лобисевичем: опис Великодня, утеча чорта та смерті й смерть Юди — не покривається з змістом ніодної інтермедії Кониського. „Це змішання вірші з інтерлюдіями — каже М. Петров — важне для нас під оглядом, що може свідчити про внутрішній, може тим нетичний зв'язок вірші з інтерлюдіями взагалі: вона є не що інше, як приложення правил і метод комічних інтерлюдій до святочних привітів і її можна назвати драматизованою віршою“.⁹⁵⁾ Беручи під увагу, що у вірші приходять вислови, неприличні духовному станові Юрія Кониського, Петров приписує авторство вірші Танському, не без сильного впливу Юр. Кониського на технічне оброблення або форму її.⁹⁶⁾ Поки не знайдено аналогічної вірші з описом Великодня, утечі чорта та смерті й смерті Юди, немає даних спротивитися цій думці М. Петрова.

На зовсім драматичну форму одної великодньої вірші вказав М. Драгоманів, зазначаючи, що такі вірші „можуть уважатися або за початки драми, або за вламки її, або за відлучки церковної драми, коли

не нашої, то близьких нам народів.⁹⁷⁾ Ця вірша оповідає, що коли Юда продав Христа жидам, зажурився цим дуже, кинув срібняки, задушився і явився перед люципером-сатаною в пеклі. Люципер привітав його радо за те, що Юда разом з ним загнав Христа на хрест. За це до судного дня сидітиме разом з ним і питиме ту саму чашу, що й він. От-от приведуть Назарянина й чортові „його грішну душу навіки-оддадуть“. По нього післав він своїх вірних воевод Бинарів і Трубарів. Коли вони так розмовляли, надбігли й закричали його воеводи:

Замикайте, підпирайте пекельні врата,
Да й ніхто не виглядає з пекла нашого брата!
Ось іде гість, усім нам нерівний,
Господь кріпкий і царь царей грізний!
І множество ангелів його оточують,
А нас куди до його ані мало не допускають.
Против єдиного ангела неможливо нічого нам чинити,
А на його самого і оддалеку неможливо зрїти».

А коли Христос почав зближатися до пекла, почали ангели виспівувати перед ним:

Возьміте врата князя ваша
І оддайте авраамській душі наша!
От іде до вас царь слави,
Котрий сокрушив вінець вашої глави!
Годі-ж вам тут царствувати
І праведні душі к собі забирати!
І закричав люципер: »Що там за царь слави?
Чи не той, що з розбійниками жиди його на хресті розпяли?
Я оце за стид собі ставлю врата йому одворати
І верей йому покоряти.
Нехай же він іде сюди да й настагає,
А хто із нас дужчий буде, той і барині собі придбає».
І закричав люципер: »Гей, панове воеводи, Бинарі й Трубарі
От тепер же будьте в пригоді ви мині!

Я вас на пораду до себе волаю,
Як із тим Христом поступати маю?
Як би оце хитріще зробити,
Щоб його душу в небо не пустити?!»

Замеркотали слуги: «Нехай же він іде до неба!

А сюди нам його отнюдь не треба!
Хиба-ж ти не знаєш, як він сюди прийде,
То ввесь народ, зібраний нами, із пекла пійде,
Ібо він не єсть простий чоловік.

А Бог, той, що був прежде' всіх вік?»

І закричав люципер: «Що-ж він за Бог, що смерті боявся
І за сребряні гроші, як простий раб, продався?!

Перед смертю стогнав і на небо волав,
Даби в злії руки жидам не понав..

Міжтим Христос зблизився до пекла й темне
пекло просіяло світлом. Не змігши стерпіти цього світла,
люципер упав ниць і почав сильно кричати:

Гвалт, панове, гвалт! Пекло пропало
І сили уже моє скільки у мене не стало.
Правду казали, що царь небесний
Взяв на себе образ чоловікодесний.
І я-ж, скільки недуж, так не возмог прельстити.
Що прийшлося мені тепер до віку вічного скорбіти,
Бо Іван Косматий його хрестив
І тимже хрещенням і поклоненням мене мудро уловив.
Я-ж думав на його, що він гриниций усіх чоловік,
Аж він — той Бог, котрий був прежде' всіх вік..

Коли Христос прийшов до пекла, „похрестив
своєю короговою по всіх закленах і поламав вереї пе-
ред собою“. Викликавши наперед Адама й Єву, ска-
зав Христос:

Адаме, Адаме! Як тебе далеко яблуко загнало.
І за тобою праведних душ скільки в пеклі пропало!
Як тобі того яблука вкус показався?
Я-ж через него на хресті за всіх вас розпявся.
Тепер же ти іди в слід за мною, отсюди ступай.
Із праведних ніюдієсі душі не оставляй,

Соломона-ж не треба з собою брати,
Бо він може крііко дуже мудрувати,
Да і Каїн нехай іще трохи перебуде,
Поки не таковий, а особливий мій суд буде!«

Коли Христос вийшов з пекла, побачив чорт Со-
ломона. Дуже здивувався і сказав:

Хоть од Христа я лиха набрався,
Так за теж бо мні мудріций всіх чоловік остався.
Признайся, Соломоне, чого ти іще в пеклі не видав?
Хиба-ж тебе Христос мні на віки вічні подарував?«

На це сказав Соломон:

«Гляди-ж. Сей подарок тобі із лихом вийде,
По мене-ж Христос іще і вдруге прийде.
В первий його приход если ти і zostався,
А як по мене в другий раз прийде, то хоч і одчайся!«

Тоді закричав люципер:

«Вибийте його з пекла в шню,
А коли не хоче, то хоч через силу!«

І тоді чорти вигнали його з пекла та його душа
повандрувала за праведними. І всі дивувалися, як „Со-
ломон з пекла вимудрувався“.»⁸⁸⁾

Уже М. Драгоманів зауважив, що в цій вірші від-
разу кидається в очі „живий, драматичний склад.
Можна-б сказати, що автор її або вже мав перед со-
бою примію драматичних сцен, котрі скорочував, вкла-
даючи їх у віршу, або ця вірша дає нам перехідну
форму до драми“. Драгоманів припускав перше⁸⁹⁾.
Десять літ пізніше здогад Драгоманова справдився.
Іван Франко опублікував з західно-українського руко-
пису „Слово о збуренню пекла“. Установлення Фран-
ком тісного звязку ізюмської вірші з драмою це дуже
важний історично-літературний факт. „Поперше воно
кидає ярке світло на темну досіль (до 1896 р.) й мало-
досліджену історію такого характеристичного для укра-
їнської літератури жанру, як духовна вірша, й позво-
ляє, так сказати, відмітити сам процес складання вірші.

оцінювати та зважувати ті або інші понуки й погляди її автора, а подруге документи, введені нами в діло при цім досліджуванні, відшукані на величезній віддалі один від другого, один на Лівобережній Україні, другий на галицькій Підгіррю, в закутку, що, починаючи від часів Володимира Великого, аж дотепер жив окрегим від Лівобережної України політичним життям, входив і входить в склад зовсім відмінних і під одним оглядом різко від іншої України відокремлених політичних організмів. Тісний, спадковий звязок ізюмської вірші з великодньою драмою вказує на те, що, не зважаючи на політичний розрив, серед українського народу живі досіль й однородні на всім просторі його розселення не тільки ті давні перекази, пісні, вірування й обичаї, котрі звичайно творять поле етнографії, але живі також ті літературні, книжні традиції, котрі почали були вироблюватися наприкінці XVI і в XVII в., однак котрим через різні історичні обставини не судилося розвинутися повніше та зробитися підоймою міцнішої загально-народної культури. Не зважаючи на всю свою скупість і бідність, ці початки нової культурної праці находили вдячний ґрунт серед українського народу, діставалися в масу, зокрема міську, більше грамотну, та ставали дорогі для неї. І як чеські гусити по побіді реакції, по виході з рідного краю на заслання потішалися тим, що, не зважаючи на те, що втратили весь маєток, все, що для них було миле й дороге в ріднім краю, їм удалося урятувати яко найбільшу дорогоцінність — „Крالیцьку Біблію“ і „Лябірінг світу“, — так і Україні, приневолені в другій половині XVII в. покидати ті осередки умового й культурного життя на Волині, Поділлію і Правобережній Україні, котрі шойно розвинулися, і шукати захисту в непроглядних степах Слобідщини, не забували брати з собою книжок і навіть рукописних творів нової драматичної штуки на Україні яко застави дальшого розвитку на ширшій, але все-таки суцільній і однородній основі. Мені видається, що саме така була доля нашої великодньої вірші. Написана в першій половині XVII в. на правім березі Дніпра,

вона швидко зробилася популярною і поширювалась не тільки з риштування, будованого по містах у Велику Пятницю або в самій церкві або серед церковної огорожі для представлення страждань, смерти й воскресіння Спасителя, але й в рукописах jako читання для поучення. И коли релігійна драма прийшла в упадок, вона скоротилася в Лівобережній Україні у віршу та в цій новій формі живе досіль в народній пам'яті, а тимчасом у своїй первісній батьківщині вона пішла в повне забуття і тільки випадково уціліла в записнім зшитковій півграмотного селянина¹⁰⁰).

Розпоряджаючи трьома новими текстами „Слова про збурення пекла“ з рукописів бібліотеки „Народнього Дому“ у Львові, Франко зайнявся пізніше другим раз згаданою драмою в праці „Слово про збурення пекла“, в якій навіть текст вірші з своїми поправками та зводний текст драми й далі перейшов до її змісту та будови й основного джерела її, яким є старохристиянський апокріф, відомий під назвою Нікодимової евангелії, а властиво друга частина цього твору, де описується вхід Ісуса до аду зараз по його смерті на хресті, та „Слово на Велику Пятницю“ Евсевія Олександрійського, надруковане в церковно-славянським перекладі ще 1647 р. в так званім Сборнику сімдесятьох слів у Москві.

Що торкається питання про час і місце написання цієї драми, Франко вернув до своїх висновків. Устні й письмєнні сліди її збереглися на двох протилежних кінцях української території: в двох повітах харківської губернії і в Галичині, де появляються копії старого тексту драми, копії не старші половини XVIII віку, та все-таки трьох відмінних редакцій, що свідчать про значну еволюцію самого тексту протягом досить значного часу від частого переписування. Тільки в наддніпрянській Україні не віднайдено поки-що ніяких слідів ані переповідок цієї драми. На думку Франка це „свідчить про те, що предки тих людей, серед яких збереглася великодня вірша, бачили колись чи то на Волині або й у Галичині виставу великодньої драми,

яку зберегли в своїй пам'яті і при якійсь нагоді, напр. при колонізації Слобідської України наслідком Хмельниччини й руїни на правобічній Україні, занесли її з собою на далекі колонії. В такому разі написання самої драми мусіли-б ми віднести до першої половини XVII в. На це натякає й віршування й форма драми, що нагадує склад козацьких дум, які творилися в тім самім часі¹⁰¹). М. Петров уважає дуже можливим, що „й галицька драма й харківська великодня вірша мають свій прототип в якійсь шкільній драмі, написаній в київській академії, звідки однаково можна було занести її в різні сторони, з одного боку в Галичину, з другого в Слобідську Україну, де вона могла одержати більше або менше значну перерібку“¹⁰²). На основі досіль відомого матеріалу треба сказати, що обидва твердження: д-ра Франка й Петрова — це гіпотези, не підперті доказовим матеріалом.

Апокріфічний елемент в різдвяних і великодніх віршах. Що торкається останньої вірші, яка повстала з великодньої драми, крім другої частини Нікодимової евангелії особливо близьке до її тексту те місце апокріфічного „Слова на Велику Пятницю“, де оповідається про те, що сталося по смерті Ісуса на хресті. Діявол утік до Аду й велів йому позамикати брами. Ад замкнув браму та зміцнив засувами. Надійшли янголи й закричали: „Візьміть, князі, свої брами, візьміть вічні брами, бо йде царь слави“. Ад удав, що не знає нічого, й запитав з середини: „Що це за царь слави?“. Янгольські сили відповіли: „Господь міцний і сильний, Господь сильний у боях“. І запитав Ад: „Коли так, то по що покинув небо та прийшов сюди?“ І сказали сили: „Бо він царь слави й гонить свого противника, щоб звязати його й дати тобі“. Ад вилаяв діавола гострими словами й відмовився помагати йому. Тоді Ісус виступив на мідяну браму й розламав її, а також залізні ворота, й вивів душі праведників з пекла¹⁰³).

Є відгомони апокріфів і в інших віршах. В однім „казаню на воскресеніє Христова“ говориться, що „Христос, пійшовши до пекла, пекло розбив, дія-

вола ізв'язав і народ людський з пекла вивів. І коли люде йшли із пекла, котрих Христос визволив відтіля, йдучи, скакали, веселилися, грали, ликували“¹⁰⁴). А знов про Ірода читаємо в учительній евангелії псевдо-Мафії з рукопису XVII в. таке: „А проклятий Ірод погано загинув: наслав на нього Бог люту коросту, й так беззаконний з тим опух і розсівся“. В иншій місці стоїть, що „того Ірода короля черви живого на його королівським престолі розточили, а його душу чорти до пекла на вічні муки запровадили“¹⁰⁵). Подібних аналогій можна навести більше.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діяльogi з сатиричним забарвленням. Уже в розмові пастухів Свирида й Овдія маємо натяки на політичне життя України половини XVIII століття, бо пастухи скаржаться на прикрости, які впали на населення України з причини перепису. Риси суспільної сатири слідні у великодній інтермедії - діяльogi, де виступає двох селян Жоврид і Онопрій, Педора, його жінка та його син Педь. Селяне парікають на свого пароха, що завів обовязкові пости, ходження до церков, поклони й заборонив навіть курити люльку. При тім згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав гуртом на спільній сповіді й не притискав парохів. В побутовім елементі різдвяних і великодніх вірш нерідко пробивається і сатирична струна.

І взагалі в українськiм письменстві XVII й XVIII віку маємо деколи твори в формі діяльогів, хоч ці діяльogi зовсім не призначувалися для вистави на сцені, а тільки для деклямації і читання. Однак й вони не лишалися без впливу на вироблення драматичної форми. А коли вони мали гумористичне й сатиричне забарвлення, набирали такого самого значіння, що й сатирична побутова комедія. В такому разі вони ставали завязками української сатиричної побутової комедії.

Літературна діяльність Івана Некрашевича.

Під цим оглядом представляють немалий інтерес віршові писання Івана Некрашевича, зложені в реальних умовах українського життя і приложені до його щоденних потреб. Іван Некрашевич прийшов на світ при кінці першої половини XVIII в. в селі Вишенках на Чернигівщині, наскільки вказувала-б на це та обставина, що 1763 р. jako студент київської академії вітав промовою кийво-печерського архимандрита Зосима Валькевича у Вишенках. Видко, що Некрашевич був родом з цього села, де його батько був парохом і де Іван jako студент пробував під час ваканцій. Коли пізніше став священником в тім самім селі, нераз користав з свого ораторського таланту, виголошуючи промови перед високопоставленими особами, головню перед київським митрополитом Самуїлом Миславським, і запрошуючи собі ріжні ласки. Ці промови уложені латинською або тодіщньою нашою книжною славяно-українською мовою.

Також славяно-українською мовою почав Некрашевич складати свої вірші. Що не можна відмовити йому поетичного таланту, доказом цього може бути переспів „Отчешашу“, яким кінчиться його „Споръ души и тѣла“ з 1773 р.:

Отче нашъ пренебесный, твоя воля съ нами
 Всегда да будетъ, также владѣть сердцами.
 Нмя да свѣтится въ насъ и царство да прийдесть,
 Да сѣтъ лукавий врагъ болнѣ насъ не обійдесть.
 Оставь намъ наши долги, да й мы оставляемъ:
 Избавь отъ лукавыхъ, да ты прославляемъ.
 Дажь намъ хлѣбъ небесный твой всегда чисто ясти,
 Да омерзвють отъель вѣь мірекіе сласти.
 Безъ тебе-жъ не можемъ мы, твое то есть дѣло,
 Очистить тѣло отъ сквернѣ, здѣлать, какъ снѣгъ, бѣло,
 Душу-жъ освятитъ себѣ въ покоице вѣчно
 И жить въ ней какъ бы въ небѣ всегда самолично.
 О Боже, здѣлай сія, пригѣлно молюся,
 Да изъ славы твоея въ вѣкъ онъ насыщуся.

Яко твое царство есть и сила и слава,
 Да введеть въ оноє насъ твоя рука правд. 106)

Некрашевич писав деколи віршом і листи до своїх знайомих, напр. до Івана Филиповича. Один вірш написаний з приводу того, що Филипович, писарь чернечого двірця у Вишенках не звернув Некрашевичеві позиченого каламаря. Той самий Филипович став пізніше гніденським священником і добрим сусідом Некрашевича. В однім листі з 19 грудня 1791 р. Некрашевич запрошує до себе в гості Филиповича, його сина Петра й дядька Степана Криницького:

Отець Іван, Петро й Степан з своїми жінками,
 Просим до нас хотя на час прийхать святками.
 Будем гулять і зухвалять рожденного Бога:
 Уже од-вас просто до нас зроблена дорога.

Заспівують хоч над чаєм, випють калинівки, поговорять, а з ними разом і жінки. Бо й так у святочний день треба спочити. Правда, в них у свято більше роботи ніж у будень.

Да вжеж з-того нам такого не розсістись лиха.
 Треба святом з кумом братом погулять ізтиха.
 Приїзжайте, поздравляйте, щоб нам дочекати
 Веселенько, здоровенько іще празнувати.
 А ми разом усі скажем із вами посполу:
 Більш не вміем, що запіем, не ходили в школу.
 Сядем дружно всі окружно за столом у хаті,
 Хоть не панськю, да й нехамськю будем розмовляти.
 А між тимп річми всіми то чим заїдати,
 То по чарц, то по парц будем запивати.
 Розгулявшись, розмахавшись, того іще й мало,
 Вдцем опять, хоть і по пять, аби тільки стало.
 Як не стане, то достане батькю або матя,
 Однак чесно і нечесно, не виженем з хати.
 Насидівшись і напившись, розходиться станем:
 Хто із нами, а хто з вами, усі разом грянем.

Нехай кождий пізнає, як в любові треба жити, бо попи повинні зробити всім шлях до неба. Кождий вірить ділам, а не словам.

Так зробимо, научимо християн любо жити:
Самим ділом введем сміло у небесні кліти,
Будем з ними вічне всіми в небі кучувати,
Ніщо пове з ребр Христових будем попивати.
Писав Іван, бо зміє сам, — навчився у нинді:
Годі писати, як прозивати, він вам всім знакомий. 107)

Свій приїзд на іменини Филиповича заповів Некрашевич таким листом:

Отче Іване гніденський, возлюблений тезку,
Ідем на іменини, очисти нам стежку,
Ожидай же, здоров був, із своїм патроном,
Посажай нас до стола за новим остоном,
Добренькою почасти великим стаканом,
То будем ми тебе звать милостивим паном.

Горівкою має частувати, поки її стане,

Щоб знати хоч третього дня вашого патрона,
Як не вгадаєш куди і встать із остона.
Тоді то сполать, сполать будем глаголати,
О, щоб же ти до віку дждав панувати.
Писав тезко з тезкою, з зитем і з сестрою,
Поздоровляємо вас віршею такою
Місяці небесного сьогож таки року.
А числа, що у книжці написало в строку. 108)

З місяця лютого! 1789 р. походить його сцена "Ісповідь", взята з тодішньої священничої практики. Як виходить з сцени, попередники Некрашевича сповідали селян усіх разом. Некрашевич завів у своїй паравії сповідь кожного зокрема та сповідав не тільки з явних гріхів, але й з грішних замислів і бажань. Не-призвичаєні до цього, паравіяне обурились на нього. Сцена писана так, що сповідник говорить славяно-українською мовою, а паравіяне відповідають живою українською мовою. Коли першого, що сповідається, упоминає священник, щоб нічого не скрив перед ним, він не тільки не кається, а гордо вихваляє себе:

Щож я коли зогрішу, я не так, як люде,
Що инший ледащо да й ще звягать буде.
А я хліба да соди не збавив нікого:
А більше яких гріхів не чуюсь нічого.
Горюю да бідую, хоч хліба не маю.
А ніколи нікого я не позиваю.
Ой, чи я-ж би бідовав, як тепер бідую,
Як би хотів гриняти, зацять річ чужую?!

Священик уболіває, що людина, яка сповідалася, не признається, чи не вкрала чогось, чи не лінувалася ходити до церкви, чи не божилася, надурно не клялася, не обдурила, не осудила, не була п'яна над міру і т. д.

Жінку запитує сповідник, чи не їздила коли шукати ворожки, щоб довідатися, яке місце щасливе під будову хати, а далі, чи не робила богозневажливих жартів на весіллях. Сповідана не признається до таких гріхів:

Ні, отчєньку, я чесна й роду не такого,
Як иншеє буває матки й одця злого.
А мене бо навчили отець мій і мати
Кодядівок і недрівок, Бога зухваляти.
Говію я що року, пятіньку паную:
Ні їм, ні їм, ні роблю до вечора в тую.
От бризнуло на губу, як сир одкидала:
Чого я не робила, весь рот полоскала...
Ісусе, прости мене грішную такую,
А більше я на собі нічого не чую.

А коли на таку самохвальбу й упір запримітив сповідник, що один Бог без гріха, а весь світ, отже й вона, грішить, відрізала жінка:

Разві ти, папотчєньку, по собі се знаєш,
Що ти у мене гріхів так довго питаєш?
І не-ж хіба за те гріх, що брехнеш, панотче,
Губою немитою, сеж діло ехоче.
Я-ж таки не все й брешу, я чесна собою.
Десь ти по злобі почав так кругити мною!

Духовник покинув би священство, колиб не боявся
гріха, бо ніяк неможливо „невѣжовъ исправить“.
І дівчина не почувасться до гріху :

А я що зогрішила, що я могу знати?
На вечірки не хожу, не кусає мати.
Шість раз мене і торік мой мати била.
За те, що на вулицю разів з пять ходила.
Єдин тільки раз колись пісню заспівала
Да й вигнала із хати, що й не почувала.
Всєк тепер добре роблю, у гріхах не чуюсь,
Од теї доби й досі усе я шануюсь.

Вкінці упомінає сповідник дітей, щоб не крали,
не були вперті, не брехали й не билися, а вони на це:

Чи ще-ж і ми зогрішим? Ні, отче, нічого :
Молимоє, бєм покатоли, нічого худого.

Обурилася громада :

А щож то він наш почав всіх нас так нуждити?
Доки-ж уже ми йому будемо терпіти?
Сєк уже на сповіді й брехню завдає,
Колі скає хто йому, що гріхів не має.
Отцеж пак! А де йому гріхів таких взяти?
Як нічого не грішив, щож має казати?
Чи то ми так грішимо, як і інші люди?
Да, аби були люди, а він у нас буде!
І його-б ми за попа всі послоду мали,
На проєкурри-б послали й його-б шанували,
Нехай би він перестав тільки мудрувати,
Щоб так поодинцю все всіх нас сповідати.
І ще-ж колиб перестав мунтрувати в причасті,
Що од свити закавранн одрізав у Насті.

Сповідник намовляє парохів, щоб ішли за ним, а не
він за ними. На це громада :

Колі-ж так, дай ми тебе всі будемо слухать,
Да позволь спвуху пить да табаку нюхать.
Розкажуй тоді, що хоч, бо ми всі сліпії,
Не знаєм, чи за гріхи єсть карі якні.
А ми будем пильненько на ує те мотати,

Чи не станєм хоч трохи гріхів пізнавати.
Тепер же, хвала Богу, прийшов пієт великий.
В церкві не будуть хіба самії каліки.
Котрий не був через рік, тепер побуває,
Хоч уперше, коли шп людей сповідає.
Очі продере свої, побачить все злеє,
Що, як, коли зогрішив, хоч слово якеє.
Йй Богу, покаємся, жінки й чоловіки,
Щоб у небі зо Христом царєтвувать навіки. ¹⁰⁹⁾

З 1790 р. походить жива сцена з природи „Яр-
марок“, написана чистою народньою мовою.

Просьба на попа слободи „Не руш мене“.
Близький змістом, формою й ідеєю до „Ісповіді“
Некрашевича віршований твір, відомий під назвою
„Замисл на попа“, „Супліка або замисл на попа“
або «Просьба на попа слободи „Не руш мене“ од па-
рахівян». ¹¹⁰⁾

На думку М. Петрова „згадка в однім з варіантів
псевдонімної назви слободи „Не руш мене“ вказує на
відому нам дєвізу самого І. Некрашевича, якого тому
правдоподібно можна уважати автором і цієї супліки
або просьби, попсованої опісля переписувачами“. ¹¹¹⁾
Щоб здогад М. Петрова був ясним, треба переповісти
ось тут те, що оповіли йому про Некрашевича ви-
шенський парох Ф. Яновський (вмер 1900 р.) та його
своєк-профєсор кїївської духовної академії Ф. Ми-
щенко. По їх оповіданням Некрашевич був ріжносто-
ронній, розумний і витривалий. Місцеві перекази
кажуть, що він знав добре столярське діло й між
іншим зробив для себе бричку з таким написом ззаду :
„Не руш мене!“ ¹¹²⁾

Щодо свого тону та складу „Просьба“ близько
споріднена з „Ісповідю“ Некрашевича й оповідає далі
те, на чім урвалася „Ісповідь“. „Просьба“ малює невдо-
волених селян на пароха за те, що до нього не можна
й приступити й що він карає їх за провини проти віри
й моральности. Тому вони звертаються до місцевого дяка
з проханням написати для них прохання до владики,
щоб усунув з їх села цього попа. З церковно-релігій-

ною справою сплітається і соціальне питання, а ціла „Просьба“ повна цікавих побутових подробиць. Щоб вийти з трудного положення, хитрий дяк уложив скаргу великомовним і темним стилем. Зрештою за радою старих досвідчених людей селяне занехують цю справу, бо „він не сам се крутить, але його пан сотник учить“, котрий „його сюди й втоптав, да за його свою годо-ванку віддав“.

Під літературним оглядом треба „Просьбу“ поставити далеко вище від „Ісповіди“ Некрашевича. Тут світогляд автора ширший і глибше змальований підклад річи. Колиб справдився здогад Петрова, що „Просьба“ є твором Некрашевича, вона походить в та-кім разі з 90 рр. XVIII в. і мало що випереджує або й зовсім не випереджує перших пісень знаменитої „Енеїди“ Котляревського.

Замітна річ, що подібний напрям, як проявився в „Ісповіді“ Некрашевича та „Просьбі“ й інших таких писаннях, бачимо також у „Подільській єпархіяльній містерії“ з кінця XIX в.¹¹³⁾

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні маси. В західній Європі найбільше поширені й популярні містерії від давніх давен переходили в народні маси й відгравалися по селах у скороченій і зміненій формі відповідно до спроможности зрозуміти й відповідно до потреб сільської публіки. Такі народні релігійні вистави в менше або більше розвиненій формі існують і в наших часах у Франції, Італії, Іспанії, Швейцарії, а зокрема в південній Німеччині й тирольських краях. А зокрема в Україні „раз виставлена й вивчена драма немов ставала добром учеників, які вживали її опісля для своїх особистих цілей; в розкішне українське літо розійдуться вони невеличкими групами по селах і хуторах і, живучи справжніми дітьми природи, з дня на день, повторяють драму свого учителя у багатих або заможних селян, козаків або сільської шляхти. Таким робом

відбувалася незамітна пропаганда духовної драми серед народу України, народжувався смак і любов до подібного роду задоволень, а рівночасно зближення з народом улекшувало можливість увільнення драми від схолястичних пут і відсвіження її місцевими елементами. З цього боку ці літні прогульки бурсаків, цей спів духовних кантів і вистава шкільних містерій по селах мають важне значіння в історії старовинного духовного театру. Їм завдячує він свою популярність на Україні, а виключна замкненість духовних вистав у заїконоспаській академії або на придворній московській сцені немало вплинула на швидкий упадок духовного театру на півночі.¹¹⁴⁾

Поза інтермедіями й діяльогами такогуж характеру мало було в досіль відомім давнім українським драматичнім репертуарі поважних драм; які могли-б чимсь зацікавити народні маси. З драматичної спадщини Дмитра Тупталенка-Ростовського могла такою бути найшвидше Різдвяна Комедія з її живими українськими народніми типами. Найживіша сцена цієї драми це розмова пастухів. В цих пастухах видко земляків автора драми, безпечних і наївних Українців. Один з них Борис береже отари, а два інші відійшли до Вифлєса за харчами. Коли вони вернули й почали вечеряти, почувся чудовий спів; згодом запримітили вони, що це співають якісь дівні істоти на небі. Почали сперечатися про те, хто вони: один каже, що це пташки, а другий, що „невеличкі діти“. Коли янгол з'явився з своєю вісткою, вони здивувалися немало, що такий воевода прийшов до них особисто. Янгол пояснив, що „той, котрий є пастухом для всіх пастухів, очікує вас, пастухів“. А вони простодушно почали допитуватися, чи не треба йому якомсь поклонитися, принести дарунки тах, як нашому князеві і т. д. У вертепній драмі янгол будять пастухів, щоб славили всюди народження Христа. Далі бачимо споріднені мотиви з різдвяною драмою Дмитра Тупталенка. За сценою двох пастухів веде та у розмову:

1 пастух. Грицьку?

2 пастух. А що, Прицьку?

1 пастух. Вставай хутенько,
Вибери ягня маленьке!
Да хутко підемо геи-геи на гору,
Може ще й ми поспіємо в пору.

Хор співає за сценою „Слава буди в вишніх Богу“, а пастухи приносять ягня в дарунку Христові:

1 пастух. Отсе-ж і ми, Паниченьку, до вашої таки мості,
Як сам бачиш, Грицьку з Прицьком прихалнели
[в гості...]

І ягнитко принесли із сільського стада.
Нехай буде здорова вся наша громада!

2 пастух. Да годі зми, Грицьку, тобі тут блєяти,
Да нумо поздоровляти,

Може кому чи не час й до стада чухрати.

1 пастух. Як так, то бувай же, Паничу, здоров,
Да й нам дай, щоб і ми такі були здорові.
Да із них чижмачків обулиєш в сапjanові.
Благослови-ж сей подарок від нас прийняти! ¹¹⁵⁾

Крім того як у різдвяній драмі Тупгаленка, так і в пізніших, що брали мотиви з неї або її джерела, приходять сцена з вояками, що висловляють свою звірську готовість строго вибити дітей, з високолетніми промовама магів, усюди бачимо передсмертні муки Ірода, коли до нього приходять смерть, чорт чи пімста, та його скинення до пекла.

Такі спільні мотиви ведуть нас до найбільше поширеної й любленої на Україні драматичної вистави у давніх часах — до українського вертепу. Це дуже оригінальна композиція з поважної різдвяної драми й інтермедії. Одначе замість живих осіб виступали у вертепі ляльки у відповідних костюмах, а розмови виголошувала людина, уміщена за вертепною будкою, невидна для публіки, що (людина) порушала ляльки на сцені відповідно до акції.

Про ширителів вертепу каже митрополит Євгеній, що „в часі Різдва свят добіріні студенти й ученики

ходили по домах з звіздами, з вертепом або райком, виставляли ляльками Різдво або Воскресіння Христа, одначе опісля полишили ці вистави цеховим майстрам, а замість того виставляли діяльogi, драми й говорили привітні промови“ ¹¹⁶⁾

Вертеп в західній Європі. Вертеп повстав з комбінації релігійної різдвяної драми, витисненої з костельної огорожі на міську площу, й зовсім світської лялькової гри. Характер цієї релігійної драми вже на початку XV в. ілюструє досить те, що 1416 р. в часі Базилейського собору англійські представники собору гостили духовних отців бенкетом, на якім їх блазні та слуги забавляли зібраних прелатів — різдвяною драмою, переведеною вже зовсім на світський стиль. І так Йосиф трактувався тут як комічний старий муж молодої жінки, пастухи жартували собі з нього й поштуркували його; Марія кликала молодих няньок, щоб колисали дитину, але вони воліли танцювати з парібками й т. ин.

Вертепом називалася переносна скриня, декорована як Вифлеєм з яслами та з дитиною Ісусом в них, з Йосифом і Марією, з волем, ослом і пастухами; дальше маємо прихід трьох царів, сцени з Іродом, з жидами, вояками, чортом і смертю, а решта все типова лялькова комедія з побутовими сценами, з масними словами й пісеньками, з виставою ріжних національних костюмів і танців. Зразу дуалізм цих складових елементів проявлявся тим робом, що тільки та частина драми, яка була основана на євангельських переказах, відгравалася при помочи ляльок або й вона навіть не вся, бо трьох царів, пастухів і жидів грали живі люде, одначе швидко справа стала простіща та всі ролі перейшли на ляльки. Дуалізм між деревляни-ми й живими акторами перенісся в середину самого вертепу, він одержав два поверхи: в горішнім поверсі стояв Вифлеєм і ясла, а в долішнім місто, Іродова палата, площа, на якій ляльки відгравали сцени чисто світського змісту. По всякій правдоподібности вертеп цієї форми повстав у південній Німеччині ¹¹⁷⁾.

В Польщі інтерлюдійна частина шопки (бо так тут називається вертеп) це ряд неповязаних з собою сцен, в яких виступали перед очами зібраної публіки різні типи з найближчого оточення. З збереженням характеристичних прикмет їх говору, манер, своєрідних поглядів виводився краков'янин, карпатський гірняк, німець, жид — оригінальна панорама „племен, нарічій, станів“.

Звізда. Разом з вертепом носили звичайно й звізду. Це є ліхтарня з грубого, перемашеного паперу, від якого йде шість великих рогів або промінів на всі боки; сама ліхтарня укріплена на високій жердці непорушно, а проміни при помочи бльоку та протягнутого від нього шнурка вертаються довкола своєї осі. На однім боці ліхтарні нарисоване кругле людське обличчя або сонце, на другім — поклін магів або щось в цім роді. В середині вставлена свічка, що освічує як ці фігури, так і цілу ліхтарню. Носителі звізди співають колядки.

Ходження з звіздою в західній Україні відоме було вже 1680 р. Рукописний відділ „Національного Музею“ у Львові переховує „Тріодь“, де на трьох картках з початку й одній кінцевій містяться зразки української набожної пісні з другої половини XVII в. Ці пісні вписані до Тріоди в містечку Стара Сіль Хведором Рясновським, родичем з Дунаїва зпід Рогатина.

Між текстами вписаних тут набожних пісень є між іншим такий:

Ангели, співайте,
Чесць Богу оддайте.
Г ми з пастирми спінімо,
Уклінне Бога приймімо.
Пророки прорекли,
Чесць Богу принесли,
Що ся зволив народити,
З нами на землі прожити.
Скочмо за звіздою
Зо всею дружиною,

Де світлість луча сїяє:
Нех наше серце співає:
Алилуя, слава,
Чесць Богу і хвала, що...
Ото днесь співаймо,
Родженого витаймо, що...¹¹⁸⁾

Поруч з текстами набожних пісень вписані тут і кілька різдвяних вірш-ораций, з яких одна починається словами:

Вже, діти маленькі, вже ви собирайте,
Христа народженого в яселках витайте!¹¹⁹⁾

Справа часу появи вертепу на Україні. Коли взяти під увагу з одного боку згадку про звізду та з другого зазначений початок різдвяної вірші-ораций, є всяка спокуса бачити тут ствердження, що вже тоді в західній Україні був відомий вертеп, хоч може ще й не під цією назвою. Що найдалі на кінець XVII в. треба віднести появу українського вертепу, доказом цього крім вірші, що стоїть у близькім звязку з вертепом, є ще те, що вертеп українського походження вже в половині XVIII в. був відомий у Сибірі, куди занесли його єпископи Українці, починаючи від Філотія Лещинського (1702—1722), та його наслідники, Українці й пристрасні любителі театру.¹²⁰⁾ Текст цього вертепу заховав і досіль прикмети української мови й українського віршування і він затратив майже зовсім другу частину, комічні, побутові сцени, але перша частина, біблійна — це зовсім відмінна і старша редакція від тексту українського вертепу, відомого з тексту Маркевича-Галагана.

Обидва тексти: Маркевича й Галагана сходяться в основних точках. Більша різниця помітна в побутово-національній частині, а в першій релігійно-біблійній частині ця подібність місцями рівняється дословності. Доказів, що свідчили-б про глибоку давнину текстів, у них немає. Правда, запорожець співає пісню:

Та не буде лучше.
Та не буде краще.
Як у нас та на Україні,
Що не має жида,
Що не має ляха:
Не буде зміни!

Цю пісеньку „Історія Русів“ прикладає до часу Чорної Ради в Ніжині й до вбивання тодішніх дуків „черню“ і наводить кінець її так:

Нема панів,
Нема ляхів:
Не буде й зміни.¹²¹⁾

Однак ця пісня запорожця вказує тільки, що первісний текст цієї редакції вертепу повстав не раніше другої половини XVII в., за те є більше даних, що він повстав геть-геть пізніше.

Саме слово вертеп приходить в уривку інтермедії чи діяльогу на Різдва Христа, віднайденім в рукописній збірці з 1771—76 рр. Виступає тут пастух з своїм сином Кубою і говорить:

Хвала-ж Богу, що ми ся до вертена допитали!
Треба, сину Кубо, щоб ми що новородженому подарували.
Хвала-ж Богу, що нам пастуський подарунок прийнятний!
Треба нам іще, сину Кубо, і погуляти.

Співає: Пасли пастухи край долини свині,
А не знали о своїй лпхій годині.

Уже-ж ми, сину Кубо, новородженого розвеселили.
Треба-ж нам, сину Кубо, щоб ми ще й о череді помислили.
Іди ти, сину Кубо, за чередою,
А я ляжу собі з бідою.

На це заявляє циган:

А не тут тобі, стара собако, лежати,
Подібно тобі треба за товаром ганяти.
А то стара собака, лежати, пріє;
Добре, що на тебе вітер не віє.

Ось я тебе нагрію,
Як сам умію.
Ковендара на три ліса.
На другий бік обернися!

Циган бє пастуха, а він кричить:

Гвалт, сину Кубо!
Подібно на мене прийшла лихая згуба.

Далі виступає литвин і циган, що говорить по українськи й ворожить білорусові тим самим способом, яким закінчив лежання пастуха. Цей спосіб зазначає він і в своїй пісні:

Чом, цигане, не ореш?
Бо плужка не маю,
Тільки в мене плужка, —
За поясом плужка.¹²²⁾

Північно-західно-українська редакція вертепу. До котрої редакції з досі відомих текстів вертепу велів допитуватися пастухові з сином Кубою автор інтермедії чи діяльогу, не можна сказати, бо наведена пісня цигана приходить в редакції вертепу, визначеній текстами Маркевича-Галагана, а лічення з охвату литвина циганом і туга литвина за кутею в старшій редакції на думку покойного Франка, опублікованій ним в 1906 р. в розвідці про український вертеп, — в північно-західно-українській редакції вертепу.

Цей польсько-український текст не має початку. Зразу йде релігійно-біблійна частина з сценами з відвідинами пастухів, з Іродом та його смертю. Ряд сцен інтермедійного характеру, які слабо вяжуться в одну цілість, починається виступом козака:

А здорові були, панове!
Отож і я із далекого краю козак.
Але до того добрий маю сагайдак!
Іще і шаблю добру маю,
На силу свою і на неї міцно дуряю.
Не новина мні, панове, штурмувати
До жидівських пивниць і комір.

Не додержить мні курник ані жадний двір.
 Чуда-м дуже великві творив:
 Стави, очерета огнем назив;
 Гори сиряні,
 Озера медовні,
 Кобаси, мандрини в міхи забіраю.
 Іще-ж хто хоче дознати лицарства мойого,
 Нехай висилає кілька тисяч війська книшового,
 А я з ними буду герці виправляти
 І до кармапа їх буду загаяти.
 Чи нема тут, панове, кого до мене пристати?
 А підлибсьмо на Турка воювати.
 А що бсьмо здобули,
 То ся-б ділили.
 Чи нема тут такого?

Зголошується жид, що хоче з козаком „дики, олен воювати“. Від козака й жида „будуть дикий кози утікати“ Жид хвалиться, що вміє добре стріляти луком. Козак велить жидові стрілити, бо він „не видав, щоб жиди козакували і з лука добре стріляли“. Жид бере лук від козака, стріляє й кидає потім луком на нього. На це козак:

Панове, чи впадав хто, щоб жиди козакували
 Та щоб вони із лука добре стріляли?
 Іди, псій сину, аби тобі пси бороду й пейсп обірвали!
 Та іди, проклятий сину, учися по свому шальвипрувати,
 Як твій сучлий батько та і мати!
 Та тобі, проклятий сину, шабас одправляти,
 Не з молодцями добрими воювати!

Допавши до своїх рук козацьку зброю: лук і кріс, жид закликає інших жидів під зброю, організує з них військо, вчить його стріляти й грозить вирубати в пень усіх козаків. Жиди гороїжаться так довго, доки не надходить козак з піснею на устах:

А в містечку Берестечку,
 Гей, не Байда мід, горілочку.

Гей, не же він та не день, не два,
 Та не одну пічку, не годиночку.
 Гей, не же він та підпиває,
 Та либонь чүру та намовляє.

Почувши цю пісню козака (доказ поширення її в західній Україні вже при кінці XVII або на початку XVIII в.), жиди ховаються зо страху під лави. Козак розбиває ополчення жидів, котрі зо страху перед ним видають себе за монахів з Почаїва. Козак бе жидів і відсилає їх „горілку курити, не на війну ходити“ та співає пісню:

Да козак душа правдивая,
 Сорочки не мас,
 Да коли не пе, то воші бе,
 Таки й не гуляє.

Доказом популярності цієї пісеньки в XVIII в. є факт, що її поміщували радо під дереворитним малюнком запорожця на листках, що розходилися скрізь по Україні.

По відході козака вертає жид і з ним надходить селянин Іван, котрого жид обвинувачує, що він буцім-то знайшов згублені ним гроші. Жид скаржиться на селянина перед паном, який одначе не находить вини в селянині. Тоді селянин уже навмисне дразнить жида, буцім-то він дійсно щось знає про жидівські гроші. За признання жид дарує селянинові вузький жупан і знов веде його до пана, який одначе проганяє їх обох. Пан говорить польською мовою, якою написана на початку релігійно-біблійна частина вертепу, селянин і жид по українськи.

В дальшій сцені виступає у веселім настрою литвин. Він почув у сні янгольські співи, бачив золотий дощ і, прокинувшись, наївся куті, але за багато. Коли він до того хоче погуляти й затыгає пісню, кутя бунтується в животі й білорус, знесилений, падає на землю, кидається, стогне та просить покликати йому лікаря. Ця сцена такаж, як в інтермедії про пастуха з його си-

ном Кубою. На це вбігає до хати циганчук; побачивши, що білорус обівся куті, побіг по свого батька.

Надходить циган, ударяє себе рукою об груди й говорить:

А, а! Добрий вечір вам, панове громада!

А що тут у вас за добрая рада?

Як ви ся маєте?

Подібно ви за мене споминаєте?

Бо мій син казав:

Хтось тут мене дуже потребував.

Правда, я, панове, старий циган, уже памятаю сім зим,

Бо я Старого Константинова родився син.

Мене й у Бердичові добре знали, там то мене кохали!

Уже-б я тут не був, як би мене були догнали.

Правда, мині і тут добре буде,

Як ся обізнають зо мною добрі люди.

Хто що має, райте до мене,

А вже він не понесе од мене.

Я знаю ліки на всі штуки;

Уже він не буде бачити, як запопаду в свої руки.

Я умію і ворожити,

Коли є що у рот вложити.

Ох, а то що за чоловік лежить?

О, як же він увесь дріжить!

Трохи він, панове, куті чи не обівся,

Що йому так живіт обдувся?

Ах, і ви, панове люди,

Жадного йому ратунку не даєте!

Не знати, що із його буде.

Цигане бють литвина, коли він висловив тугу за рештою куті, а цей утікає за поріг. Опісля циган хоче поздоровити зібраних з святами, погуляти „дикого вока“, за що просить дати йому хоч по червоному. На сцену віздить москаль на кобилі та співає московську пісню, з початку на світські мотиви, а потім вплітає згадки з вифлеємської різні та згадує про лошатко, що розбрикалося, і тому він не може зловити його. Коли він трубить, щоб його звабити, вбігає циганчук, пізнає під москалем свою кобилу,

яку їм хтось украв на ярмарку, та кличе батька, що говорить:

А бодай тобі лихо та хроба!

То наша вірна худоба.

А бий же, сину, того царського осудара!

Як нам ізгонив кобилку, аж гій під хвостом стала ціна!

От, дивіться, сивая була

І під хвостом яка діра!

А ти у Польщу не ходи

І циганських поровів не бери,

А нашої кобилки не кради!

Обидва цигане не зважають на москалеві вибрихування, стягають його з кобили, бють і проганяють за сцену.¹²³) Цікава річ, що в цій старій редакції вертепу циган два рази здобуває побіду й немов учить розуму інших героїв, що для досягнення побіди потрібно рішучости, певности себе й дотепу.

Зв'язок вертепу з сучасними літературними пам'ятками. Лічення циганом охвату білоруса й історія з кобилою це мотиви, які прийдуть в такій чи змінній формі і в Довгалевського, і в Кониського, й деінде. Та не про цей зв'язок має бути тут мова, а про цікаву „Псалму на Різдво Христа“ з 1738 р., опубліковану Франком поруч тексту нововідкритого тексту вертепу.

На вістку про народження Христа довбезний ряд пар людей вибрався витати новонародженого. З пастухів „Кузьма з Демяном пред Христом паном під самим дахом стали зо страхом, але Микита сам Бога вита, при яслех ставши, кучемку знявши“. Савка з Юхимом „по бербениці несуть жентиці“. Дехто плив лодкою. „Гаврило в вічку ослові січку, а Стах полови приніс ослові“. „Яко піддані усі Івани роблять місточок через поточок. Туди рибаки бігли по раки. всі по плотиці дали владиці. Яремій з Гапоном воли з припоном“ вели, а

Остан і Мокрій і третій Куррій.

Іким із Стецьком і з третім Мацьком

Несли барана до Христа пана.
 Филип з Макаром прийшли із даром:
 Два хліби взяли, Богу подали.
 Дмитер хитренько прибіг пруденько;
 Ставши в порога, побачив Бога.

„Лучка, мудрая штучка“, побачив здалека Христа.
 Всі молоді й старі пекарі з хліборобами принесли ко-
 лачі, а Йосифові й Марії дали по пирогові за те, щоб
 могли оглядати Христа.

Близько у дверець продає перець:
 Марфа стояла і продавала.
 Другая Дося спекла поросся;
 Нім Бога вздріла, поросся зліла.

Автор закликає черців бити з радости поклони,
 чернички у черевички обути ноги, кушнірів і кравців
 приготувати хутро на другий день, ковалів зробити
 „гвіздя“, щоб побити шопу, гончарів дати гонт і лат
 на туж ціль, столярів виготовити швидко двері, слю-
 сарів приправити їх, сницарів з малярями, щоб поро-
 били вістари до шопи, шклярів, щоб шиби (оболони)
 приправили, котлярів і боднарів, щоб швидко зробили
 „панви й станви“, римарів, щоб привезли вузди й хому-
 ти, стельмахів, щоб зробили „лектики“ для Христа,
 шевців, щоб поспішили з чоботами, музиків, щоб
 узяли скрипки й розвеселили Христа, гончарів, щоб
 бігли з горшками, а теслів, щоб зложили гарні ясла.
 „Цупрун і Мина привезли вина“, „Данько морозом
 драбчастим возом привіз горілки штири барілки, Федько
 з Прокопом бігли окопом і ледво лізли, бо ріпу
 гризли“. Марко прибіг з медом, а за ним Остап „віз
 пива бочку“. Далі велить автор Мафієві грати „в шо-
 ломію“ або „в фуярку“, а Олексі лекше грати, бо
 „будуть пастирі усі скакати“. Інші музики це Кирик і Гу-
 рій з сурмами.

Хоч о холоду, підтер бороду
 Макарій: унів, нім Бога уздрів.
 Богу їх долі, різники з Волі
 Ріжуть телята у сії свята.

Стає і Дашко привезли шве.
 Горілки флянку, просять о ласку.

Нечипір з Маном мають грати перед Христом „в со-
 пілку, пючи горілку“, а Клим сісти у ніг і за-
 грати тихенько, красенько „в ріжок“. Василь по-
 винен продумувати над тим, як вони мають грати.

Стимив о Бозі, став на залозі
 Бозак із рогом перед порогом.
 Також лях з луком прийхав з фуком;
 Мимо залогу втісся ко Богу.
 Вельможні панш, Греки з Римляни.
 Чесно входили і павідли.
 Венгри і Німці яко одмінці
 Здалека стали, не довірили.
 Магометане яко погане
 Ані вгали, ані видали.
 Правда, Мирине й Аравдяне
 Ішли помаду і дали хвалу.
 Але Волохи віри не трохи.
 З Мунтяни стали і заспівали.
 Серби з Болгари, переські цари —

всі співають: Бог нам родився і пеленами повився.¹²⁴⁾

Поодинокі вислови у вірші та згадка про таких
 ремісників, як гончарі, вказують, що вірша зложена
 в підкарпатських околицях з їх годівлею овець і деревля-
 ним промислом, а згадка про Цупруна й Мину натя-
 кає на торговельні зносини з Угорщиною. Характери-
 стичне групування дієвих осіб по парі, таке типове для
 техніки вертепної драми, й такі епізоди, як з Досею,
 вказують, що сцени вертепу дали понуку для фанта-
 зії автора вірші, правдоподібно переписаної 1738 р.,
 бо-ж таку віршу читав проф. М. Грушевський в руко-
 писній збірці з Полтавщини з другого десятиліття
 XVIII в. Проф. Грушевський схиляється датувати віршу
 кінцем XVII в.¹²⁵⁾ В такому разі отся вірша є сві-
 доцтвом великої популярності українського вертепу
 вже при кінці XVII в., вертепу, багатого дієвими фігу-
 рами й побутовими сценами, близькими й любими

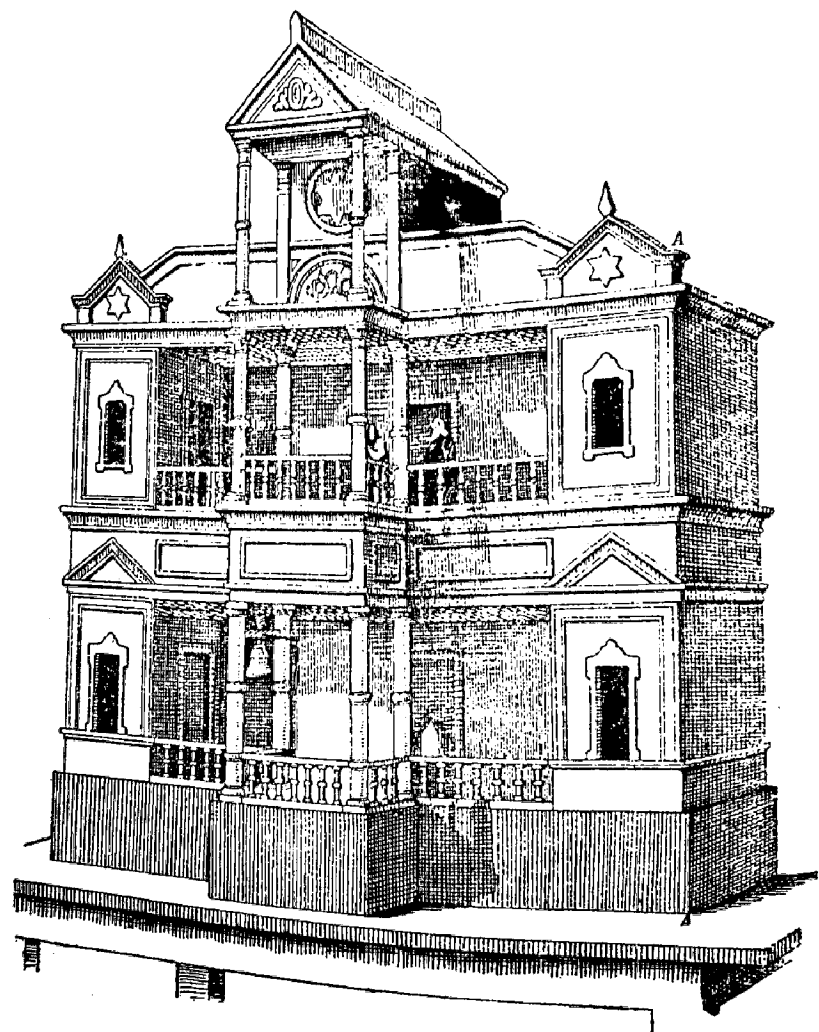

народній фантазії. „Маємо тут свідоцтво, що і в цім підгірськім вертепі виступав козак і що між ним і ляхом відбувалася якась комічно-драматична сцена: козак стояв на сторожі біля Христової шопи й мабуть не хотів пустити ляха, який аж по словній, а може й активній перепалці „з фуком мимо залогу“ дотискається до шопи“. ¹²⁶⁾ Сильна віра волоха вказує на близьке сусідство автора вірші з волохами. У вірші немає згадки про москаля й литвина яко далеких авторів народів. Залюбовання до виводження представників різних народностей і суспільних верств це одна з характеристичних прикмет людової комедії взагалі, а лялькового театру зокрема. ¹²⁷⁾

Київська редакція вертепу. Вступні uwagi.

Київська редакція вертепу представлена головню двома записами: Маркевича й Галагана. Текст Маркевича вийшов друком ще 1860 р. ¹²⁸⁾. Про скриньку-вертеп читаємо тут ось що: „Наш вертеп це порушний домик на два поверхи. Він зроблений з тонких дошок і картону. Горішній поверх має балюстраду, за балюстрадою відбувається містерія: це Вифлєсм. В долішнім поверсі є престіл Ірода; підлога оклеєна хутром для того, щоб не було видко щілин, по яких порушаються ляльки. Кожда лялька прикріплена до дроту: під підлогою знаходиться кінець цього дроту: за цей кінець, притримуючи ляльку, власник вводить її в двері й водить в напрямі, який для неї необхідний. Розмова від імени ляльок відбувається між дячками, співаками й бурсаками то пискливим голосом, то басом, відповідно до потреби. Друга частина вистави відбувається вся в долішнім поверсі“. ¹²⁹⁾ За задньою стіною домика схований виконавець вистави: він водить ляльки й фігури дорогами, прорізнаними в підлозі театру, й говорить за них ріжними голосами відповідно до роль дієвих осіб. Увесь вертеп має високости 2 аршини з вершком і 1½ аршина в ширину. ¹³⁰⁾

Про збереження другого тексту оповідає Галаган ось що: „Зовсім випадково, завдяки особливо корисним обставинам, старовинний вертеп з його виста-

Вертеп
(родини Галаганів).

вами заховався в моїм маєтку Сокиринцях, прилуцького повіту, полтавської губернії. Не знаю, чи волилася вистава вертепу в домі моїх предків у першій половині минулого століття: і тоді правдоподібно виконували її зайшли артисти, але, як оповідали мій батько й деякі кривняки та місцеві старі люде, в 1770 рр. до мого прадіда зайшли з вертепом київські бурсаки. Правдоподібно їх виставу прийнято з великим спочуттям тому, що мій прадід, затримавши на деякий час вандрівних артистів, уладив для себе вертеп, при чім бурсаки передали вертепний текст і нотний спів місцевому хорові співаків, котрий існує безпереривно й досіль. Таким робом вертепна вистава, будучи постійно повторюваною на Різдвах святах протягом стільки літ, збереглася не в усній традиції, а в писанім тексті та в уложеній на ноти музиці, хоч без сумніву з бігом часу в ній могли появитися деякі відступлення від старовинного тексту".¹²¹⁾

Релігійно-біблійна частина київської редакції вертепу. Дія починається в горішнім поверсі. Перед публікою сидить Марія з Ісусом на руках; коло неї з одного боку Йосиф, з другого звичайно кілька домашніх звірят. Вистава починається хоровим співом „Пінію время і молитві час“, після чого в долішнім поверсі виходить паламарь в підряснику та з косою. Він кланяється на всі боки, в чотировірші словіщає про народження Христа, підходить до дзвінка, дзвонить і відходить, а хор співає „Ангели, знизайтесь“. Потім в горішнім поверсі з'являються два янголи в білих одягах і з запаленими свічками в руках. Поклонившись на всі боки, один янгол підходить до бокових дверей і в шостивірші будить пастухів, а хор співає „Слава буди во вишних Богу!“

Потім іде згадана вище сцена з пастухами. Обидва українські пастухи з чубами й вусами, в коротких колушках без верху та шкіряних постолах. Випросивши в Марії дозвіл „пісню заспівати“, вони на два голоси співають відому колядку „Нова рада стала“, по скінченню якої скрипки грають українську „дудочку“, а пастухи танцюють, приговорюючи: „зуба,

зуба на сонілку!“ На відхіднім другий настух говорить:

Спасибі вам, Папиченку! Ми-б і довше тут гуляли.
Так, привітаєся, хліба з дому не брали.

В долішнім поверсі, де по середині стоїть престіл Ірода, з'являються три вояки, оглядають кімнату та престіл, після чого входить Ірод і сідає на престолі, а вояки відходять. Ірод одітий в порфиру й має корону на голові. Хор далі співає розпочату по відході пастухів пісню „Днесь Ірод грядет во своя страни“, по скінченню якої входять три царі в хутрах і з коронами на головах, а хор співає „Шедше тріє царі“. По першій строфі наступає розмова царів з Іродом. В часі співу дальших строф запалюється звізда на самім верху вертепу, при чім хор співає четверту строфу, а потім в горішнім поверсі з'являються царі, поклоняються Христові та кладуть в його ногах дарунки. В часі їх повороту назустріч їм з'являється янгол і велить їм іти іншою дорогою. Царі дякують за раду та просять його провести їх. Вони відходять з янголом, а хор докінчує пісню.

Після того дія знову переноситься в долішній поверх. Обдурений Ірод закликає вояків і велить безмилосердно витяти всі діти по всіх містах його царства. Вояки відходять, а хор співає „Перестань ридати, печальная мати!“ В часі цієї пісні вояк вводить до Ірода Рахиль, що тримає на руках малу дитину. Вона одягнена по українськи, з наміткою на голові, в плахті і в запасці. Вояк заявляє Іродові, що в цілім його царстві лишилася тільки одна дитина Рахилі, але мати хоче вмерти за неї. Ірод велить убити дитину. Вояк бере дитину на спису, а Рахиль починає ридати й кидатися по сцені. Хор потішає матір „Не плачь, Рахиле, видя чадо неживе“, Рахиль засипає Ірода проклонами, а вояк виганяє її.

По сцені з Рахиллю Ірод чує свій близький кінець, але задумує із смертю воювати. Велить воякам стояти у порога й не допустити смерті. Хор співає грізну пісню „Тут смерть виходить“. Тимчасом дверми вди-

рається смерть з косою. Вона закликає чорта, чорного, з витріщеними очима, з червоними грудьми, з хвостом, рогами й чорними крилами. Чорт приказує своїй сестрі-смерті піднести косу та вбити Ірода. Ірод хвалиться своєю славою і силою, та смерть ударом коси перетинає нитку його життя, а хор відпроваджує його душу до аду, висловлюючи бажання, щоб вона там лишилася навіки. Потім чорт підходить до Ірода, бере його в свої обійми й говорить:

Друже мій вірний, друже предлюбезний!
Довго ждав я тебе в глибочайній бездні...

Ще сильніше чується моральна наука за стіною:

Оттак беруть, оттак несуть
Роскішників сього світа,
Дать перед Богом одвіта.

Ту саму думку висловляє і хор в кінцевих словах своєї пісні, котрою кінчиться релігійно-біблійна частина вертепу.

Вона в своїй істоті не є нічим іншим, як повторенням різдвяної драми в тій формі, як вона ходила в західній Європі або як писав її Дмитро Тупталенко й пізніші старі українські драматурги. В деяких різдвяних драмах Ірод, очарований красою Іродіяди, велить відтяти голову Іванові Хрестителеві та принести її на полумиску. Тоді смерть, відсікає голову Іродові, що падає, дригає ногами та кричить: „Оцеж лихо міні! Як би я знав, що всьому причина дівчата, то-б ні танцював і ні жартував. Карає за них небесний царь“.

Сильне занечищення мови церковно-славянськими в релігійно-біблійній частині вертепу промовляє за тим, що джерелом була тут якась шкільна містерія. На деякі спільні мотиви з різдвяною драмою Тупталенка вказано. Є спільні загальні засновки й деякі епізоди з „Коміческим дійством“ Довгалевського. Однак дослід вертепу й аналогічних різдвяних драм не стоїть ще сьогодні на такій висоті, щоб про це можна було сказати щось певне.

Інтермедійна частина київської редакції вертепу. Друга частина українського вертепу не ряд неповязаних сцен з життя українського народу, які не стоять майже в ніякім звязку з першою релігійно-біблійною частиною. Це справжня народня мельодрама, приложена до життя, симпатії і антипатії українського народу. Тільки в перших двох сценах: діда з бабою і салдата з красунею задержаний ще який такий звязок другої частини з першою, бо тут говориться про Різдво Христа та смерть Ірода.

Та поперед усього одна увага. Текст вертепу Галагана старший і повніший від тексту вертепу Маркевича. Однак тільки останній надрукований в повноті. Тому він друкується нижче, а отсей огляд опертий на описі вертепу Галагана.

Пестру й веселу картину різнородних типів, схоплених з умінням, хоч і відривковими рисами, відкриває танець діда й баби під звуки пісні „Ой, під вишенькою, під черешенькою“ Показується, що дід і баба розвеселилися так тільки тому, що не стало Ірода й немає чого боятися.

Та несподівано на сцені з'являється салдат в мундурі часів Олександра першого. Дід і баба відходять, а салдат виголошує довгу промову про народження Христа й діла Ірода. В промові торкається і болючих боків салдатчини. По промові виходить до нього на сцену Дарія Іванівна, вони поздоровляють себе й танцюють під звуки „камарицької“. Нараз за сценою чути барабан і салдат на все прощає Дарію.

Салдата заміняє інший вояк, гусарин-маляр, властиво новосербський пікінер. До нього виходить малярка. Вони цілуються і танцюють під звуки пісні „Гусар коня напував“

Потім циган вїздить верхом на сцену, падає з кобили та проклинає її. Циган б'є кобилу, яка втікає. Циганчук кличе його їсти, але циган довідується від сина, що мати нічого не наварила, навіть хліба немає вдома. Слідом за сином приходить і циганка й викидає їх бідність, бо циган не хоче ковалювати. Вона дає йому ляпаса, за що він відгрожується їй нагайкою. Циганка

обіцяє принести борщику в половнянім горщику, а приносить, як циган стверджує, спльовуючи, ракову юшку. Сцена кінчиться танцем цигана й циганки під звуку пісні.

З комічного боку введений польський пан, одягнений в кунтуш з рукавами на виліт. На голові у нього конфедератка. За ним іде молодий хлопець. Пан говорить по польськи. Хвалиться шляхетством з діда-прадіда. Був у Львові, Кракові, Києві, Варшаві й Полтаві. Входить жінка й обидвоє танцюють під звуки краковяка. Хлопець виглядає зза дверей і також танцює, вкінці вискакує на сцену й починає танцювати позаду пана. Пан, зачіпивши об нього, падає і грозить, що побє хлопця батогами. На це звертає увагу полька, що ще пана може побити гайдамака, але він гордо відповідає, що один бє тридцятьох гайдамаків. Ледви вимовив ці слова поляк, чуються слова пісні „Та не буде лучше“ й поляк швидко втікає. „Трудно було-б очікувати від маленького, скромного театру маріонеток такої знаменної й характеристичної сцени... Може укладчки вертепної вистави й не запускалися в глибокі думки про значіння цієї пісні, в якій слідом за річчями самонадійного поляка з'являється запорожець з своєю величньою, знаменною піснею“... вірно за-примітив з цього приводу Галаган¹³²).

Запорожець далеко вищий від усіх інших фігур вертепу, одягнений в широкі червоні шаравари й синю куртку, обшиту гальоном. У нього в правій руці булава, з виголеної голови звисає чуб. Увійшовши на сцену, він звертається в той бік, куди втік поляк, і виголошує такий монольоґ, цінний з історичного боку;

На, на! Махнув, мов панський хортяга або опарений пес! Що то за народ із їх пресмілий, що сам і в огонь не зсочить, хиба його силою впреш?! Хоть дивись на мене, та ба, не вгадаєш, відкіль родом і як зовуть; ні чичирк не знаєш! Коли траплялось кому у степах бувати, то той може прізвище моє угадати. А в мене імя не одно, а єсть їх до ката; так зовуть, як набіжиш на якого свата: жид з біди за рідного

батька почитає, милостивим добродієм ляхва називає, а ти, як хоч, назови. На все позволяю, аби лиш не назвав крамарем, за те то полаю. Тепер, бачу, на світі біда, — що мене одиурався рід. Не біісь: як був багат, то казали „Іван брат“, а тепер, як нічого не маю, то ніхто й не знає. А як розживеться голота да й загуляє, тоді до чорта роду і всякий пізнає. Відкіль родом я на світі, всяк із вас може знать приміти. Жінок в Січі немає, всяк тєє знає. Хиба скажеш: з Рима родом або з пугача дід мій плодом? Но в тім собі милиш, инаково лівиш(?!). У нас сугаків тільки слід-д-, дикий коні нам сусіди, да Дніпрове сремя — ото наше племя; Правда, як кінь в степній волі, то так ко-ак не без долі: куди хоче, туди скаче, за козаком ніхто не заплаче.

Гай, гай! Як я молод бував, що то в мене була за сила! Було, ляхів борючи, і рука не мліла. А тепер і вош сильніша від ляхів здається: плечі і нігті болять, як день попобеться. Так то, бачу, що уже недобра літ наших година: скоро цвіте і вяне, як у полі би-лина. Хоча-ж мені і нестрашно на степу вмірати, да тільки жаль, що нікому буде поховати: татарин цурається, а лях не приступить, хиба яка звіряка за ногу в байраки поцупить. І справді, пристарівшись, на Русь пійти мушу, бо там одпоминають попи мою душу. Тільки-ж мені і не чується на лаві вмірати, бо ще-ж мене тягне охота з ляхами гуляти. А хай мині що не-будь прикинуть для смерти, то ще жиду або ляху мушу носа втерти. Хоч уже мало ізледащів, однак чують плечі: здається, поборовся-б іще з ляхами гречі, іще-б прогнав шоронку за Вислу хоч трохи; гинули-б ляхи, як од жару блохи! Трохи ляхва угадала, що лошака дарувала.

Случалось мині і не раз в степу варить пиво: пив турчин, пив татарин, пив і лях на диво. Багацько лежить і тепер з похмілля мертвих голов і кісток од того весілля. Надія в мене певна: мушкет сіромаха, да ще не заржавіла і шабля моя сваха. Хоча вона і не раз паюхою вмилась, таки й тепер як би розізли-лась, то не один католик лобом двиним (?!) стане; ко-

ли-ж втікати схватитися, то на спису застряне. Да як і лук натягну, брязну тетивою, то мусить з поля втікати хан кримський з ордою. Гей, нуте-ж ви, степи, горіть пожарами! Бо вже час кожухи мінять на жупани з ляхами. Де ярмарок добрий, удача покаже, да в бариші жид з ляхом не один поляже! Пек їм: як намножуться, да мусиш уступити за шкатулу червоних золотом литих кожух шкарупиний. Скинем їм до ката, аби як одцураться упрямого свата. Да вже біжим до Січі могоричу пити! Цур їм! Бодай їх! Як повикли ляхи нас дурити!

Козак Іван Виногура; у його добра натура: в Польщі ляхів обдирає, а в корчмі пропиває. В степах бобри та лисиці, а в шинку дівки да молодіці. Козак душа правдивая, сорочки не має; коли не пє, так воші бє. таки не гуляє.

А над бандурою говорить запорожець: Гей, бандуро моя золотая! Колиб до тебе жінка молодая, скакала-б і плясала-б до лиха, що не один би чумац одцурався соли й міха. Або як заграю, то не один поскаче, а, підждавши, од того весілля та ще й заплаче¹³³).

Особа запорожця змальована симпатично й могла рахувати на симпатію публики. Його поява вносить національно-політичний елемент і свіжі козацькі традиції у вертеп. Одно й друге такі сильні тут, що вертеп зближається під цим оглядом до найбільше націоналістичної драми нашого старовинного драматичного репертуару, до „Ласки божої (Милость божія), що визволила Україну через Богдана Хмельницького“. Сильніша пам'ять козацької традиції в тексті Галагана ніж у Маркевича це заразом доказ більшої давнини першого. І хоч запорожець вертепу походить уже з часів упадку славного товариства, він свідомий своєї сили: він побіджає всіх і все, наносить смертні удари, кому треба, навіть самому чортові, а перед ніким не знає страху. В своїм монольозі він малює свій ідеал вільного життя.

На сцені з'являється шинкарка Хвеська, з якою запорожець танцює козачка під музику; потім прога-

няє її й танцює сам один. Одначе Хвеська чарівниця: посилає на козачка дві гадини, що кусають його, а він висловляє бажання, щоб прийшла поворожити циганка. З'являється циганка й починає ворожити їй, буцім-то замовляючи рану, в дійсності нишком бажає йому загибелі. Все-таки запорожець виздоровляє, танцює з циганкою, а коли вона домагається від нього заплати, бє її, проганяє і далі танцює сам один. Змучившись, чує потребу випити, підходить до одних з бокових дверей, які мають представляти шинок Хвеськи, розгоняється і чолом висаджує двері.

Найближча сцена малює мирний настрій жидівської пари, що згадує біблійні часи й танцює під музику. В тім саме часі чується стук в двері, з'являється запорожець і приневолює жида угостити його горівкою. Випивши над міру з барілки, запорожець падає, а жид, користуючися його хвилевою слабостью, починає душити його. Одначе запорожець вертають сили, нає замахується булавою і жид паде неживий. Не знаючи, що зробити з ним, задумує віддати його чортові. Обдумавши форму заклинання чорта, він звертається до нього як до рівні. Коли другими дверми входить чорт і нешвидко забирає жида, запорожець спонукує його до цього булавою; коли-ж на поміч дідькові з'являється другий його товариш, запорожець мало-що не скручує дідька в своїх руках, а піддавши його комічним оглядинам з усіх боків в очах публики й заставивши його танцювати перед собою, проганяє його назад до пекла.

Тільки раз наївна насмішка запорожця робить місце серйозному почуванню обурення. Запорожець зібрався на каяття і саме надійшов уніятський піп. На це каже запорожець:

Про вовка помовка, аж, бачу, дідько і попа примчав!
 Бач, мов його лизень жлизав!
 Висповідай пак мене, попе, під сією сухою пошкочкою!
 — Ти, козаче (говорить піп), в гріхах мені признавайся,
 Та не соромлийся!
 — Чого соромляться?

И. панотче.

Розкажу все коротше.

Що знаю.

Що воно бути має.

Як кажуть: «бездна бездну призиває?»

— Се значить: грішник на землі.

— Єге! Бач, куди він відвернув!

А по нашому: бездна бездну призиває —

Се значить: піп пона на обід канче,

А той йому дулі тиче.

Так я тобі гріхів своїх не доказав:

Ходив я змалку по білому світу.

Бив дяхів, жидів, кушців, панів і всіх, кого заманеться.

Правду сказати, уніяцьких понів не бив,

А з них живих божу дунів,

Бо ждуть вони над козаком смерги,

Щоб скорше в сирю могилу заперти:

Таскають, співають, тільки що не танцюють,

А на поминках як попоються, то мов коні гарцюють¹³⁴.

Прочуваючи біду, піп дріжачим голосом упомінає запорожця ходити до „косцьола“ й поклонити бити, але запорожець відповідає, що тільки попа може побити, що, почувши, цей утікає.

Цією останньою побідою над усіма своїми ворогами кінчиться виступ запорожця. Грубими рисами змальована його поява, але він був близький народнім масам, бо висловляв їх змагання до самостійності й боротьбу за неї в обороні віри й української землі.

Кінцеві сцени вертепу переносять нас в иншу обстанову. Селянин Клим не знає, що зробити з старою і свавільною свинєю. Ніхто не купує її. Міжтим до нього приходять дячок, якому треба заплатити за науку сина. Клим просить його в заміну за гроші прийняти свиню. Син Клима Іванець жене свиню до дячка, а цей надутою, високолетною промовою складає подяку Климові, так, що йому сльози навернулися. Входить жінка та сповіщає чоловіка, „що уже кондяки принесли із свиняки обідрану кожу“. Клим з жінкою

тішаться, що зробили таку вигідну умову, танцюють, а потім Клим нагадує, що в них крім свині водилася в господарстві ще й коза, Він виганяє на сцену козу, яка ховається під престіл Ірода. Зразу думає, що коза пропала, але потім знаходить її. Під звуки музики танцює коза, яку Клим хоче зловити, й необережно вбиває її. Але й тут знаходить Клим розраду: він постановляє віддати собакам шкуру, а з мяса справити жінці кожух,

Вертепна вистава закінчується появою нищого з торбою в руках. Він підходить до краю сцени й говорить:

Я, Савочка нищий,

Прошу на харч, на горілку,

Хто дасть шаг, а хто руб:

Прийму і копійку:

На дощечку, на клепало.

Хто що кине, то пишійть: пропало¹³⁵).

В цей міх викидала звичайно публіка свої датки в подяку за виставу.

Це закінчення зовсім природне й корисно відбивається від закінчення тексту Маркевича, де артилерист стріляє з пушки. І це закінчення також вказує на те, що старший текст Галагана, а молодший Маркевича.

В інтермедійній частині вертепу є не один деталь, спільний з інтермедіями Довгалевського чи Кониського, але поки не досліджений ступінь їх оригінальності з одного боку та з другого не маємо старших записів вертепу київської редакції, можна говорити тільки про вплив „Коміческого дійствія“ й інтерлюдій Довгалевського й Кониського на сформування тексту вертепу київської редакції, а не навпаки. Наслідком своєї популярності вертеп підпадав дуже великим змінам. На підставі того, що сьогодні знаємо з цього поля, треба сказати, що редакція, визначена текстами Галагана-Маркевича, повстала не швидше половини XVIII в. Щодо своєрідного оброблення інтермедійної частини й щодо деяких деталей, подиктованих самим життям, український вертеп це зовсім самостійне явище.

Правда, скрізь тут, зокрема в ділах запорожця, недо-стає індивідуальних мотивів, але в народнім театрі особливу вагу мають етнографічні мотиви. В цілім вертепі, навіть в релігійно-біблійній частині, бачимо живих людей, а не мертві алегорії на дибах, як у шкільних українських драмах.

Інші редакції вертепу. Різдвяні гри. Є ще й третій текст київської редакції вертепу, занесений при кінці XVIII в. до Новгороду Сіверського, ближчий до тексту Маркевича ніж до Галагана, отже молодший від останнього.¹³⁶⁾

Середину між північно-західно-українською редакцією вертепу й київською займає смоленсько-білоруський вертеп українського походження, а відміною цього вертепу можна назвати новгородський вертеп. Одначе не тільки на Білорусь і на Московщину пішов український вертеп сповняти культурну місію, але він про-мостив собі шлях в половині XVIII в. й на Сибір і си-бірський вертеп це чи не найстарша редакція українського вертепу. На Сибірі дотривав вертеп аж до по-ловини XIX в. З короткого натяку одного з тих, що бачили ще останні вистави тобольської вертепної дра-ми, виходить, що по виставі вертепної драми про Ірода деколи виставлялася комедія „з українського або польського життя“, в якій „голий шляхтич хвалиться багатством, а селянин обдурює його і бе“. Цікаво, що заховалася досі драматична сцена на цю тему п. з. „Розмова між поляком і ковалем“, де поляк говорить по польськи, а коваль по українськи¹³⁷⁾, надрукована Яковом Головацьким яко народня пісня.

Крім вистави вертепу є в звичаю на Україні да-вати й усякі різдвяні гри, як: райок, козу і т. ин. Ці-лий ряд сцен або невеличкий жарт-комедію під на-звою „коза“ є в звичаю виставляти на Київщині, на Поділля, а також в Бесарабії¹³⁸⁾. Ця гра має озна-чати символічне пошанування бога худоби Велеса. Першого дня Різдва збираються перебрані парубки в такім складі: циган, дід, Маланка, жид, лікар, ко-

зак (що є також упорядником) і коза й межі тими дієвими особами відбувається нехитра дія з співами на те, щоб одержати дарунки.

Закінчення.

Розвиток старої української драматичної літера-тури не відбувався нормальним шляхом. Трохи не до кінця XVIII століття задержалася на Україні релігійна драма, що прийшла на Україну з заходу в готовій за-деревнілій формі шкільної драми. Одинокий випадок творять проби й зародки історичної драми.

Безслідно проминула в старій українській драмі реформа Феофана Прокоповича, що не признав по-ділу драми на поважну й легку частину. І хоч свого „Владимира“ з 1705 р. назвав він „незрілим плодом своїх трудів“, виявив тут ту свободу думки, те бажання новини, ту сміливість гострого вислову, яка характери-зує усю літературну й суспільну діяльність знаменитого помічника Петра Великого в його реформуванню то-дішнього життя. Героєм своєї драми зробив Про-копович великого реформатора староукраїнського культурного життя Володимира Великого. Інтерес драми скуплюється коло боротьби нової просвіти з давнішою темнотою. Правда, історичні дані скупи в драмі, але за те підкреслені психологічні моменти. Предметом драми стала внутрішня боротьба Володи-мира перед прийняттям християнства та його перемога над ворожими новій релігії силами. Відзначаючися з природи тонким гумором, автор розлив комічний елемент по цілій драмі й не відвернув уваги глядача від ходу головної дії відокремлюванням комічного елементу в інтермедії поміж поодинокими актами. Гу-мористичними рисами наділив Прокопович поганських жреців, як видно це з самих їх імен: Жеривол (об-жирство), Куріяд (лакїмство) й Піяр (пьянство); ко-

трі віддають заразом характеристичні прикмети кожного з них.

Чим є „Історія Русів“ Григорія Полетики в старім українськiм історичнiм письменствi, тим в старiй українськiй драматичнiй лiтературi є „Милость Божiя, Україну отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зѣновiя Хмѣльницкаго, преславнаго войскъ Запорожскихъ гетмана свободившая“ з 1728 р.. написана на думку М. Петрова учителем поетики в київськiй академiї тогож року Феофаном Трофимовичем, Виведено тут недавню вiйну українського народу з Польщею під проводом Богдана Хмельницького та звеличано самого Хмельницького невдатними, правда, вiршами, але надиханими гарячим українським патріотизмом і широким демократизмом. Ця драма стоїть дуже близько до козацьких дум і козацьких вiршiв. Закликаючи до повстання, Хмельницький підкреслює, що від самих козакiв залежить, чи мають жити „при козацьких вольностях“, чи бути вiчними рабами. Визволивши Україну від Польщі, Хмельницький радить козакам дорожити зброєю й вояцьким дiлом, щоб не втратили незалежності та знову не піддалися Польщі. За найважнiшу умову щастя на Україні ставить великий гетьман, щоб багатшi не привлащували собі хутирцiв, лук і ланiв своїх бiднiших сусiдiв і щоб не заганяли поспiльства в крiпацтво.

На жаль в iсторiї українськiй драми не бачимо тривкого розвитку тих елементiв, котрi звязували драматичну поезiю з життям і були вiдбиткою iдеалiв якоїсь частини українськiй суспiльности. Це помічення, вiрне в приложеннi до старiй українськiй драматичнiй лiтератури в цiлостi, виносимо зокрема з огляду її найживiшої частини — з iнтермедiй, де виявився не тiльки талант авторiв, але й своєрiдна лiтературна традицiя, своєрiдний шабльон. Появившися у готовiй, виробленiй формi в iнтермедiях, доданих до драми Гаватовича, українська iнтермедiя осягнула свiй вершок розвитку в iнтермедiях Митрофана Довгалевського, виблискуючи у нього чистою, живою народньою мовою, вiдбиваючи у собі багато болячок громадського життя на

Україні, а вже в першiй мiрi стаючи найвище в цiм родi лiтератури щодо розумiння нацiональної справи. Не тiльки як їх наслiдування слабшими є iнтермедiї Юрiя Кониського, але головнo з причини недостачi нацiональної свiдомостi й недостачi розумiння грози з боку Московщини для України в їх автора.

За те самостiйно розвинулася свiтська частина українського вертепу, найбільше поширеного на Україні роду старiй драматичнiй вистави. І коли вся машина бувшiй росiйськiй держави працювала над змосковщенням українського народу, вертеп був одним з сильних засобiв спинювання нiвеляцiйних течiй обмосковлення, пiддержуючи козацькi традицiї та вказуючи такою промовою, як салдата, на рiжницю українськiй мови від московськiй.

З українського вертепу витворився основний елемент українськiй рiздвянiй вiршi. В рiздвянiй драмi, з якої зродилася вертепна драма, гумористичний елемент витворився в сценi пастухiв, яка крiм того має ще й те значiння, що тут бачимо нацiоналiзацiю сюжету. Гумористичнi риси, якими змальовано перестрах Iрода в рiздвянiй і вертепнiй драмi, вiдбилися і в рiздвянiй вiршi. Одна група рiздвяних вiрш ґрунтується саме на тих мотивах, якi бачимо в рiздвянiй і вертепнiй драмi (напр. змалювання поклону пастухiв і т. д.). Поминаючи рiздвянi вiршi бiльше схолястичного нiж народнього характеру, важнiшi під лiтературним оглядом тi вiршi, що малюють наслiдки грiху Адама й Єви та радiсть людей з причини приходу Сина Божого на свiт. Вони повстали незалежно від українськiй рiздвянiй чи вертепнiй драми й не вiльнi від впливу анальогiчних захiдно-європейських зразкiв.

З рiздвяними вiршами спорiдненi щодо веселого настрою й нацiоналiзацiї та лiокалiзацiї теми великоднi вiршi. Одна група з них повстала з скорочення великоднiй драми; тiльки гумор у великоднiй драмi легкий, у вiршi грубшiй і карикатурний; радiсть праведникiв у драмi ледви зазначена, у вiршi змальована дуже широко, скрiзь змодернiзована та знацiоналiзована, зрештою не без впливу есхатольогiчних апо-

кріфів і народніх переказів. З великодніх вірш особливо цікаві ті, в яких опис розкошів у небі має спеціально-політичне забарвлення: розкоші праведників у небі є антитезою сумних обставин в реальному житті на землі, а гумористичний тон підібраний для висловлення суспільних бажань і найпекучіших кривд робочого народу. Не вільна деяка вірша й від голосної скарги на страшну нерівність між людьми й веселе життя вищих верств, куплене потом і кров'ю поневоленого робочого народу. Цим протестом, сліди якого маємо і в зародках сатиричної побутової комедії, дуже корисно відрізняються українські різдвяні й великодні вірші від своїх білоруських і московських варіантів, де до того не бачимо ні такого живого гумору, ні такої націоналізації і льокалізації події, як в їх українських зразках.

Українські інтермедії, український вертеп і українські різдвяні й великодні вірші писані живою народньою мовою і своїм змістом і своєю мовою творять один з оригінальних листків української літератури XVII й головно XVIII віку. Правда, тут і там різдвяна або великодня вірша занецижена церковно-слав'янськими, але це взагалі характеризує українську перехідну літературу XVIII в. з її боротьбою традиційних елементів з новими, національних українських з московськими й польськими, і то під оглядом змісту й форми. Однак коли в українській літературній пам'ятки XVIII в. продерлися справжні почування, коли тут є відгомін суспільно-етичного світогляду народу, коли ми запримітили реалізм у малюванні сцен з їх життя, коли ми довідалися про політичний ідеал тодішньої України, коли ми почули протест проти кріпацтва, — протест, якого даремне шукали б ми в тодішній Московщині, — коли ми бачили привязання до своєї національності й щораз більшу симпатію до народніх мас, — як не виключно, то головно бачимо це в початках української комедії і тих незвичайно важних літературних творах, як різдвяні й великодні вірші, що зродилися в атмосфері початків української комедії. Ця література, в пере-

важній частині безіменна, сповняла важну громадянську, навіть національну службу.

Бачимо, як матеріал, тон, мотиви та спосіб трактування предмету — все це було надовго перед Котляревським підготоване на Україні повільним розвитком живого слова. Будучи органічним виплодом українського ґрунту, „Енеїда“ Котляревського все-таки безмірно більше народня від усіх своїх попередниць і багатша від них багатством різномірних рисів народности й сучасности.

Ще більшим реформатором ніж в „Енеїді“ був Котляревський на полі драми: в оперетці „Наталка Полтавка“ й водевілю „Москв'аль чарівник“. Головними особами його драми є селяне. До нього в українських інтерлюдіях селянин виступав досить часто в комічній постаті. Автори інтермедій нераз відносно відносилися до простого народу, а в драмі в поважній ролі вивів перший раз селянина Юрій Кониський. Вже ця риса вказує, яким свіжим духом повіяло від таланту Котляревського в українській літературі. Котляревський не тільки не відокремив комічного елементу від поважного, але й вніс нові пружини в розвиток акції своїх драматичних творів: почування і пристрасти, суспільну нерівність, індивідуальність і т. ин. Беручи живцем постаті з місцевого народнього життя і пишучи свої твори гарною народньою мовою, а рівночасно з глибоким знанням свого народу й пишучи щирою любов'ю до нього, він дав українській літературі такі живі, правдиві й теплі драматичні твори, що вони по нинішній день не зійшли з української сцени.

Початок нової української драми датується тільки від 1819 р., коли Котляревський на жадання князя Репніна написав свою „Наталку Полтавку“ для князького театру, а потім незабаром і водевіль „Москв'аль чарівник“. Рівночасно для одного приватного театру писав свої українські комедії талановитий Василь Гоголь, батько геніяльного Миколи. З його комедій задержався тільки „Простак“.

І „Москаль чарівник“ Ів. Котляревського й „Простака“ В. Гоголя мають однаковий зміст, себто зраду жінки простакові чоловікові. Цю згідність можна пояснити легко користанням з того самого джерела в обох авторів. На це джерело вказав проф. В. Перетц¹³⁹⁾. Є ним „Письмовник“ Курганова, що вийшов 1769 р. й мав пізніше ще десять видань. Є тут між іншим повість „Про молодого зуха-салдата“, котрий, попавши переночувати в дім одного міщанина, запримітив у часі його неприсутности, що до його жінки прибув любас, якого вона почала угощувати. Коли несподівано з'явився чоловік, жінка сховала любаса й вечерю, а голодному чоловікові сказала, що нема що їсти. Тоді з'явився салдат і, поздоровивши господаря, заявив себе чародієм, котрому служать демони. Підглянувши передтим, нарисував коло й відкрив, де була схована вечеря, а повечерявши, показав у постаті службового демона — схованого любаса жінки.

Існували драматичні оброблення цієї дуже добре відомої в середовічній Європі новелі, а на українським ґрунті віршові обробітки на туж тему. Так „Москаля чарівника“ Котляревського з 1819 р. вяже нитка новель і фазецій з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича з 1619 р., які стали вихідною точкою для отсього огляду початків української комедії.

Дриписки.

¹⁾ Др. Іван Франко. Русько-українська література. Чернівці, 1898. Стр. 27.

²⁾ Хр. Януржинський. Свадьба малорусская, какъ религіозно-бытовая драма (Кіевская Старина, т. I.V. стор. 235).

³⁾ Ал. С. Фамининъ. Скоморохи на Руси. Спб. 1889. Стр. 1.

⁴⁾ Тамже, стор. 10.

⁵⁾ Труды Этнографическо-статистической Экспедиции въ Западно-русскій Край. Томъ третій. Народный драматизмъ, паданный подл наблюдениемъ дѣйств. чл. Н. И. Ёстомарова. Стр. 265—266. На стор. 268—269 передрукований волинський варіант з І. т. „Волинні“ Стецького.

⁶⁾ Алексѣй Веселовскій. Старинный театръ въ Европѣ. Москва, 1870. Стр. 115—16.

⁷⁾ Wojcieki Kazimierz. Teatr starożytny w Polsce. Варшава, 1841. Т. I. Стр. 52—53.

⁸⁾ Ал. Веселовскій, op. cit., стор. 271.

⁹⁾ П. О. Морозовъ. Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. Спб. 1889. Стр. 47.

¹⁰⁾ Тамже, стор. 49—50.

¹¹⁾ В. Н. Рѣзановъ. Къ исторіи русской драмы. Экскурсы въ область театра іезуптовъ. Ніжин. 1910. Стр. 349—52.

¹²⁾ В. Н. Рѣзановъ. Изъ исторіи русской драмы. Школьники дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуптовъ. Москва, 1910. Стр. 44.

¹³⁾ Dr. Wiktor Hahn. Literatura dramatyczna w Polsce XVI wieku. Львів. 1906. Стр. 122.

¹⁴⁾ St. Windakiewicz. Teatr ludowy w dawnej Polsce. Краків. 1903. Стр. 170.

¹⁵⁾ Тамже, стор. 183.

- ¹⁴⁾ Skarga. Kazania o siedmi sakramentach. Kraków. 1872. Стр. 177.
- ¹⁵⁾ St. Windakiewicz, op. cit., стр. 127.
- ¹⁶⁾ Aleksander Brückner. Z dziejów dawnego teatru polskiego (Pamiętnik Literacki. 1902, зом. IV, стр. 542).
- ¹⁷⁾ Тамже, стр. 548.
- ¹⁸⁾ М. Драгоманів. Найстарші руські драматичні сцени (Розвідки . . . про українську народню словесність і письменство. Т. I. Львів. 1889, стр. 193—194).
- ¹⁹⁾ Тамже, стр. 196—197. Оповідання записане в брющенським повіті, воронізької губернії, себто на східній межі українського племені, заселеній ерештою переважно вшселенцями з західньої України.
- ²⁰⁾ С. Пташицькій. Средневѣковья западно-европейскія повѣсти въ русскої и славянскихъ литературахъ. I. Исторія пѣвъ Римскихъ дѣяній (Gesta Romanorum). Спб. 1897. Стр. 37.
- ²¹⁾ Historyc rzymskie (Gesta Romanorum) wydał Dr. Jan Bystron (Biblioteka Pisarzyw Polskich). Kraków. 1894. Стр. 147—149.
- ²²⁾ М. Драгоманів, op. cit., стр. 213.
- ²³⁾ Мпхайло Павлик. Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р. Стр. 27—30.
- ²⁴⁾ Тамже, стр. 37—39.
- ²⁵⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII. Спб. 1905. Стр. 40—43.
- ²⁶⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. VIII—XIV. Спб. 1908. Стр. 28—33.
- ²⁷⁾ Ів. Франко. Інтермедія єврея з русинном. (З XVIII т. Збірника Харківського Историко-Филологічного Товариства, виданого в пошану проф. М. Сумцова). Харків, 1908. Стр. 11—12. Котра віра ліпша? Інтермедія єврея з русинном. (Міжнародна Бібліотека. Ч. 12). Львів, 1913. Стр. 45—47.
- ²⁸⁾ Етнографічний Збірник. Т. VI. Львів, 1899. Стр. 212.
- ²⁹⁾ Тамже, стр. 173.
- ³⁰⁾ М. Марковскій. Южно-русскія інтермедіи пѣвъ польской драмы „Comunia duchowna Ss. Borysa y Hleba“ (Кіевская Старина, т. XLVI, стр. 32—45).
- ³¹⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. XI—XII. Спб. 1909. Стр. 14—17.
- ³²⁾ Тамже, стр. 29—34.

- ³³⁾ Тамже, стр. 34.
- ³⁴⁾ П. Рудченко. Народныя южно-русскія сказки. Випуск. I. Київ. 1869. Возвращеніи Іван. Стр. 95.
- ³⁵⁾ П. Рудченко, op. cit., в. 2. Чоловік з маслом і москалі. Стр. 167—169.
- ³⁶⁾ „Інтерлюдіи Митрофана Донгалевскаго XVIII вѣка“ подана „Кіевская Старина“ в тт. 58 і 59 (1897), стр. 89—117.
- ³⁷⁾ Мистеріи и комедіи учителя поэтики въ Кіевской академіи Іеромонаха Митрофана Донгалевскаго. (Труды Кіевской Духовной Академіи. 1865, февраль, стр. 315—316).
- ³⁸⁾ Н. П. Петровъ. Описание рукописныхъ собраній находящихся въ городѣ Кіевѣ. Випускъ II. Москва, 1897. стр. 240.
- ³⁹⁾ Кіевская Старина, т. 58, стр. 90.
- ⁴⁰⁾ Проф. Н. П. Петровъ. Очерки пѣвъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Кіевская пскуественная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая. Київ. 1911. Стр. 297.
- ⁴¹⁾ П. Житецькій. Звезда Котляревскаго и древнѣшій епископ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Київ, 1900. Стр. 98—99.
- ⁴²⁾ Тамже, стр. 100.
- ⁴³⁾ Н. Тихонравовъ. Русскіе интерлюдіи первой половины XVIII вѣка. (Лѣтописи Русской Литературы и Древности. Томъ II. Москва, 1859. Стр. 37—42).
- ⁴⁴⁾ Тамже, стр. 50—53.
- ⁴⁵⁾ Тамже, стр. 53—56.
- ⁴⁶⁾ Н. Петровъ. Драматическія произведенія Георгія Копицкаго (Древняя и Новая Россія, 1878, т. III, стр. 245).
- ⁴⁷⁾ Тамже, стр. 251—256.
- ⁴⁸⁾ Археографическій сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сѣверо-западной Руси, издаваемый при управленіи Виленскаго учебнаго округа. Томъ второй. Вильна, 1867. Стр. 147.
- ⁴⁹⁾ Лѣтописи Русской Литературы и Древности, издаваемая Николаемъ Тихонравовымъ. Том III. Москва, 1861. Матеріалы, стр. 78—80.
- ⁵⁰⁾ Józef Kraszewski. Wędrowki literackie, fantastyczne, historyczne. 1839. Т. II. Стр. 83—85.
- ⁵¹⁾ Н. П. Петровъ. Очерки, стр. 243.

- ⁵⁴) Тамже, стор. 357.
- ⁵⁵) Михайло Возняк. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. I. (Українсько-руський Архив. Т. IX. Стор. 69—70).
- ⁵⁶) Тамже, стор. 73.
- ⁵⁷) Николай Закревский. Старосвітскій Бандуриста. Книга первая. Избранная Малороссійскія и Галицкія піснн и думы. Москва. 1860. Стор. 122. Навчився.
- ⁵⁸) П. Житецький. Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ. Кіів. 1893. Стор. 46—48. Нарис життя мандрівних дяків у Житецького став основою для нашого оповідання.
- ⁵⁹) Тамже, стор. 53—54.
- ⁶⁰) Народныя піснн Галицкой и Угорской Руск. собранныя Я. О. Головацкимъ. Часть II. Обрядныя піснн. Москва. 1878. Стор. 487—489.
- ⁶¹) П. Житецький. Мысли, стор. 55.
- ⁶²) А. И. Слычевская. Памва Берында и его вирши на Рождество Христово и др. дни. Кіів, 1912. Стор. 20.
- ⁶³) Тамже, стор. 30—31.
- ⁶⁴) Тамже, стор. 49.
- ⁶⁵) Михайло Возняк. До історії української вірші і драми. I. 1. Різдвяні й великодні вірші-орації з збірника кін. XVII — поч. XVIII в. Львів, 1910. Стор. 28.
- ⁶⁶) Тамже, стор. 13.
- ⁶⁷) М. Возняк. Матеріали, стор. 54.
- ⁶⁸) Тамже, стор. 55.
- ⁶⁹) Тамже, стор. 74.
- ⁷⁰) Тамже, стор. 51.
- ⁷¹) Тамже, стор. 66—68.
- ⁷²) Тамже, стор. 68—69.
- ⁷³) Тамже, стор. 70—71.
- ⁷⁴) Тамже, стор. 65.
- ⁷⁵) Киевская Старина, 1889, кн. I, стор. 242.
- ⁷⁶) М. Возняк. Матеріали, стор. 52—53.
- ⁷⁷) Тамже, стор. 55—56.
- ⁷⁸) М. Возняк. Різдв. й вел. вірші, стор. 16—26; В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. XV—XX. Спб. 1912. Стор. 12—25.
- ⁷⁹) В. Н. Перетцъ. Къ исторіи поль. и руск. нар. театра. XI—XII. Стор. 5—14.

- ⁸⁰) В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польскаго и русскаго нар. театра. XV—XX, стор. 25—34.
- ⁸¹) В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII, стор. 19—21.
- ⁸²) М. Грушевський. Очерк исторіи украинскаго народа. Спб. 1904. Стор. 201.
- ⁸³) Н. И. Петровъ. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ, стор. 447.
- ⁸⁴) О. Сластоловъ. Сатирическія вирши 1786 года. (Киевская Старина, 1899, кн. II, стор. 70—74).
- ⁸⁵) Тамже, стор. 70.
- ⁸⁶) Н. Петровъ. Очерки изъ исторіи укр. лит. XVII и XVIII вв., стор. 450.
- ⁸⁷) Перший варіант цієї вірші надрукувала „Киевская Старина“ за 1882 р. в II кн. (стор. 398—399) по запису буншого учителя киянської духовної школи В. Лавровського, як зазначив П. Іванов, переспіваючи текст редакції „Киевск-ой Старини“. Коротший варіант надрукувала киянська „Зоря“ в ч. 284 за 1884 р. Найповніший варіант опублікував М. Драгоманів з наперів М. Максимовича в I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 40—42).
- ⁸⁸) П. Житецький. Мысли, стор. 84—85.
- ⁸⁹) Основа. Спб. 1862, кн. за червень, стор. 41—42. Вірша записана в харківській губернії І. Полторацьким.
- ⁹⁰) Варіант цієї вірші надрукувала „Киевская Старина“ за 1888 р. в I кн. (стор. 275—277). Цей варіант записаний Гулакком-Артемовським коло 1848 р. Повніший текст надрукував з наперів М. Максимовича М. Драгоманів у I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 37—39). Трипільський варіант з Київщини надрукував С. Гавевський в XI кн. „Записок Українського Наукового Товариства в Києві“ (стор. 101—102).
- ⁹¹) С. И. Пономаревъ. Впрша на Рождество Христово (Киевская Старина, 1882, кн. за грудень, стор. 624—626). Де, коли й від кого записав віршу Пономарев, не зазначено. Варіант тієїж вірші без кінця надрукований в Киевск-ій Старині за 1889 р. в січневій книжці (стор. 234). В руках П. Житецького були ще два варіанти цієї вірші.
- ⁹²) Найповніший текст цієї вірші надрукував М. Драгоманів з наперів М. Максимовича в I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 436—439). В паперах Максимовича знайшов Драгоманів дві копії цієї вірші, шпані мабуть ще з початку XIX в., а може й раніше.

Незакінчений повний текст надрукувала „Кієвская Старина“ за 1888 р. в кн. 1--3 (стор. 279--282). Цей текст записав в 40 рр. XIX в. І. Звоніков від київського міщанина Плекуна. Повніший варіант з тогож часу цитує П. Житецький в „Мисляхт“. В останніх часах надрукував два варіанти С. Гаєвський в XI кн. київських „Записок“ (стор. 102--106).

⁹²⁾ Зводний текст цієї вірші по рукописам А. Скальковського й М. Чоголя надрукувала „Кієвская Старина“ з 1882 р. в квітневій книжці (стор. 169--171). З копії, зробленої Д. Морозом у 60 рр. XIX в. по старому списку, надрукував тойже місячник і з тогож року в кн. 9 (стор. 501--503) кінець вірші. З паперів. М. Максимовича надрукував М. Драгоманів палеографічний варіант у I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 444--448).

⁹³⁾ У збірнику бібліотеки Кієво-печерської Лаври ч. 210 приходять між иншим „Вірша, говоренная гетману Запорожцями на свѣтлий воскресенія Христова праздникъ 1795 года“ (Н. Петровъ. Описаніе, оп. сіт., в. II, стор. 35). Цей текст надрукував М. Петров у X т. „Записок Українського Наукового Товариства в Кієві“ п. з. „Пасхальна вірша, говорена ніби Запорожцями своему Гетьманови р. 1795, по рукопису Кієво-Печерської Лаври“ (стор. 76--81).

⁹⁴⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 55.

⁹⁵⁾ Тамже, стор. 56. Включаючи інтерлюдії Ю. Кониського, зазначив М. Петров, що вони належать самому Кониському або писані під безпосереднім його паглядом (Древняя и Новая Россия, 1878, т. III, стор. 245). Два роки пізніше в „Очеркахъ изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка“ Петров писав, що інтермедії до драми Кониського писані або самим Кониським, або віршописцем Танським (стор. 110). Зацитувавши відомий лист Лобисевича при видаванні тексту великодньої вірші з 1795 р., Петров виводив: „В таким разі великодня вірша уложена або Юр. Кониським або Танським коло 1746 р., хоч, розуміється, могла бути потім повторена запорожцями і перед своїм гетьманом“ (Записки У. Н. Т., т. X, стор. 76).

⁹⁶⁾ М. Драгоманів. Із исторії вірші на Україні (Ватра. Літературний збірник. Стрий, 1887, стор. 124).

⁹⁷⁾ В VI кн. „Основи“ за 1862 р. надруковано текст цієї вірші, записаний з уст народу в ізюмьскім повіті харківської губернії. Кращий текст записав П. Іванов у Кулинську та Слободі Білорудькій, старобільського повіту, харківської губернії. Цей

варіант надрукований в 3 кн. „Етнографическаго Обзорнія“ (стор. 118--120).

⁹⁸⁾ Ватра, стор. 126.

⁹⁹⁾ Мпрощъ (Франко). Южнорусская пасхальная драма (Відбитка з „Кієвскої Старини“). Кієв, 1896. Стор. 32--33.

¹⁰⁰⁾ Др. Іван Франко. Слово про збуренє некла. — Українська пасхальна драма (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“, т. LXXXI). Стор. 45--46.

¹⁰¹⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 135.

¹⁰²⁾ Др. Ів. Франко. Слово про збуренє некла, стор. 35.

¹⁰³⁾ С. Гаєвський Різдвяні та великодні вірші. (До питання про генезу різдвяних та великодних бурлескиних вірш з додатком нових матеріалів) (Записки Українського Наукового Товариства в Кієві, кн. XI, стор. 95--96).

¹⁰⁴⁾ Тамже, стор. 89.

¹⁰⁵⁾ В. Н. Перетцъ. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы Томъ III. Изъ исторіи развитія русской поэзіи XVIII в. Спб. 1902. (Записки историко-филологическаго факультета императорскаго с.-петербургскаго университета. Часть LXIV). II. Приложенія. Стор. 154--155.

¹⁰⁶⁾ Тамже, стор. 163--167.

¹⁰⁷⁾ Тамже, стор. 167--168.

¹⁰⁸⁾ Тамже, стор. 159--163.

¹⁰⁹⁾ Цей діялог опублікувала перший раз „Кієвская Старина“ з 1885 р. в мартовій книжці (стор. 543--550) в зводнім тексті, зложеном з: а) нової копії, зробленої в Бесарабії, б) копії з Нового Родська, чернігівської губернії. — під диктат старого селянина Ол. Лісовського, в) по пам'яті видавця, що в дитинстві вмів цей діялог наизусть. Це повіща редакція діялогу. Старшу редакцію представляють дві досить старі копії, які взагалі без порівняння ближчі до себе ніж вище згадані три тексти повіщої редакції. Перша копія відноситься до кінця XVIII в. й зазначена так: „Сей записъ перешелъ священникъ Салогубовскій Іоаннъ Матвѣевичъ Кнѣскій 1798 года априля 15“ (пор. Кієвская Старина, 1899, кн. 10, стор. 3--8 відділу матеріалів). Друга копія старої редакції є в рукопису, приналежнім проф. Перетцові (1803--1843 рр.). Ранше при кінці XVIII й на початку XIX в. був цей рукопис власністю острогоського купця Бориса Маркова. Текст „Просьба“ записаний очевидно в 1810--20 рр. Ця копія близька до

копії 1798 р. (Пор. В. Н. Перетць. Къ исторіи поль. и рус. нар. театра. VIII—X. Стор. 79—95).

¹¹¹⁾ Н. Петровъ. Очеркн, стор. 462.

¹¹²⁾ Тамже, стор. 453.

¹¹³⁾ Опубликував Й Кость Широцький у 95 т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ (стор. 161—69).

¹¹⁴⁾ Ал. Веселовскій, ор. cit., стор. 337.

¹¹⁵⁾ Обычай, повѣрья, кухни и напитки малороссіянь, извлечено изъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Никрлаемъ Маркевичемъ. Издавъ И. Давиденко. Київ, 1860. Стор. 33—34.

¹¹⁶⁾ Описание Кіево-Софійскаго Собора и Кіевской іерархіи. Київ, 1825. Стор. 215—216.

¹¹⁷⁾ Іван Франко. До исторіи українського вертепа XVIII в. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“, тт. LXXI—LXXIII). Львів, 1906. Стор. 21—22.

¹¹⁸⁾ М. Возняк. Матеріали, стор. 170—171.

¹¹⁹⁾ Тамже, стор. 162.

¹²⁰⁾ П. О. Морозовъ. Исторія, стор. 111. В. Н. Перетць. Кукольный театр на Руси. Историческій очеркъ. Отдѣльный оттискъ изъ „Ежегодника императорскихъ театровъ“ сезона 1894—1895 гг. Спб. 1895. Стор. 73—74.

¹²¹⁾ М. Драгоманів. До справи про вертепну комедію на Україні (Розвідки. Т. I. стор. 147).

¹²²⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII, стор. 13—16.

¹²³⁾ Ів. Франко. До исторіи, стор. 39—59. Текст цього вертепу списаний при кінці XVIII в. и переходувавсь в бібліотечі Народного Дому“ у Львові.

¹²⁴⁾ Тамже, стор. 76—79.

¹²⁵⁾ Тамже, стор. 79, замітка.

¹²⁶⁾ Тамже, стор. 80.

¹²⁷⁾ Тамже, стор. 81.

¹²⁸⁾ Н. Маркевич, ор. cit., стор. 27—64.

¹²⁹⁾ Тамже, стор. 30.

¹³⁰⁾ Гр. П. Галаганъ. Малорусскій вертепъ (З передмовою Н. Житецького). Кіевская Старина. 1882, кн. за жовтень. стор. 10. З приводу того надрукував Петров у „Кіевскій Старині“ за 1882 р., кн. за грудень, стор. 438—480, статью п. а. „Старинный южнорусскій театр и въ частности вертепъ“.

¹³¹⁾ Тамже, стор. 9.

¹³²⁾ Тамже, стор. 21—22.

¹³³⁾ Тамже, стор. 22—27.

¹³⁴⁾ Тамже, стор. 33.

¹³⁵⁾ Тамже, стор. 38.

¹³⁶⁾ Записав і видав текст у „Воспоминаніяхъ“ Чалия в „Кіевскій Старині“, кн. за січень 1899 р., стор. 27—40. Пізніші записи А. Малюки „Живой вертепъ“ в „Этнографическомъ Обзоріи“, 1897, кн. 4, стор. 37—56, М. Василева, тамже, 1898, кн. 1, стор. 76—100. Крім того у Франка „До истор. укр. вер.“ від стор. 110.

¹³⁷⁾ Ів. Франко. До исторіи укр. верт., стор. 94—101.

¹³⁸⁾ Хр. Ящуржинскій. Рождественская интермедія (коза). (Кіевская Старина. 1898, жовтень, стор. 73).

¹³⁹⁾ В. Н. Перетць. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни. Часть 1. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліянніи малорусской вишневой и народнои поэзіи XVI—XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника. Спб. 1900. Стор. 277—278.

Вразки інтермедій, діялогів і вірш.

I. Продав kota в мішку.

Особи: Климко з горцками, Стецько kota має в мішку на плечих.

- 1 Климко. Що тут ти, побратиме,
Собі порабляеш?
Кажи мпні, як живеш
Та і як ся маєш.
- 5 Стецько. Я тут не роблю нічого.
Ось іду до дому свого
Та і з тїми горцками,
Як з своїми сусїдами.
- Климко. Та на що так много маєш?
10 Либой на жінку кидаеш?
Стецько. На що? Чи хочеш вірити,
Що люблю хороше жити?
Всього достаток варити
15 Кажу та ся не курчити.
Так, яко принадлежає
Сподарові, що все має.
- Климко. Бігмесь чоловік хороний.
Либой маєш много грошій?
Стецько. Та що? Маю.
- 20 Климко. Та добиток?
Стецько. Маю тот на полю вишток.
Суть тамо віці, барани,
Котрими частую пани,
Суть воли, та і корови.
25 Все маю, колим здоровий.
Климко. Та і много поля маєш?
Стецько. Маю. Та що так питаеш?

Intermedium po Akcie wtorym.

Persony Klimko z górcami, Stecko kota w worze má na grzbiecie.

KLIMKO SCo tnt ty pebráwme sobi porablaieš?
Kazy mini iak żyweš / ta iak sia máieš.

STECKO Ja tnt ne robu ničoho / Oš ydu do domu swoho /
Tá yz toimny horcákami / Jáť z swoimi susidami.

KLIM: Tá ná sežo tak mnoho máieš / Lyboj ná žonku kydáieš.

STEC: Tái sežo. Cy chočieš wíryty / Sežo lubla chorosie žyty /
Wšieho dostatok wáryty / Kaju / ta sa ne kurčiey.

Tak iako przynależać. Spodarowi / sežo wśie máieš.

KLIM: Dochmes człowiek chorosy / Lyboj máieš mnoho hrošy /

STEC: Tá sežo máim. KLIM: Tá dobytek. STEC: Máim / to /
na polu wyštok /
Sut edmo wocy / Barány / Kotromi częstym pány /
Sut woly / tá y korowy / Wśie máim kolim zdorowy.

KLIM: Tá y mnoho pylá máieš. STEC: Máim / ta sežo tak pytaieš.

KLIM: Do choču toby służyć / Z tobiu tak prowdyty

STEC: Koli chočieš / hárať służyć / Choť sia y syntarkom dluży /
Koli pinieš maieš / Wśie my wśie popiátymo.

Liše cho čwernie służyć. KLIM: Kazyš sežo hndieš wáryty

Dla mne. STEC: Choč wydyš mnoho horcákor / sežom do do /
mu swoho / Tut pokupylis iarmáry / Kupilem y toimnarku /
Sežo budem sobyž ney pyty / Tá pydaieš sežo wáryty /

Dudu / oš w toim horcáká / W toim iachty do mołotá /
Koli ryby dostanemo / W toim hoefcyku zwáremo /
A w toim sia zwáryt ysto / W toim koropy rozpyšo.

W toim kápušiu tšuffon / W toim rozpušrimo toiu /
Do horochu / et tak znaieš / Tá y pyrošow sia náyš /
W horcáku ich powšrimo / Tá w tym spyrak ná smájemo.

Tá sežo bya cheryš inšeho / Sežo máim ná wárym muche /

KLIM: Bohme iabudu służyć / Koli tak schočieš wáryty /
Tái sežo chorosie máieš. STEC: Tá ty sežo robieš yndieš /
Kaju

Перша сторона інтермедії „Продав kota в мішку“

- Климко.** Бо хечу тобі служити,
З тобою вік провадити.
- 39 **Стецько.** Коли хочеш, гаразд, служи,
Хоть ся і шинкаркам довжи;
Коли пінязі маємо,
Все ми тое поплатимо.
Лише хоч вірне служити.
- 35 **Климко.** Кажі-ж, що будеш варити
Для мене.
- Стецько.** Хоть видиш много
Горщиків, щом до дому свого
Тут покупив на ярмарку.
40 Купим і тую мірку,
Що будем собі з неї пити.
Та питаеш, що варити
Буду. Ось в тій борщика,
В тій ягли до молока;
45 Коли риби достанемо,
В тій горщику зваримо.
А в тій ся зварить тісто,
В тій коропи розпієто,
В тій капусту товстую,
50 В тій рознуєтимо дою
До гороху. От так знаеш.
Та і пироги ся найш;
В горщку їх поваримо.
Та в тій шпирок насмажимо;
55 Та що биеь хотів чинного,
Що маєм, наварим много.
Климко. Бігме, я буду служити,
Коли так хочеш варити.
Та й же ся хороше маеш!
60 **Стецько.** Та ти, що робити знаеш,
Кажі, щоби слугу свого
Знав та ласкав був на нього.
- Климко.** Я чоловік, все робити
Знай та вовки ловити,
65 Щоби овець не цували
Та бядда не розганяли.

- 70 **Стецько.** І иншого звіра много
Достану. Ось з ліса того
Лисцю, щом імнв, несу
Та за довг і понесу.
Того слуги потребу
Та вже ся тобі раду.
Будеш же ся гаразд мати,
Та борзо хоч прибувати.
75 **Климко.** Гаразд! Та ти звірка того
Купи. Дам його недрого.
Будеш до той шапки мати.
Коли би го оглядати!
Стецько. Іще бистрий, тепер з ліса,
Климко. Утік би мні до біса.
80 Дома його оглядаеш;
Гейже хоропий, пізнаеш.
Стецько. Як його шацеш собі?
Климко. За шість вісьмаків дам тобі.
85 **Стецько.** Вельми зачинивсь много.
Климко. Кажі, що дан. Дам недрого.
Стецько. Три вісьмаки візьми собі.
Климко. Дай пять.
Стецько. Не дам.
90 **Климко.** Жичу тобі.
Стецько. Много.
Климко. А хочеш купити,
Чотири. Та будем жити
Собі. Лише довг однесу
95 Та горщку тоті понесу
За тобою.
Стецько. Іще много
Хочеш.
Климко. Та бігме недрого.
100 Так бо і я винен сила,
Колнсьмо там в корчмі пили.
Стецько. Бері-ж вже чотири грошій
Та ся верни як хоропий.
Климко. Гаразд, і з міхом зоставлю
105 Та не вельми ся забавлю.

(Тут відходить Климко, а Стецько оглядає лисичку).

Стецько. Осмотру тую лисичку,
Чи буде під рукавицю!
Та і під шапку краснейко.

(Кім утікає).

110 Бідна-ж моя головонько!
Ось, ось мене грошій збавив!
Лих чоловік міх зоставив;
Ось kota в міху купивем.
Чом я так немудрий будем,
115 Що я в тот міх не глядівем
Та що в нім не осмотрівем?
О бісу твоїй матері!
Кажуть: не кождому віри.

(Шукає горічки).

120 Та і горічки лубой побрав!
Ось, матінко, що я виграв
На тім лихім ярмарку!
Біс взяв із горічками мірку.

(Шукає одіжж, яку положив на горічках).

125 І сукні лубой не маю;
Що мні діяти, не знаю.
Бідна-ж моя головонько!
О нещасная-ж матонько,
Щось мя на світ народила,
Щом так нинька стратив спла!

*(Климко приходить, перебравшись в иншу одіжж, горічки
кладе й прикриває одіжжю його та потрясає травую).*

Климко. Та що, побратиме, тобі?

130 **Стецько.** Чи жартуєш з мене собі?
Наробивши, та не знаєш,
Горічкиє украв, та питаєш!
Із сукманов. Тась і зрадив
Мене в торгу, котась всадив
В міх! Та що лисичку маєш,

135 Казавесь, що і продеши.
Туюм я заплатив тобі,
А тогом не змислив собі,
Що я в тот міх не заглядів.
А тиє прийшов, щобисьши нидів.
140 Іще, що ми єсть, питаєш
Та ся з мене насміваєш?!
Климко. Та що ти на мене кладеш?
Щом ся тут натрапив, рад єсь.
Не маю ким освідчити,
145 Щось смів то на мене вложити.
Стецько. Як тебе зовуть, питаю.
Климко. Климко.
Стецько.

О, того не знаю,
Як зраїцю зовуть тамтого.
150 Та бо шапка власна його.
Та дятогом гадав собі,
Що він, тамтот, мовив тобі.
Прощу-ж, пробач вини тую.
Климко. Милій брате, я з тобою.
155 Та як кажеш? Що тя зрадив,
Kota вперед в тот міх всадив?
Стецько. Ой, так!

Та і побрав гроші?
Климко. Побрав.
Стецько. Чоловік нехороший!
160 **Климко.** Та імів служити тобі?
Стецько. Мав.
Климко. З грошами пійшов собі?
Стецько. Так, брате!
165 **Климко.** Та і сукману
Взяв? Біс в його маму,
Як нещасному пану!
Стецько. Ой, взяв.

То і горічки украв?
Климко. Так.
170 **Стецько.** Так.
Климко. Тась ти його не шукав?
Стецько. Ні, бо ся ти натрапивєсь.
Климко. Тепер то?
Стецько. Тепер. Зблудивєсь.

- 175 А хочеш мнї вірити,
Здається, я мав видіти
Тепер чоловіка того,
Що мав горщиків вельми много.
Тот либой. Ей, либой.
- 180 **Стецько**
Климко. Сукману,
Що тобі, благому пану,
Либой взяв, ніс на палиці
Та собі ліг на травниці.
О бігме, тот, бо сірая
Сукмана була такая.
Такая, такая.
- 185 **Стецько.** Чи хочеш ми вірити?
Климко. Коли його покажу, не хоч го живити.
Ось лежить. А тот?
- 190 **Стецько.** Тот, тот.
Климко. Нуж тою палицю
Гаразд його по хребті, що змаже травницю
Пасокою.
- 195 **Стецько.** О, буду-ж його смарувати!
Мусять мнї і горщики і все повертати.
Та як мудрий накрився, ось видиш, травною,
Щоби го не зглядено.
- 200 **Климко.** Бий кріпко та своє
Сукману і все побери,
А його в світі не дери!
- (Стецько закасає собі руки в горщики, а Климко утікає).
- 205 **Стецько.** Ой, матінко, матінко, тепер же ми лихо!
Чи біс, чи лих чоловік вправив мене тико
В то нещастє велике, щом убоство своє
Потовк, в нівень обернув ті горщечки мої?
Що ся діє? Чи Бог то милостю справити
Хотів, такї річи на мене пустити,
Чи лихї люде? О Боже милостивий!
Коли-ж би ся тот трапив чоловік зрадливий,
Що ми такї річи ось, пане, наброїв,
210 Пізнав би, як бим дива коло нього строїв!
Візьму-ж преці тую сукману,
Пійду ся скаржити пану!

(Відходить Стецько, а Климко приходить, сміючися).

- Климко.** Га, га, га, га, га, га, га, два рази одного
Чоловікам онукав, припзнався до того.
215 Тот пан, що знає в світі гаразд махлювати,
Пійду іще та знайду, кого онукати!

II. Найкращий сон.

Особи: Максим, Грицько, Денис, волоцюги.

- Максим.** Ідїм же, брате, вже тою,
Що ідемо, дорогою,
Колїсьмо вже сторгували
Та і всі воли продали
5 На тїм лихим ярмарку!
Не будем більше шарварку
По тїх волах робити.
Лише на флісі служити.
- Грицько.** Ліпше, брате, я з тобою
10 Іду. Ти іди зо мною.
Денис. Ей, побратимове, стійте
Та, що говору, почувйте!
Далек ідете? Кажіте
Та з собою мя візьміте.
15 Помагай Бог вам!
- Грицько.** Здоровий
Будь та короткими словами
Кажи, о що питаємо,
Та як та звати маємо.
20 **Денис.** Я з Камінця Подільського
Прийшов до містечка того
На ярмарок з воли та Денис
Єстем.
- Максим.** Та біс тя тут принїс!
25 А ми від Городка. Знаєш?
Денис. Знаю.
Максим. Далек пійти маєш?
Денис. Ось коби ся з ким трапило,
30 Щоби нас хоть зо три було,
Ішов бим на фліс.

Грицько. Іди-ж з нами:
Та ми ідем от два сами.
Денис. О, слава Господу Богу,
Щом знайшов в тую дорогу
35 Товариство хороше.
Ось нас буде тепер троє.

(Ідуть децю наперед, а Денис питає їх за хліб.)

Денис. Ой, братінкове, слухайте
Та що міні їсти дайте!
Забувем хліба купити,
40 Без котрого трудно жити.
Максим. Ей, брате, і я не маю.
Грицю, ти маєш, я знаю.
Грицько. Та ти хліба не купивесь,
От так собі нарядивесь,
45 Та я ся на тебе спустив,
Щось ти хліба купити мів.
Максим. Та що будемо чинити?
Либой прийде голод терпіти.
А вельми ся хоче їсти;
50 Щось не купив, тож есь чистий.

(Ідуть наперед, Денис знову замюхує пироги.)

Денис. Брата, та либой пироги
Тут пахнуть з тої дороги.
Максим. О, пахнуть.
Грицько. Пахнуть.
55 **Денис.** Шукаймо,
Та говорити престаньмо!
А як, дасть Бог, тут знайдемо,
То ся всі три поділимо.
Та ось пиріг на травниці
60 Був. Либой виріс з землиці.
О, слава тобі, Господи!
Оминуть нас тепер голоди,
Коли більше достанемо.
Максим. Либой уже не знайдемо.
65 Та що тут есь за травниця,
Що родять пироги тії?

Ось ще будуть пироги,
Коли ся вернем з дороги.
Будем тую траву знати
70 Та тут пирогів шукати.
Грицько. А з тим що будемо чинити?
Либой ся прийде ділити.
Денис. Хоть ся ділити хочемо,
Преці ся всі не наїмо:
75 Нас три, а тот пиріг малий.
Максим. Та хотьби оден зів цілий,
Кривда би знов ниним була,
Босьмо го всі три згляділи.
Грицько. Тож ся ділити будемо.
80 **Денис.** А коли так, учинімо:
Котрому ся що ліпшого
Приснить, буде пиріг його.
Максим. Гаразд, гаразд!

Грицько. Тож лягаймо
85 Та всі три позасипляймо!
Денис. А тот пиріг нех тут буде,
Чей тут не украдуть люде.

(Кладуться, а Денис, вставши, зів пиріг і кладеться, а потім будить їх.)

Максим. Гей, Грицю, встань! Та Денису,
Чом довго спиш? Іди к бісу!
90 **Денис.** Ну, уже тепер мовіте,
Та і сні вперед кажіте.
Максим. Гей, братя, я в небі був,
Гей, том ся там хороше мав!
Гей, гей, тож трудно сказати,
95 Що я там міг оглядати!
Та то небо, як золотий
Замок, що такої роботи
В світім не видав красної.
Мури має золоті
100 Та каменями сажени
Дорогими: суть зелені,
Суть білі, червоні,
Суть блакитні та світлі.

Ты і мот так в-чт. загойш.
 Та і мой пред вочок
 Стою. Як там вкрясають
 Дичини. Ей жо, синають
 Хароси, та свиток много
 Спити, вельми. Ось в тую
 110 В ней си так вжечорієш
 І вбодиш там вчужив
 Бюк. Та одити на ствол.
 А всі бош перед ним чолом.
 115 Та си і всі так загнать,
 Як ми в порожі та ошанать.
 Потім Бог Гвельд похити
 Лети кава. Там сажать,
 Що жинь, си урчало.
 Ох, брати, та си аж сичло.
 120 **Данис.** Та урчє, все вповиді?
Жансим. Ще ні, бам там варас загиді,
 Що погани принесо
 Та і ми за сїтї вольєто.
 125 Гей, бля-ж, бля-ж там много
 Лети! Не пробачу того.
 Було месо, поросати,
 Були лещи курчати,
 130 Були там і марочні,
 Та були і ошпанні.
 Все хороше і з коншою
 Вжало та і жолшою.
 І тото було варене.
 Сажьєте та і леще.
 135 І пирогі тамо бул,
 Та і борщів ашарам;
 Та бляз і кашусци,
 І курок, бул кашеши.
 140 Та бляз там і бовшива
 І вельдани ширш.
 Ох так си і в ней мавиш
 На блязоті, що там бурєш.
 Та і, блязотку, в ней і бул.
Грицько. Об, тоя до там бляз торш!

Учорешній там по гайш!
 Били же та по хреботі
 Зігнуло. Та там вельго
 Вжальєш повильєтєва много.
 Суть тамо мели, кашшо
 Та тамі побратиме.
 Суть там і дичї шикш,
 Суть вельдани дичини.
 Має торчати аж по ушн.
 Вж-ж там і мой дучи
 Рухи та на вичи дучи,
 Вжучу, броди торш кушн.
 То си мина дичи сичло.
Данис. Вжой си то не трапид!
 Та и, брати, собі жєчу.
 Та ось ашєт іє, шєчу.
 Та чот, до мєшо врийшанш.
 Ширєш мєшо на вельєт
 Та ми пошам на мєби.
 Та и там вжидєш тебе.
 Що ти собі урчальєш.
 Там і прощє, нєби давєш
 Мина шє. Вжєша ошєтє
 Не хотїєш. Вєш до тото
 Пирогі кашшою в шєбо.
 Та ашєт: «Вжє ти не троби
 Тут, рик мина, дєваршн.
 Кашшє шєби. Ось і бляз
 Другий сядити в тїм шєбі.
 Як ти ми мєшо кашшєш
 Та ми там ставиш при сєбі.
 Та кашшє тамі вельєт;
 Вжє мене не вжидєш;
 Шєбам пирогі, що жєш мєши,
 Та вжє, бо на мичі шєш
 Тут бул торшєш кушн.
 Та шєв ашєтє тут ми ставиш
 Та и си пирогі шєш.
Жансим. Шєбам.
Данис. Об, там!

190

Та і міст там єсть водотий.
 Та и собі пред вороти
 105 Стою. Аж там викрикують
 Ангели. Ей же, співають
 Хороше, та святих много
 110 Стоїть вельми. Ось я того
 В небі ся там насмотрівем
 І Господа там видівем
 Бога. Та сидить за столом,
 А всі бють перед ним чолом.
 Та си і всі так жегнають,
 115 Як ми в церкві, та співають.
 Потім Бог Господь носити
 Істи казав. Там служити,
 Що живое, ся рушило.
 От, братя, то ся ми сніло.
 120 **Денис.** Та ужесь все виповідів?
Максим. Ще ні, бом там зараз вглядів,
 Що потрави принесено
 Та і мя за стіл всажено.
 125 Гей, було-ж, було-ж там много
 Істи! Не прѣбачу того.
 Було мясо, поросята,
 Були печені курчата,
 Були там і варенні,
 Та були і смаженні.
 130 Все хороше і з юшкою
 Білою та і жовтою.
 І тісто було варене,
 Смажене та і печене.
 І пироги тамо були,
 135 Та і борщика зварили;
 Та була і канустиця,
 І горох, була кашечка.
 Та була там і ботвина
 І всілякая звірина.
 140 От так ся я в небі мавем
 На банкеті, що там бувем.
Грицько. Та я, братоньку, в пеклі був.
 Ой, том же там біду терпів!

145

150

155

Денис.

160

165

170

175

180

Максим.**Денис.**

Чорненнї там по голові
 Били мя та по хребтові
 Житунове. Та там велього
 Видівем поспільства много.
 Суть тамо лони, панове
 Та наші побратимове.
 150 Суть там і лихі жінки,
 Суть невеликі дітоньки.
 Всі горіють аж по уши.
 Біда-ж там і мої дуні
 Була та на вічні віки,
 Кажуть, буден терпів муки.
 То ся ми лише сніло.
 Бодай ся то не трапило!
 Та я, братя, собі лежу.
 Та ось ангел іде, вижу.
 160 Та тот, до мене прийшовши,
 Пірвав мене за волоси
 Та мя посадив на небі.
 Та я там видівем тебе,
 Що ти собі уживавесь.
 165 Там я просив, щоби давесь
 Мині що. Куска одного
 Не хотівесь. Все до того
 Пирога казавесь з неба.
 Та ангел: »Вже тя не треба
 170 Тут, рік мині, товариша
 Колись видів. Ось у біса
 Другий сидить в тім пеклі.
 Та ми там ставив при теплі.
 Аж ти на мене киваєш.
 175 Та слова такі волаєш;
 Вже мене не глядаєш,
 Візьми пиріг, що там маєш.
 Та зїд, бо на вічні віки
 Тут буду терпіти муки.
 Та знов ангел тут мя ставив
 Та я си пирога наїв.
Либой.
 Ой, так!

- Максим.** Ей, Денісе!
185 Іди-ж же ти собі к бієу!
Коли не буде пирога.
Будеш плакати на Бога.
Деніс. Чейже ся ти паїв в небі?
Грицько. Як я, баламуте, тебе
190 Почну палицю збирати,
Не будеш ти жарувати!
Деніс. Ось біда, зієти казали
Пиріг та ся розгнівали.
Максим. Іди-ж, іди-ж, звідкись прийшов,
195 Хоть биєш і до біса пішов.
Деніс. Колим пиріг зів, не дбаю
Та вже ся з вами прощаю.

(Утікає, а вони за ним).

III. Қотра віра краща.

(Виходить жид з тхориками в руках).

- Українець.** Стій, жиде, не втікай, далекось то бував?
Жид. Ось на селі, пане єусіде, десном торгував.
Українець. Щожесь собі уторгував такого?
Жид. От воскобоїи та тхориків немого.
5 **Українець.** То я-ж тобі буду товариш в дорогу.
Жид. І гаразд, пане єусіде! Й аде, хвала Богу!
Українець. Тільки-ж не знаю.
Чи годиться нам бути в товаристві з тобою?
Жид. Як? Цому, добер год на тебе, для цого?
10 А сцо-з то ти мовис, гою, такого?
Українець. Бо ти жид, а я русин, Бога в Тройці визнаю,
А ви нехристи, в кого вірите, зовсім я не знаю.
Жид. Сказав бим я, гою, тобі,
Та шильная дорога моїй особі.
15 **Українець.** Ну, іно розмовляймо, будем у час собі.
Жид. Ми, добер год на тебе, вірусем у Бога живого.
І сиравуємся після приказаня його,
Которий то нас так в опіці мів,
Що чрез сорок літ нас на пусці манною кормив.

- 20 **Українець.** То за тосж то ви, жиди, Бога на хресті розпяли,
Такуюсьте йому почесьт за ласку його оддали!
Жид. Сцо ти, лихий год на тебе, говорис, гою?
Не держав би сьб язика в спокою!
Хто Бога має розинпати?
25 Бог єсть в небі безплотний і руками непонятій.
Прадіди наші Христа розинчали, том узнав,
За такий проступок, що ся Сном Возим називав.
Українець. Як же ти не віриш, щоби то Син Божий був, жиде?
Жид. Не знаю того, але знаю, що Месія прийде.
30 **Українець.** Але то вже Месія назначений приходив,
Котрий люд свій з неволі вічної висвободив.
Як ває тоді, жиди, страх не зняв?
Жид. Як? Цому? Для цого?
Сцо то ти мовис такого?
35 **Українець.** Бо ся тоді предивніи знаки ставали:
Світ ся мінив, землі трислася, каміня ся розпадало,
Все створіння божєє на жаль божий було ся змінло.
Жид. Добер год на тебе, русине, я того не знаю,
Але як ти свою віру, так я свою вихваляю.
40 **Українець.** Щож у вас за віра, де ваш пієт, де свята?
Жид. На сцо ти ся винитусєє, для якого ката?
Колиб я тобі поцав свої свята вилічати,
Могло-б в твоїй бороді ні влоєска не стати.
Тільки після одного звицаю...
45 **Українець.** Та дей, дей, я тобі наперед позволяю.
Жид. Госноди-з помагай,
А ти мене, русине, махлай!
Отоз то в насих зидів
Свята ідуть рядом:
50 Персий Іейсєх, другий Пурим,
Коли, буває, Гамана гоним,
Ісєє Роскевдис, так тез і Трубки,
Колибсь не попустив, як коза, бубки!
А сцо на коздий тиздень сабат!
55 **Українець.** Ци уже всі, ци ісєє будеш, жиде, вилічати?
Жид. Не могу, добер год на тебе, без талмудів нагадати,
Пійду на час, з талмудів собі оглязу,
А, зараз вернуєсєє, тобі розказу.
Українець. Ой, стій же, жиде, ось я свої тобі розкажу!

60 **Жид.** Обицайне-з, добер год на тебе, покорне ти просу.
Українець. Отож то тобі, жиде, на пам'ять вношу?

(Зи кожним разом потрясає бороду жиди).

65
Роздество Христово, Богоявління,
Василя Великого і Стрітіння,
Сорок мучеників і Олексія,
Такеж Благовіщення і Вербнаї неділя,
То Спаси святого і Святаї неділя,
Тамже буде Петро і пророк Іля,
То святого Амброся і батька Николи.
Жид. О вей, не хоцу ся закладати з тобою николи!
70 **Українець.** О вей, гою, доки-з буде свят тих?
(Отож то вже, жиде, неділя всіх святих!

(І вириває всю бороду).

Жид починає лямент по бороді:

75
О вей, Адонаї, Боже зивпї,
Ото споганив мене їой злосливий!
Бороду мні вирвав, як грабсзний вовк,
І києм дуже такзе бока патовк.
Нї до зінки, нї до дітей ніяк прийтї!
Ото споганив так сєи мене, гою, ти!

(Відходить).

IV. Загадковий сон.

*(Виходить селянин, оповідає сон і прикликає до себе ще двоє;
потім закликає бабу й циганку; надходить циган і за цы-
ганку всіх розганяє).*

5
1 селянин. Що се, прощу, такеє на світі човпеться,
Чи во сні, чи на яві се диво плететься?
Уже-ж питався дяка, в книзі чи немає
Написано або так хто чи не вгадає.
І всі так чигали, та не начитали,
І всі одгадували, да не одгадали.
А такий сон приснився, що боюсь казати,
Що, далєбіг, принало із хати втікати.
Тільки що був прикорхнув з праці хорошенцько,

10
А схватився з опалу так дуже швиденько.
Стою, як оцалений, так дуже злякався.
Аж, бачи, янголик з рогами до мене прибрався.
Та й каже так на мене: чи бачив ти диво.
Я, бачи, гульк на небо, аж по небо сиво,
15 А звізда велїчезна да з місяцем беться,
Місяць не пускає сюда, вона к міні преться.
Дак я пак іще гірше хренцусь, молюсь Богу;
Як злякався, да і назад лізу ік порогу.
Аж, бачитьсє, мене за руку хура, да і на піл,
20 Дак у мене із правої ноги іспав постїл.
А далі як загремить, як блисне зненацька,
Дак то й тоді і по всьому почала різачка
Різати, штурмувати, колоти із боку,
Як було мні осталоє у кума з уроку.
25 Колиб бак хто сєй снище заразом одгадав,
Я-б остатию корову перїстїю оддав.
Лиш пак сподїваюсь, що Пархім може одгадати:
Пархім, годї лиш там, ходи лиш до хати!

2 селянин. А що там, ю? Що пак там?

30 **1 селянин.** Сон їди одгадаї, Сон їди одгадаї,
Будим ти не кобзуєш, цур, пек тобі Біг дай!

2 селянин. Кажі-ж, що там за сон, а уже одгадаєм,
Бо ми ту лихословицю було также знаєм.

1 селянин. Тільки що був прикорхнув з праці хорошенцько,
35 Аж по приснився мні сон сєй да і швиденько.
Бачитьсє, янгол з рогами прибрався до мене,
Сїпає, торкає, кличе: устань лиш, Семене!

Я швиденько кинувся, всюди озираюсь,
А тут, що хура хвата, чи не сподїваюсь,
40 За руку. Як же шпурне мною, як мячиком, на піл,
Дак у мене із правої ноги іспав постїл.
А місяць на небі із звіздами беться,
А одна звізда з неба да до мене преться.

2 селянин. О, ми сього не квітїм; якби одгадати,
45 Хиба Кузюберду мусїмо позвати.
Кузюбердо!

3 селянин. Га?!

1 селянин. Ходи сюда! Чого?

3 селянин.

- 50 **1 селянин.** Іди швидко!
- 3 селянин.** Уже-ж бо мні до вас і ходити стало гідко.
- 1 селянин.** От чи не знаеш сну сього одгадати?
- 3 селянин.** Ат, чорт його знає да й чортова мати,
От хіба Настя баба, що вгадує всюди.
- 55 **2 селянин.** Але-ж бо, братчику, вона хороша-ж юда.
- 1 селянин.** Пійди-ж ти лиш по ей да кланяйся низенько,
Щоб прийшла, бо підем в оранду швиденько.
- Баба.** Помагайбі, сподарі, дайте милосинню,
Згляньтесь на старість которий вітцівський сину!
- 60 **3 селянин.** Об вовку мова, вовк тутже, і вона, як саком, пала,
Що ми хотіли кликати, вона, як все, знала.
- 2 селянин.** Угадає же вона і сей сон, що бути має,
Уже-ж нікого не турбуй, певне угадає.
- Баба.** Що там за сон, діточки, голосно кажіте,
Коли що який злий, то й не говоріте!
- 65 **1 селянин.** От, бачиться, до мене янголи ходили,
Да і так приснилось, бачиться, збудили.
А зізда з неба в рот тільки не влетіла,
Дак я ливидко істулив, дак вона-ж не вспіла.
- 70 **Баба.** А місяць з зіздами таке чинив диво,
Як журавлі, наридив усе небо сиво.
О, сеж вам іде на хліб, на плід да на діти,
Буде за ким на старість спокійно сидіти.
- Циганка.** Помагайбі, пани,
Чи здорові, жадані?
- 75 **Маеш тугу на серцю своїому?
Що спилось во сні тезкові твійому?
Хіба ви мні дайте найбільшое сало,
Щоб правдмвій циганці за ворожку стало.**
- 80 **Я знаю, що до вас ангели і зізди ходили
І всяку потіху до вас приносили.**
- 1 селянин.** О, сеж, братця, циганка яка із лиха,
На память до слова бере з торби, як з міха.
- Циганка.** Уже-ж бо я не змилю, як баба отгая,
Що вона брехала, як сука старая.
- 85 **Баба.** А ти вже не слухай тоей мантачки, сну,
Вона в тебе з пазухи витягла хустину.
- 2 селянин.** Чи справді, бабочко? Дак вона й злодійка,
Да не згірша з неї, бачу, лементійка.

- 90 **Я казав, лучне було послухати баби,
Як вдарю по віденю, дак чи моц у жбаби,—
Очі повилізають.**
- Циган.** Соля мунззе дагт куриче ха, ха, ха,
Тацкури намури жда істули дракури та шушкву
- 95 **Мушквт нахлавде тараба давдубі жиберинту
Здристиста пердулицу ливдра попардечка
На мандро наждала са, що великая була в мого
[батька**
- Ковбаса, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха,
Що тут, панове, моєї жони голос чути?
Хорев Маждала, а тебе-чи кат уніс, що деш тут ти?
Чи тобі користь дають, чи яну заплату?
І ми не кликали її сюда в хату.
А вона, прийшовши, да вквала хустину,
Буде і тобі тоє, негідному сну.
Дак вам за тее з неї наругатесь?
Да колиб не нахвativityсь, то-б ви збили, братця.
І ще ми і до війта її суку попремо,
Да і там драла доброго дамо
І в громадську колоду ногами забемо.
В нашім роду того немає, щоб у колодках сидіти;
Чого ваші не дождуть і всі пої діти.
Лучше би цигану не бути на світі.**
- 100 **Сел.**
- 105 **Циган.**
- Сел.**
- 110 **Циг.**

V. Ливорізи.

(Виходять ливорізи, найперше один, а потім другий, які сміють і малярство; до них надходить селянин і його обмальовують ливорізи, за яке малярство приводить на них війта та титаря, й проганяють ливорізія).

- 1 ливоріз.** Де-б то, вашеці, прощу, місце проіскати?
Живни без кондиці, потяжко на шати.
А інце-б думалось набрати тузинку,
Бо вельце докучають студенти у зимку.
А приодягнись мало, пійшов би в Березну.
Но для совіта гряду ко другу любезну,
Іже в Претиській школі крилоса правитель
Лівого, горілиці і бражки любитель.
Паче бо в Коропі граді користі бивають
І соборний наші тамо учацають.
- 5
- 10

- Всім той камень прибіжище зайцем і мати,
Гді братія живот свой жаждет скончевати.
Камо і аз шествую алчний, жаждний пити,
Да живот мой в граді том могу кончпти,
15 В немже ми от дїтєких лїт криличествовали
І по шагу із диму рокового брали.
І там нас братія соборнійша знає:
Тільки туди появлюсь, то вся прибігає
Під нашу милость, даби клиру сопричтити
20 І собор між братію добре утвердити.
Не тільки-ж ми умієм клиром управляти,
Но можем іще куншти разній писати.
2 пиворіз. Кто зді таков, хваляся, себе величаше?
Аще прийде кто к нему, нічого не даше.
25 А ми було як когдась на місці бували,
То до мене всі странні в школу приходжали.
Мп бо, бувало, вьсього подостатку маєм
І, хто прийде к нам в школу, любезно вгощаєм.
30 Веліє бяше число у нас горілиці,
Повні чванці, текущі з підтрубноі криниці.
І вьсього, слава Богу, бяше подостатку:
Що у людей, то і в нас усякого статку.
Да тепер багаті маєм воли й телиці,
Іже куншо мандрують по стіні к трубниці.
35 1 пиворіз. Не хвалітесь, бо і ми блоничного роду
Маємо подостатку і всякого плоду,
Довольствуєм же зіло, что хліба ні куса.
Все, ходячи по школі, справляємо труса!
40 Потрясиши кучерами, да спати лягаєм,
А уставши раненько, бражку попиваєм,
Може, вашець, ремество вмієте робити?
Бо і я умію, то-б вкуні стали собі жити.
2 пиворіз. Скажіть, вашеці, прошу, откуда грядеши,
Да і аз із тобою таможе идеши.
45 1 пиворіз. Грядемо, мосці пане, з Середної Буди.
2 пиворіз. І ми тільки шо прийшли, було нас усюди.
Де-ж наміриваете нині шествовати?
1 пиворіз. Ходім до Березної, де і дякувати
50 Будем, бо вже давно к мні прислалли
Всі титарі до мене і більш поступали

- Роквишини, та боюсь, бо построїв штуки,
Так, щоб не попасться протопоні в руки.
2 пиворіз. Скажіть, пане Владе, що то там такое?
1 пиворіз. Сто барбар занесли, так диво самое!
55 2 пиворіз. Ей, перестаньмо сього, нумо малюватись.
Як пійдем до Корола, добре залицятись
Будем. Наперед мене звольте вмалювати.
А потім ми вашеці будем рисувати.
60 Селянин. Скажіть, панове деки, мудрії ви люде,
Чи Кавель Кавели вбив? Кому брехня буде?
Чи мині-б то із кумом, чи мойому свату?
Все не дає просвітку, дай же його кату.
Пиворіз. Не бійся, онагрпку, кума побідниши,
Аще на горілицу шага положниши.
65 Селянин. Ми тобі, пане дяче, і вьсього потроху
Дамо: крупів і соли, пшона і гороху.
Пиворіз. О, курва ми, онагра із його крупами!
Або то ми без крупів не дзвоним зубами?
Селянин. Також ми вам і шажок викнем до ката.
70 1 пиворіз. Гряди в школу для толку там до номіната!
А ми свое, пане Владе, о чім була мова.
2 пиворіз. Добре, вашеці, прошу, і фарба готова.
Селянин. А ну і мні компердь перд умалюйте, дяче,
75 Бо шо прийду додому, то моя і плаче
Дохна, що не куншали гостинця із міста.
Серег або перстена і низки намїста.
1 пиворіз. Добре вашець говориши, ми служить охочі,
Омалюєм усього, тільки заплющ очі.
2 пиворіз. Оттак ти того, брате, дурн знизька скота,
80 Тільки-ж дурно учинив, не заліпив рота.
Як пійде до громади да війту іскаже,
То й нам биями титарь пекарню помаже.
2 селянин. Шо се тобі, Артюше, сталося такеє?
Щож ми вперше із роду видїмо-отсее,
85 Шо так од легкодуха терпїтимуть люде!
Едже, як не вибемо, то із нас сміх буде.
Гляди лиц, Тарасе, да стань од порога,
То ми легкобитові припишем рога!
Ійон скурвий снї підняв сміх з нашого брата;
90 Колиб що добре таки, а то шарпата!

Ниворіз. Забивають нищету нану і печаль нану; обійдоша
 мя пеп мпозн, жезл твой і палцца твой, та мп
 утінпста; о Бозі моем прелізу стіну; сонм лука-
 вих обдержана мя.

VI. Закрутки.

*(Селянин хвалиться, що зародило збіжжя. Потім його сини
 приводять бабу чарівницю, яку зловили в житті).*

То то кажуть або пак балагурять люде,
 Що будьто мудрагелі вгадають, що буде.
 Аж і вгадали завтра. Хто то може знати,
 Що нам його святаи має грішним дати?
 5 Хоч так вони по онім мудрошей доходять,
 Та ба, да не дійдуть того, як нивкп зародять.
 Куди пак ім те знати, таки кажу сміло;
 Бо то не їх, то наше господарське діло.
 Ми то люде пахарні, все верема знаєм,
 10 Коли яке насіння в полі засіваєм.
 Дай, Боже, й до віку так, як у мене зродило;
 Колиб тільки без капости в цілости доспіло!
 Бо ми за його ласку і святую волю
 Орем і сієм на всякого долю,
 15 Щоб невимовно перниє, чим світять, одмінити,
 Да і чим курять у оній, в крамарів купити.
 Треба-ж і роковщинку, що школу зучає,
 І тому, що тим у оній онеє зриває.
 Треба-ж і тям, що мврвають, що небудь уткнути,
 20 А того пак, що нака, сим тим не одбутти;
 Ще-ж то і на правенти тільки-б з того дбати,
 І себе-б то і саму з дітьми годувати,
 Аби-б ми годні були да й його хваліли.

(Сини ведуть бабу).

Сини.
Батько.
Син.

І сюда, сюда, сюда, ось, ось уловилл!
 Що там таке?

Але що? Побачили з неї!

Селянин. Убравшись у мене, раком сиділо отсее!
 30 Отсее? Що за потваря? Ох, моя годно!
 Сеж ти убралась у наше, старая пикашно!
 От тепер же, як кажуть, думка думку пошибає.
 Аж з журби тяжкої пердь пердя доганяє!
 Як?! Ви в онім?! Що вопа там робила?
Сини. Але що робила? Сидячи, крутила.
Селянин. Крутила?
 35 **Син.**

Крутила!
 Сеж ти мене тепер, як на льоду, посадила.
 Пішла-ж наша кривава, пішла, як у воду!
 Орав, сіяв, волочив, терпів і негоду,
 40 Уже-ж і зійшло було і зазеленіло.
 Так гречі, що аж очам дивитися мило!
 Щож тепер з нею чинить, сам собі не поражу,
 Без мого гріха її к вітту попроважу.

(Війт надходить назустріч).

Селянин. А я до тебе.
Війт. Що там за справа така?
 45 **Селянин.** Але на кого думали, так й поймана сяя.
Війт. Де?
Селянин. Іо де? На оних.
Війт. Чи не коло нив ходила?
Селянин. То бо й то: угляділи мої, як щось там крутила.
 50 **Війт.** Крутила?
Селянин. Еге, крутила.
Війт. Укрутим же і ми її цурку оную,
 Як накидаєм палічя в попадю старую.
Селянин. Шкода, шкода й рук поганить й собі чинить наруги,
 55 Оддаймо її яризі, що ба і котюги.
Москаль. Нет лі какой работи?
Селянин. О, сеж тобі робота,
 Коли твой до сього призвольт охота!
Москаль. Да што здесь делать?
 60 **Селянин.** Іо що? Як сам здоров знаеш,
 Однак ти котюги беш й коти обдираеш, —
 Здери з каверзницці сей старой шкуру,
 А за працю, що на її, візьмени собі на хуру.

(Москаль допитується баби).

- 65 Ін добро! Сказивай мне, какая те сіла,
Знать разве вражеская там по палях насіла?
Какоє твое дело, признавай мне, в рожу,
А буді нет, вот етим всю опору кожу!
- Баба. Батечку, голубчику, щипочко мій любий,
Не вір сям напасникам, ат плюнь ім у зуби!
- 70 Я лихого не знаю чинить і не знала,
Тільки потрібних зілок по полю шукала.
Москаль. Врьюш! Оні гаварят, што тебя в жітах застали.
Баба. Ат плюнь ти ім в очі! То вони тобі нащекали:
Де жита ростуть, нема там зілля другого.
- 75 Селянин. Еге, дак ти плювають каєц, ще й говорим много!
Візьми лиш, сватку, її в свої руки гречі!
- Москаль. Вот я тебе давно гавару, што бері на плечі.
(Тут селянин тримає бабу на козла, а москаль бе).
- Москаль. Да каку мне за труд дасте заплату?
Селянин. Каку? Візьми її зуздром з потрохом ік кату!
- (І так москаль розганяє всіх).*

VII. Лік на голод.

(Голодний циган скаржиться, що хоче їсти).

- Ох, їсти, їсти хочу, панове, рятуйте!
Хотя салом смажні губи дошмаруйте!
Ох, запали, запали мої животини;
А чим би їх покріпить, нема солонини.
5. Єгей, яка в світі дорожнета стала,
Що не випросим ніде і кусочка сала!
Бачаться, як би покушав тієї звірини,
Оздоровів би зовсім тієї години.
10. Немовби летить, летить, як з неба, полтна,
Доразу-б оживила душу циганина.
Ох, їсти, пробі, їсти! Безмаль не звалося,
Бо так охляв, що ледво на ногах держуся.
- А іще як на тое і циганка хвора,
А мордатого в місті нема Вілосора,
15 Щоб мене чим подічив; я-б не став за плату,
Іще-б його залічив і самому кату.

Так то об нім, лікарі, з річи мні припало,
Не влічив би він мене, хіба-б тільки сало.
Да ніде його взяти, ніхто з своєї ласки
Недумому не подасть салтиці ні ковбаски.
Віда без жінки. Коліб сама яко мога
Зволоклася із шатра циганка небога,
Вже-б вона чим небудь мене поритувала.
Виворожила-б десь мні хсть кусочок сала.

(Приходить циганка).

25. Бідна головко! Що мні з тобою чинити?
Покниув мене хвору, і шатер, і діти,
І без сіна і віса оставив кобилу,
Уже й боки запали, тільки що стоїть на сплу
І не рже. О Марє мій, Марє! Чи боїшся ти Бога?
Ти тут і їси і пєш, я з голоду мру небога.
30. Циган. Табав тебе дідько, я сам хожу на силу:
Чи тебе, чи дітей, чи порати кобилу?
Коліб ти добра була і о собі дбала,
Достала-б віса шкани і длі мене сала.
35. Циганка. Ой, лас ти, лас на сало, а я на ковбаси,
І циганчата наші на теж вельми ласі.
Да де їх узяти? Ходи тільки до шатра,
Я достала для тебе два храни з осетра,
Наварю тобі борщу, і спеку комаря
І накармию тебе, мого милого господаря.
40. Циган. Пропадай ти, циганко, з стравою такою!
Пійди проч з очей моїх, не стій передо мною!
Циганка. Як же собі хочеш, так я тебе й покину.
Циган. Ге, ге! Нехай на твое тут лихо згіну.
45. Циганка. Не гинь, не гинь, не кидай з дітьми! Положися
[спати,
Я вчиню, що сон тебе буде годувати.
Циган. Іди-ж і поворожи! Немовби так стало,
Щоб приенилися мні ковбаси і сало.

(Тут циган владється спати. Сон його манить салом і ковбасою і він схоплюється).

А се що? Чи було так? Чи так ся здавало,
Що, бачи, тут хтось приносив ковбаси і сало,

Годував мене тут і сіткою укритв?
 Да чому-б голоден і чому-б не спотів?
 Ану лиші іще так, як перше, гузило!
 55 **Циганка.** Ветань, лиха зіси, хіба собаче мило.
 То-то борщ ситий, то-то страва люба!
 Візьми лиш да покушай, аж зліпається губа.
Циган. Сеж твій борщ схож на ракову юнку!
Циганка. То-то для смаку кидала снитку і петрушку.
 Іж тільки да ляж, я пошмарую кости.
 60 **Циган.** Гляди-ж лиш, щоб лихого не зробила з злості.
Циганка. Не бійсь, мій лебедю білий!
Циган. Пошмаруй же, як знаєш, ачей і спотію.
Циганка. Засни тільки, я тебе і кожухом єгипетським укрию.

(Накриває сіткою. Зв'язавши сіткою ноги, циганка бе цигана).

Циганка. Оттак тебе, лежню, коли не хоч робити!
 Пращой, коли бажаєш смачно їсти й п'яти!
 65 **Циган.** Ох, рятуйте, панове, в лихо я попався.
 Оттак повірай жінці! Як я онукався!
Циганка. Ха, ха, ха! Як я тебе убрала старого!
 Лежи, лежню, я собі знайду молодого.

(Циган, виплутавшись, ловить циганку).

70 **Постій** тільки, не втікай! Так ти, моя мила,
 Такими хорошими ліками влічила!
 Полічу-ж і я тебе! Однак кажен: хвора!
 Коли я не мил, пійдеш хоть за Білозора.
 Як його взяв хабло і повів у очерет,
 75 **Нехайже** преч і тебе тойже заберець.
 Нечхаве! На прекуренти, на хлявдири дати
 Деласа футун маса, гайда, гайда з хати!

(Циган бе циганку сергієм і проганяє).

VIII. Великодня інтермедія-діяльог.

Жоврид. Чи ще тобі, Онопрію, сей піст не докучив?
Онопрій. Жовриде, Жовриде, не те ти блягузниця, та вже
 мене замучив.
 Та вже і кваша в печінки влілася,

А що хрін та редька — наскрізь промерділаєсь.
 Віда, як сей піст проволочеться.
 То не один із посту, як гора, зодметься.
 Та вже квані не гудь, бо то гречна потрава,
 Як походить коло неї жінка хунава.
Жоврид. Авжеж моя Недора к тому канцирь хунавенько
 Онопрій. |ходить,

10 Як накрутить, то цілу ніч сходить.
 То гляди, частенько течуть з печі потоки,
 Через припічок просто до помийниці ринтоки.
 А що останеться на черені, кившем ізбирає,
 Набуривши повен горщик, тоді в піч вставляє.
 15 То вже того гинтяку на ніч як ухваташ,
 То о півночі, пробачте, штанив не одхваташ.
Жоврид. Авжеж то я свою хвалю старую Домаху,
 Увесь піст варила гречну соломаху,
 Що як наїмось в смак з березовим соком.
 20 То хто черевом повзе, а иний і боком.
 А вже в ночі, то знай: пердь пердя поганіє,
 Вона-б то: бач, і ситна, лиш живіт надуває.

Онопрій. А ще що оце отець поставив у своїй парафії,
 То сякі, то такі видирає хурії.
 25 Загадує по тижням до церкви ходити,
 Та ще рано і вечір поклони бити.
 А щоб старі і малі дощенцю говіли,
 Од п'ятниці до суботи нічого не їли!
 А щоб люльки потягти, табаки понюхать, — того
 [не дай, Боже,

30 **Жоврид.** Та вже то він видумає, чого і негоже...
 От — пером йому земля — як у нас був покій-
 [ник Лукяний,

Він було в гурті сповідає, хоть хто прийде й паний.
 А що було на сі витребеньки не зважає,
 Хоть хто люльки потягне, то він причапає.
 35 **Онопрій.** А вже в сього не вгобзнеш, сей дуже кмітує
 Хотьби трохи лизнув люльки, то духом почує.
Жоврид. Та вже таки не харапудьмось, бо як живі будем,
 То ми сії витребеньки усі перебудем.
 Он лиш молим Бога і його святу ласку.
 40 Щоб нам діддять того Різдва, що робять паску.

Онопрій. Та вже більше ждали, менше пождім: як тільки
 (сумірно)
 Ось не велидим, відкіль нам весела вість вирне.

(Тут прибіває Онопрій з сестрою, що бачив Великдень).

Онопрій. А що там, сину Педю?

Педь. Але що? От я вас давно шукаю

45 **Онопрій.** І щось вам повеніше сказати маю.

Педь. Раді слухать.

Сьогодні, сказати, як би на вечірнім опрузі

Пасу я овечата на шельвському лузі.

Аж чвалас дорогою якась прочвара.

50 **Онопрій.** Їх було наперед тільки одна нара.

Одному рік збитий, другий похилівся.

Вся мармуза похрипана, пасокою вмився.

Хвіст при ринці відірваний, на ноги хромає.

Посудившись, жалібноенько мов бугай рикає!

55 **Педь.** Друге, згорбившись, і голе і босе

У слід за їм шкандибас, хоть простоволосе.

Та якісь нисьма воли з собою носили,

Бо далеко впреч сколесили.

Потягли на низ в Херсонщину слободи глядіти.

60 **Онопрій.** Бо вже їм в сих краях місця не нагріти.

Я-ж їх, стоячи далеко, проводив очима,

А я не знаю, що в мене човиється за плечима.

Коли зиркну назад, киптюга курявою вертється,

65 **Педь.** Коли придивляюсь, аж то янгол тащиться.

А за ним іде у слід рижми волами,

Тільки — тигнуть ноги за ногами.

На возі сидить сам челядник гречиний,

Воли в його не попохулі та і віз валечиний:

70 **Онопрій.** На йому чекмінь, як сніг, шапка вигиллярна.

У черчатім поясі, хустка в бока гарна:

В поливиних чоботях, литани тузенкові,

Червоная застіжка і чоботи нові.

В руках його червоная короговця мас,

85 **Педь.** Ковбасою стихенька води поганяє:

Їйцями округ обепався, ковбасами обіклався.

Мов як куди в боари, то так він прибрався.

Аж ось слідом совде якась старуха,

Нуж я її питати, прилягши до уха:

»Що-б се таке?« — тихенько спитався.

90 **Педь.** — »Та се Великдень у гості попхавою!« —

Так я, почувши це, та й вивці покниув

Та до вас, щоб і ви се знати, аж стрімголов двигнув,

Та коли-ж так, то ходімо, найдім свячене.

100 **Онопрій.** Та це ось жінка похай скаже, чи є печене?

95 **Педь.** Що ви тут загуторилає? Зробіть добру ласку:

Ідіть лиш до дому та виїміть з печі паску!

105 **Онопрій.** А ти сього і сама невгарна зробити?

Так собі умій виняти, як усадити.

110 **Педь.** Та вже і кочергою і заступом довбала,

Та нічого не вражу, дуже до черени пристала.

Ох, там же то була вдалася,

Що як сажала в піч, то на сажинь тяглася.

А тепер міні неглюзне щось перейшло дорогу.

115 **Онопрій.** Що моя паска невгарна ні к людям ні к Богу.

Та вжеж, як розкажуєш, бачу, жінко немого,

То тут без копаниці не вдієш нічого.

От іще ти не пекла і поросяти.

120 **Педь.** Та де-ж то не пекла? Сором і людям казати!

То-ж те заколола — саме чарне і кохане,

Там же то було придалось сите та рохманне.

Гречаним висівками з м'якнами була начпшла

125 **Онопрій.** І, вложивши в яндолу, в піч установила.

Та собі на лихо хижу одчахнула,

А як з печі утекло, того і не чула.

130 **Педь.** Ще-ж такої шкоди наробило:

З юнкою і з борщем два горшки розбило.

Не ймучи-ж я вірп, усюди шукала,

135 **Онопрій.** Де-ж воно ділось, й сліду не попала, —

Як у воду впало.

140 **Педь.** Та сеж бачу, як на таку, то ти й нець не красила?

Ох, де-ж то не красила, Онопрію? Та то, як упустила,

145 **Онопрій.** Так із кпркою горщок розбила.

А щоб ти під царський вінець не підійшла, шев-

150 **Педь.** [длого проклята!]

Сеж ти наробила, що не знатимемо свита!

Щож ти мене катуєш? Що я тобі лихе зробила?

Колиб лиш тебе лиха година побила!

Жоврид. Чи ти скавезився? Людей не смініте!
Як дядете того року, то лучше зробіте,
Щоб ваша слава протхнулась, мов у морі камінь,
Зроблю я старий бовняку (?). сьому слову амінь!

120

IX. Різдвяна вірша.

- Христос родивсь, мір звеселився: сьогоднішніми часами
Для сих родин всяк християнин вминає ковбаси.
Бабя, діди пиво, меду, горівку варену
Кухлином пють, з кишами тнуть свинину печену.
5 Хлопці, дівки навпередки бігають під хатки
І, як вовки або свинки, скиргичуть колядки.
Пани, купці, славні кравці, шинкарество, міщани
Об сім Різдві усі в нові убрались жупани.
Мати земля уся гуля і, взививсь у боки.
10 Пісні гука, бо гонака в підківки широкі.
На небесіх янголи всі аж в свої долони
З радости бють, пісні гудуть Якимовій доні.
Старенький Біг на стіл ізліг і сам собі дума:
»Празник дуцям, тільки Адам із своєю рюма».
15 Важко здихнув, потім клікнув Гаврила ливдиченько,
Да й приказав, щоб лист послав Адамові хушенько.
Архистратиг метнувся вмиг, напір і чоринцю.
Де треба, взяв да й написав Адаму так мило:
»Чесний Адам, що всім людям прагтець зовенся.
20 Годі, не плач, от-от, як бач, із пекла спасенся.
Бо вже на світ, як рожі цвіт, Христос народився:
Він ад стробить, чорта смприть, щоб той не гордився.
Смерть зду ягу загне в дугу і зломить їй шишу,
Гостру косу і зброю всю стре, як павутину.
25 Адебких сіпак зомне, як мак, зібе їх в макухи,
За їх брехню і всю плутню він дасть їм цукрухи.
Вже-ж бо од сих катюг презлих пресвітку не мають:
Прав і неправ, кого понав, знай, в пекло таскають.
Кат би їх ма! У їх нема нікому вже спуску:
30 Хотьби чернець, хотьби святець, осмалять, як гуску.
Вони і вам, чесний Адам, з жоною твоєю.
Племфи дали, як в гріх ввели брехнею своєю.

- Сих то покус хитрий іскус твою молодлицю
На гріх підвів, що й ти ізів прокляту кислицю.
35 Од сих врагів ви із богів голяки зробились,
Рвали листки, шили мішки і тими прикрились.
Од їх чарів ви із царів, чорт зна, чим стали,
Із усіми з раю дітьми у пекло попали,
Де день і ніч дрова у піч возите санками:
40 За тойже труд ще вас і бють по ребрах кійками.
Од сих то мук ти, як павук, опух і хворави:
Ну-ж лиш вставай, сей лист читай, — зараз очуняеш!
Бозінь забув, хвабро скакнув наш прадід із полу,
Надів сірик і сик то так додбав до столу.
45 На лавку сів, да і надів на ніс окуляри,
Лист той хвата, з сміхом чита, бо одійшли шипари.
Тутже сидить Єва, глядить у вічі пильненько,
Все, що чита, Адам мота на ус гарненько.
Як прочитав, Єві сказав: »Давай варенухи!»
50 Глечик хильнув, да і махнув в те місце навтрюхи.
Де в піч дрова кладуть, зива всіх і репетує:
»Христос родивсь! Христос родивсь! Нам янгол віщує».
Потім виїма лист і зніма з гирі капелюху,
На пень же став, всім прочитав той лист до слуху.
55 І увесь тут загудів люд мов літом ті бджолі:
Беруть жінок, ведуть в танок, затикавши пози.
Тії бичка, ті козачка, ті горлицю скачуть,
Сами-ж старі, сидя в шатрі, од радости плачуть.
Пророк Давид тамже сидить і в козбу іграє,
60 Пісню святу Спасу Христу з псалтирі читає!
Чорнявий Хам сидить теж там і ріже в сопліку,
Сам добре па і всім дає квартою горілку.
Куці чорти мов ті хорти голодні скиглять,
Лаші гризуть, із себе шкуру рвуть, скрутились і шіпять.
65 Старий їх біс нахлюпив ніс, сидить у куточку,
Скубе виски і на куски шмагує сорочку.
Суціга смерть собі-ж верть-верть, ляп-ляп кістками,
Біжить в куток, бере мішок з косою, з ножами,
Заступ хапа, яму копа і все в ту поклада.
70 Смерте, вгамуйсь! Тобі Ісус дасть доброго драла.
Наш Бог Христос чортів, як ос, подавить ногою,
З твоїх кісток, смерте, трісок наробить і гною.

Всіх вас у прах потре і шлях нам зробить до раю.
Спм я Христом, пані, з Різдом вас поздоровляю.

Х. Великодня вірша.

- Христос воскрес, рад мір увесь, дождались божой ласки :
Тепер усяк найвси в смак свиченої паски.
Всі гуляють, вихваляють воскресшого Бога ;
Уже тая, що до раю, протерта дорога.
- 5 Злії духи так, як мухи, всі уже послизли :
Загнав Ісус в пекло покує, щоб християн не грізли.
А смерть люта, що нам тута вельми докучала,
По болотам, очеретам біжучи, кричала.
Там суцїга тепер біга, як шалена з ляку.
- 10 Бо Бог хрестом чорта з хвостом прогнав, як собаку.
Сей чорт темний, князь пекельний, з смертю полгався.
Всіх зажерти, в ад заперти так то ізмовлявся.
Вони тоє вкупі двоє, знюхавшись, шацюють,
Хоть старого, хоть малого, всіх туди лабцюють.
- 15 Була воля, хоть і кроля у рай не пускали,
Хотьби святых, вони і тих у пекло таскали.
На всіх трактах, по болотах сторожі стояли,
Серед шляху засїдаху, до пекла хватали.
Того святїці, попи й ченці не минали шляху,
- 20 Филозопи, крутопони набїрались жаху.
Пропає сей страх, зарїє той шлях купем та болотом.
Де той злий дух глїтає, як мух, ненаситним ротом.
Тепер скорий шлях просторий до раю протерли,
Без сторожей всі навстежей ворота одперли.
- 25 Уже велять яблука рвать із райського древа,
З якого плоду не велїв Бог пробу, а вкусила Єва.
Давно той уж кричав недуж, що спокусив Єву ;
За то болїв, що аж полїз по своїйому чреву.
Вишцять, охляв, бо Бог закляв лазити на чреві
- 30 За його гріх, що він на смїх так набрехав Єві.
Бїдна Єва одну з древа вирвала кїслїчку, —
Збулась ласки, треба прїяти на гребенї мїчку.
За нею-ж там бїдний Адам щось, кажуть, пропудив :
Землю пахать, щїпом махать Бог з раю пропудив.
- 35 За одну їду Єва бїду заслужила сїю.

- Нечесть Адаму : аж за браму вибили у швию.
Глупа жона, сама вона яблука троцїла, —
За один плод увесь народ в пекло затанїла :
Бог милостив Єві простиє, Адаму пробачив :
- 40 Для визволу сам до долу з неба лїзти рачив.
Там чортице, старий пїяце, не хоче смириться ;
Крутить хвостом, ище з Христом думає свариться.
Лиш тїльки Бїг сам на порїг в пекло поточився,
То всльзевул попустив мул, з ляку і вмочився.
- 45 Завив грізно, як вовк, різно голосом собачим :
Кричить пробу, що особу Христову побачив.
Дав Бог хлости, що всі кости поламає і роги,
І самого духа злого підгарбав під нога.
Кричить на пуп, що всюди струї, не лїзи доторкнуди.
- 50 Надуло брюх, заперло дух, не дає і бзнути.
А смерть шлюха, стоя, слуха, що човпуть над дядьком :
Стала траєтись, мислить спаєтись прехїтрим порядком.
Пустила дур, бєтєся об мур, дерєтєся на стїну,
Як шалена, тороплена, пустила і пїну.
- 55 Так сїх покує знає Ісус хитрий обманї ;
За їх дїло на все тіло наслав злії рани.
Бо всю п-цю і г-цю зспїнала короста,
Крутить гузном, прийшло узлом, бо болїзнь непроста.
В такїм місці, що ні сїєти, ані почесати :
- 60 Нудьга, тоска так, як луска, де сором й сказати.
З нудьги, з тоски все на куски на собі подрала.
Смердять кости, бо в коростї нагло поїскала.
Як бубон труп, продовбав струї, сороки рвуть тіло,
З усіх сторон много ворон к стерву прилетїло.
- 65 На тойже труп, почувши струї, мухи прилїтали,
Костомахи різно птахи тіло розметали.
Карнїсть злая, як і тая, з людьми поступала,
Так по дїлом душа з тілом нїні вже пропала,
А сей Юда з того стїда зїродивсь макуха,
70 То синїє, то краснїє, бо бере сокруха.
Вельми ся зляк і мїх заляк з грошима за плечима ;
За його гріх той клятий мїх все перед очима.
В землю вкопав, щоб мїх пропав, та окаменїла,
Посох там цвіт і трави нїт, бїльши не зеленїла.
- 75 В водї рибу мїх із глїбу розпужав і раки ;

- Вирнув злий дух із води сух до Юди і паки.
 Здаю мару нік у жару, так не загорівся;
 Міцно попит, чортом підбит, що її не розідрався.
 З огню, з печі влять на плечі береться на Юду.
 80 І з тим мішком ходить мішком у пеклі повеюю.
 Бог повелів, щоб міх не тлів до страшного суду.
 Так крутенько всім хутенько дав Бог царя Пора:
 Ад разорив, чорта стрибив, смерть іще зла хвора.
 Прайді Адам і дядько Хам давно в пеклі нидів:
 85 Уже тепер пекло однер, як Христа повидів.
 І всяк узник крутий узник з нпії розвизали.
 Йесу Христу, як на лєту, усе розказали.
 Єва згнута була тута од злого шайтана:
 Сей покуса зліщій Пруса і кримелького хана:
 90 Мучить дарма, в шнших ярма з нпії не злазили,
 Струп на плечах, все по печах в ад дрова возили.
 З ярма в хомут, з узлами кнут, дротяній пуги:
 З нпії до нят на шнпії знать кривавій смуги.
 З того страху бють по брюху пятницю святую.
 95 На підригу в колимагу запрягли і тую.
 Щоб скакала, не брикала, кладуть в рот удила,
 Сікуть пайтю, щоб так митю ступною ходила.
 Понеділок, хоть не мілок, — томуж та заслуга:
 Змикуднвєся, замуливєся, лєдвн утік з пдуга.
 100 Сю палогу скоро Богу донєсли ув уні, —
 Не забарив, ад разорив, випустив вєі дуні.
 Святій Офет узив мушкет, вистрїлив на гасло:
 Вийшла зраи немалая, аж пекло захрїсло.
 Вдруг ожили, вєі загули, як весною мухи:
 105 З пекла народ біг навзагод, а шнпій трюхи.
 Дочувєсь Оврам, що вже Адам із пекла подригав.
 Він з Ісаком лєдвн раком і собі поплигав.
 Свята Сара, хоч і стара, да женищна руча. —
 Вєі піхота йшла в ворота, вона, куди луча.
 110 Племіщник Лот в купу спрот як ізобрав бідних,
 Так ні дверей ані верей в пеклі нема мідних,
 Бо як тая сильна зрая з пекла потащила,
 Як та туча, куди луча, так залопотїла.
 У божу путь, — тільки сопуть, ще аж понотїли.
 115 Та вривають, поспїнають, їсти не схотїли.

- Мусїї пророк дверей замок її мур пробив рогами,
 Ад сплюндрував, помандрував пішними ногами.
 Як той бугай з кошари в гай винерся голодний,
 Пєкло одпер і шлях протер до раю свободний.
 120 Адаме, граї! Одвертий рай, їди, поспїнайся!
 Райським плодом зо всім родом рад будь, утїнайся!
 Вєди вєіх в ряд у райськїй сад яблук ізбирати.
 Бо од древа уже Єва не буде вмірати.
 Вєди к саду всю громаду, вєди, щоб сєлилась
 125 Тут в покою і з тобою вїчно весєлилась.
 Зараз тая серед рая свобода засїла,
 Тут тишина, вєя старинна не має к нпм діла.
 Тут сіпуга, вїйт пняюга нам не докучає
 І в підводу тут із роду ніхто не хапає.
 130 Вєі подубли, що нас скубли, сїльськїї пахали:
 Подеречі, колотнечі вєі уже пропали,
 Втихли збори, вєі позори, не правлять кварталу.
 Спочав Адам, що не кидав лєудей на поталу.
 Утік кураж, здирєтва немаш, пропали вєі драчі,
 135 Щєзло лихо, живуть тихо, не дають подачі.
 Погибла власть і вєя на рясть вилїзла голота:
 Вїйт не ворчить і не стучить дєсятчик в ворота.
 Там... їдє...¹⁾ нпч. вжє не журися:
 Манна з неба — все, що треба, їж, пий, весєлєся.
 140 Райськї птиці, ластовиці весєло спївають,
 Їбайворонки, соловєйки, як в органи, грають.
 Вєяких музик нічий язык не може сказати,
 Мудрий писак і пером так не може списати.
 Дай, Боже, нам, щоб сїї там музики іграли,
 145 Щоб бїльше нас хоть у той час сїпаки не брали.
 Ти, Боже, бач кривавий плач і гїрке ридання;
 За тєє нам покажи там вїчне панування!

ХІ. Ярмарок.

Хвилон і Хвєсько.

Хвилон. Оже дай здоров, Хвєську, ти ярмаркуєш?
 Що добре тут продаєш або що купуєш?

¹⁾ Не відчитано з рукопису при першій опублікуванні.

- Хвесько.** Та мовчи, бра Хвилоне, продав свою клячу.
Хвилон. А ну, бра, за що ти збув ту шкуру собачу?
Хвесько. Та оцце за півнята ізопхнув на сльду.
Хвилон. Але купив собі за півниста кобилу.
Хвесько. Я-ж тобі давно казав: годі ве держати.
Хвилон. Сіна зовсім не вкуєсть і стала хромати.
Хвесько. Е, добре, бра, що тобі усюди шанцює.
Хвилон. Усяк не лиха хоче, коли що купує:
 Да не всякому шйде, хоч і переплатиш.
Хвилон. Не тільки не заробиш, але й ще утратиш.
Хвесько. То сьє ти, як бачу, тільки практикуєш.
Хвилон. Все гнетешся, а досить добре й ти гандлюєш...
Хвесько. А чп ве пак ти продав, воли ген онтні?
Хвилон. Коли ні, продай мнї, даром, що сїпшї.
Хвесько. Та продать не даруга, колиб без утрати.
Хвилон. Щоб не гризли голови ні жінка, ні мати.
Хвесько. Дай хпба, що я кау, бо ве-ж то тягуче:
Хвилон. Хпба тобі, бра куме, ізбрєше син сучий.
Хвесько. Та ну ве, годі тобі зо мною калюкати,
Хвилон. Лучче продать нїж, на їх глядячи, да й плакати.
Хвесько. Але-ж бо то ве і ти базїкаєш дурно.
Хвилон. То ве, далебі, мнї аж на серці нудно.
Хвесько. Коли каєш, так кап, та й будєм сватами;
Хвилон. Нехай такц ще рїднї прибудє між нами.
Хвесько. Ну, вступи-ж за півниста, так будєм платити,
Хвилон. Колиб тільки годилсь у шлудї робити.
Хвесько. Куме, слухай, з моїх рук щастє тобі будє.
Хвилон. Вони дуже робочї, нехай кауть люде:
Хвесько. Спєвнї-ж тобі, куме, нумо-ж пить горїлку,
Хвилон. Та ще треба землею стерти волам сїпнку.
Хвесько. Вшїий же, свату, до дня, щоб воли орали.
Хвилон. Оттак, свату, вгору хвєсь, щоб тобі брикали.

1790 р. 20 сериия.

Іван Некрашевич.

XII. Просьба на попа слободи „Не руш мене“. Од параквіян.

(Змовляються).

- Свирид.** А що, свату Охрїме, нумо лиш гадати,
 Якби нам свого попа гарно в шорп вбрати.
Охрим. Та-ж він сїломїцю влїз в нашу параквію;
Свирид. Підї-ж ти, як над нами крутить веремїю, —
Харко. Чого наші батьки й дїди не чували,
Хвилон. Щоб ми йому на сповїдї те слябізували.
Пархім. Та ще-ж то видумав якую затїю,
 Щоб ми давали дїтей у ваналїю.
Охрим. Я-ж вам казав: не дуже лиш на ту оковитку.
Свирид. Хрїн же його вгадає, що добрим казався здїтку.
Харко. Нема на свїтї, як наш шїп був старшї,
Хвилон. Що й досї згадає великий і малий.
Пархім. Та і будємо, Харку, довго споминати,
 Бо вже не будємо такого попа мати.
Свирид. Умїв же, Хвилїне, з людьми обходитсья,
Харко. Та й було тоді де горївки напїтьсє.
Хвилон. Уже небїщик хоть за вїнчаннє добре драв,
Пархім. Так добре-ж і людеї об храмї нагував.
Свирид. Пошили, голубчику, тїї оковитки,
Харко. Та ще не тільки ми, але і наші дїтки.
Хвилон. А до сьогож бо нїяк і приступицьсє,
Пархім. Не тільки, щоб воли горївки напїтьсє.
Свирид. Хоть за дїлом приїдєш, то все рїло дурє,
Харко. А як чого просиш, то мов і не чує.
Хвилон. Нехай же то нас уже не шанує,
Пархім. А то й Ничпора, що титарює.
Свирид. Він і отамана пївнїщо не ставиць;
Харко. Як той що сваже, то він свое править.
Хвилон. Ходїм лишєнь до дяка та все роскажїмо
Пархім. Та хорошенько лишєнь попа уплатїмо.

(Приходять всі до дяка).

- Свирид.** Здоров будь, пандяче, як же ся маєш?
Дяк. Та за чим приїшли, чому не петашє?
Свирид. Панове параквіяне, просїмо сїдати,
Дяк. Коли в гостї прийшли, будємо витати.

- 35 **Охрим.** Та сподать, пандяче, за твою ласку!
Послухай лиш нас, яку скажем казку:
Візьми лишень каламарь та наншип круто,
Щоб надігь на попа залізеш путо.
- 40 **Дяк.** Почтенний міряно, ізвольте казати,
Чорнилльниця готова, що будем писати.
- Хвесьько.** Пиши, що ти не велить нам іграти в карти
І що відняв у дітей усі дїтські жарти.
Дівчатам не велить ходити на вечірницї:
Хиба-ж їм небогам постритися в черницї?
- 45 **Пархім.** Парубкам не велить з дівками гуляти;
По чім же їм буде молодість згадати?
Наказав празників, що з півкопи буде,
І щоб по тим празникам до церкви йшли люде.
- 50 **Пархім.** А коли-ж, пане дяче, будемо робити,
Як будемо що свята до церкви ходити?
Хоть старий ти небіщик не вмів ванациї,
Та і не було тоді такої затїї.
До церкви ходили не кожної неділі,
А говіли тільки ті, которі хотїли!
- 55 **Луцько.** А сейже бо велить і дітям говіти
І щоб конче дітей «вірую» учити.
А хто «Отчечану» не знає, не сповідає,
А як «Тройці» не знає, то й не причаїнає.
Хоть с за що, хоть нема, то сажє в куну.
60 **Луцько.** Ось як посадив і Хиврю, мою куму.
Вибачте, огрішлася, як дїжу мієла,
Отож за те цілий день у куні сидїла.
Лєвка старого за те у куні держав,
Що тільки неборак з кумою покартував.
65 **Артем.** Та і мене самого в куну пригрунцював,
Що тільки сміявся, як він казань казав.
Харченка Терешка віддав на покаїння,
Що в церкві огрішивсь на Андрїєве стїяння.
А Стецькові Хамурї і паски не святив,
70 **Омелько.** Що тільки неборак сім рочків не говів.
Та і Петра Батиря у куну посадив,
Що тільки до церкви пять років не ходив.
Педоря перед причастям кваши покоштувала,
Отже-ж бо і за те у куні стояла.

- 75 **Сергій.** Та і Хомї некаї причасти не дав.
Що ідуци до церкви, горїнку конштував.
Солоха Федькіна дитину привела.
Говіла цілий нег і в куні стояла.
80 **Яцько.** А Ієшко у шгїницю скорому наївєя,
Та і за те у куні добре насидївєя.
А Кирик Лєвченко не втік того сорома,
Що женивєя на Стєсі, а вона йому кума.
Та і Лєвко Хутєна три дні в куні сидїв,
85 **Грицько.** Що, вибачайте, дїольку тяг тоді, як говів.
Так же і Кулині покровєя не вкрїла,
Що без чоловіка дитину родїла.
А Процько за куму хоч у куні й не сидїв,
Так на самеж Рїздво увєсь день поклоши бив.
90 **Педько.** Зїнєм з родичкою тільки женїхавєя,
Та і за те неборак у куну попавєя.
Пиши, що не велить чєляді колядувати,
На улицю ходити і на Кунала скалати.
95 **Педько.** І дівчатам не велить вінки робити.
Щоб не грати в карти і в шинк не ходити.
А чому-ж небіщик не тільки на Кунала ходив,
Але часто було нїде і навулачкї,
100 **Педько.** Що неоднї було од його лїзе рачкї.
Отож бо сей не йде і нас не пускає,
Тільки в церкві з дяком що день галасає.
А старий небіщик і в шинку не раз хрєств
Дитину, на Кунала скакав і колядувати ходив.
105 **Педько.** По весїлях було не тільки старостує,
Ходив у придає, ще було і дружкує.
А вінчав небіщик не тільки з кумою,
Хотьби хто дєсь прийшов із рїдною сестрою.
Та вжеж він покїйник не менше грїхів знав,
110 **Педько.** Таки параквіян своїх так не мудрував.
Вільно тоді було, що хотїть, робити,
Не принуждав, царство йому, до церкви ходити.
І лихословниц тоді ми не вмїли,
А всеж бо насущний хлїб їли.
115 **Охрим.** Тодї, пане Педьку, і Біг лучче годив
За те, що народ мало до церкви ходив.

- 115 **Тимко.** А прї сьому теперїчки не став і годити,
Бо стали дітей ванації учити.
- Лаврин.** Да й правду казала небїцця Настя,
Що не буде народ більше мати щастя.
- Супрун.** Бо вона бачила, як замирала,
Що пятїнька святаа Пречистої прохала:
- 120 **Перестань, Пречиста Мати, мене шанувати.**
Не дай же мірянам щастя й долї мати.
- Ярема.** Бо вже швидко мусить кїнець віку мати,
Коли ванаційники стали погувати!
Через їх ніколи мірянам і погуляти,
Так коли-ж Пятїньку святую шанувати?
- 125 **Кастян.** Да вже і нам прийдеться ходити без сорочки,
А ще-ж і віддавать треба заміж дочки.
Так, як бодня порожня, ніхто й не загляне,
То і дівочтво їх, як трава, завяне.
- 130 **Чи добре дивиться на Вірку Стецківну.**
Що волос посїдів, та й не знайде рівню!
- Ільно.** Бо тепер без віна вже й ні до порога,
Ось як дївує Івочка небога,
Що на смїх до ней ніхто не заглядає
Геть тим, що в бодні нічого не має.
- 135 **Луцько.** Прийдеться і нашим дочкам дївувати,
Коли буде довго сей піп погувати.
- Ничипір.** Не бійсь, пане Луцьку, не буде він довго поном,
Як до хурхурея підемо усі гуртом!
- 140 **Та як розкажемо, як він нами крутить,**
То зараз і його до себе прицупить.
Або і суплїку отєю нашу як розбере,
То й може самого попа до рук приборе.
- 145 **Та як крутопопи попросим старого,**
То не бійсь, зараз нам дадуть другого.
Годї-ж й йому мірянам за шкуру сала лягти,
Вивчимо його, сучого сина, як погувати!
- 150 **Буде він знати, як шанувати мірян,**
Коли одвідає хурхурейських барбар.
Колиб, Ничипоре, хоть по шагу зібрати
Та підсунути хурхуревї, щоб його з попївства
[зїпхати.

- Панас.** Та й крутопопи треба щось дати,
Бо правду казала небїцця мати.
155 **Що без грошей ні до пана,**
Як без сукна до гетьмана.
- Явтух.** Правду отсе ти, пане куме, кажеш.
Бо легко їхати, як віз підмажені.
- 160 **Онисько.** Підїть лишень, кліпніть мого кума
Та припросїть сюди Безпалка Наума;
Вони люде старїйші і всюди бували.
То може-б щось таки і вони сказали.
Тїць! Ось і вони сами чимчикують,
Читай лиш, панцяче, нехай і вони почувють.

Дяк читас: В Бозї преосвященнїйшому, над влади-
ками влашчествующому, божїей церквї, яко Христової не-
вісти украсителю, божїх велїній істолкователю, пресвітеров
премудрїйшому учителю, всіх бїдних зашитителю, сердцу
всїякой доброй надеждї, епископствующому епархїї невзгляд-
скої, архінастрію своевольскому от православних села Не
руш мене паракїїан, пресвітеру пламенної церкви премного
хрїстїнних рабов твоїх

Слезное прошенїе:

Ми, ипсайнїї раби, просим і мольби дїем. Умили нас,
святїй і пресвятїй владко, припадающих і молящих тебе,
пїдующих найсвятїйшії носї твої, просїщих милосердїя тво-
его: избави нас от хищнаго волка, баснословнаго латнї-
щїка, недостойнаго пресвітерскаго сана: ібо як волк овец
разгоняет іли яко лев свирїпїйшїй, іскїй кого поглотити,
так о сей нас по божїю поущенїю грїх ради наших пре-
світер Януарїй Славолубскїй много нам содїлав пакости.
удругає бо великими наказанїями тїлеса наша, і многїє
уже содїлавно на хребтї нашем беззаконїя, яке не бі ліпно
пресвітеру такова дїла творити, яке туняедець сей пребєжа-
коннїй ізнуриет плоть нашу постом і молитвою, найгорше
дїяше, повелї бо не бити іспослактенїю, яке єсть колада
в пресвятїй день Рождества Христова, также і прославленїю
скакати юношам і дївам чрез огонь, обливанїє в пресвітїй
день Воскресенїя Христова, істребив сплетенїє вїщев акї

мученических во время Пятидесятницы: но неудоб якже звірообразному оному пресвітеру Славолубскому і вся та веселія, якже бисть, чего і пресвігерствовавшии пред сим і вічної памяти достойний Фома Боголюбский не воспрещаше, но еще і поучаше по слову псалміста: «на всяком місті благослови, душе моя, Господа».

- Демко.** А щож ви отсе пописали?!
195 Аджеж ви сами себе звизали.
Адже він не сам се крутить,
А все його сотник учить!
- Супрун.** Да він же його сюди і втоптав,
Да й за його свою годованку віддав!
- 200 **Терешко.** Та вжеж таки, хоч ірунти позбуваєм,
А таки його з попівства зіпхасм.
- Демко.** Та гляди лиш ти, Терешку, не дуже лиш тупай,
Та перше старих людей послухай.
Треба перше сотника скасувати.
205 Та тоді будем і на нопа прохати.
Уже не сипати против сили піском,
А через позов будемо ходити пішком.
Тиміш. У їх грошей багато й вони розумні люде,
Та куди не підуть, то все по їх право буде.
- 210 **Педько.** Нехай же його недобре опанує,
Коли нам на лихо пішло, нехай коверзує.
- Наум.** Ходім лучче до хати могоричу пити,
Чим маємо, чорт знає; що робити.
Да кликнім і дяка, нехай випе чарку.
- 215 **Пархім.** Іди за нами, пандяче Марку.
Дяк. Благодарю покорно за ваші привіти,
Ходімо лиш скорійш, бо хочеться пити,
А то пора іти до церкви дзвоніти.

ХІІІ. Інтермедійна частина вертепу.

Дієві особи в своїх національних костюмах. Акція відбувається в долиніім поверсі.

ПЕРША СЦЕНА.

Дід і баба.

Дід. От тепер і нам припало,
Як Ірода вже не стало;

Баба.

Потанцюймо-ж, молодичко,
Мій ружевий квіт, хоть мало!
Гляди лишень, сучий діду.
Щоб не ввели танці в лихо:
Забравсь би у тиєний кут.
Да хліб собі їли-б тихо.
Да що ти мені бовтаєш.
Чого і сами не знаєш?
Ти говориш річ сю лишнюю.
А я-б тобі сказав пійти
Під черешеньку, під вишнюю.

Дід.

Хор співає, а дід з бабою танцюють.

Ой, під вишенькою, під черешенькою
Стояв старий з молодюю.
Як із ягодою.
І просилася, і молилася:
Пустя мене, старий діду,
На вулицю погулять.
Ой, і сам не піду, і тебе не пушу.
Хочеш мене старенького
Да покинути.
Ой, не кидай мене, бабусенько моя,
На чужій стороні.
При лихій годині.
Куплю тобі хатку, іше й сіножатку,
І ставок, імлинок,
І вишневий садок.
Ой, не хочу хатки ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка.
Ні вишневого садка.
Ой, ти старий: кахи, кахи!
Я молода: хихи, хихи!
Да годі-ж, годі-ж, годі-ж бо вже!

Дід.

Кланяються публиці й відходять з перестрашу. побачивши салдата, котрий кричить на діда й бабу: кой чортъ васъ здіть развеселитъ і т. д.

ДРУГА СЦЕНА.

Салдат на діда й бабу:

до глядачів:

промова:

Кой вась чортъ здѣсь разносилъ?
Вѣдь тотчасъ потащу къ офицеру,
Щобъ вы знали крестіянску вѣру.
А здрастуйте, честныи гаспада!
Не булоль тутечки здѣсь солдатъ?
Съ ними времечко провести я радъ;
Но какъ оныхъ здѣсечка тутъ нѣтъ,
То примѣтъ, гаспада, мой привѣтъ.
Я солдатъ простой, не богословъ,
Не знаю красныхъ словъ;
Хотя я отечеству суть защита,
Да спина въ меня избита;
Читать и писать не вмѣю,
А говору, што разумѣю;
Ноньча люди веселяться,
Да й подлина, какъ не удивляться:
Христось въ вертепѣ народился,
А Продъ океанный сказился;
Бояся царства лишиться,
Вадумаль дѣтской кровью омыться.
За то Иродуникъ пришлось жестоко
Какъ черти танчили въ адъ его глубоко.
Какову вѣсть вамъ ста собіаю
И васъ Христовымъ Рождествомъ поздравляю.

ТРЕТЯ СЦЕНА.

Салдат і Даря Іванівна.

Салдат.

Даря Іванівна.

Салдат.

А Даря Івановна, какво живете?
Скучаю за вами, Ігнатій Парамоновичъ.
Благодарю васъ за пам'ять.

Цілюються, скрипки грають камариньку, танці, нараз чути
барабан.

Ахъ, Даря Івановна, барабанъ слыхать!
Мнѣ треба въ похідъ ступать.

Даря Іванівна *пі.тис його*:

Прощайте, Ігнатій Парамоновичъ.

ЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Циган на коні (*моколъоз*):

Дяги, дяги; забув, батю, дуги!
На пляв да-рп-да-ти,
Бо йду поздравляти.

до глядачів: Криця не лошиця, кремій не кобила,
Як біжить, аж дрижить, як впаде, то й лежить.

Кобила падає, а з нею і циган в сніг.

Пху! побила-б тебе лихая да немасляна година!
Пре, пре, пре каторжного батька-скотина.
Щоб тобі ні стріло, ні брїло,
Щоб тебе на світі не було!
Один в роті зуб держався,
Да й той тепер у снігу зостався.

до глядачів: Панове, хто хоче, будемо міняти!
Далебі, що її стоїть продати.

Небозго *позмочивши*:

Ніхто ні шажка, ні копійчки не хоче дати?
А тут то суча кобила брикуча,
Хоч ребра в її дуже видно,
Да всеж за год вона роздобріє;
Коли жива буде, боятмуться люде:
Хутко біга.

Вс кобилу батогом і кричить:

До шатра! до шатра! до шатра!

Кобила підскакує і втікає:

Ох, їсти-ж, їсти смаженой капуста!
Хочби смазцем замарувати,
Да добре понирувати!

П'ЯТА СЦЕНА.

Входить циганчук, син.

Син. Йди, батьку! Мати казала вечерять.
 Циган. А пож доброго ви там наварили?
 Син. Казала мати: нічого.
 Циган. А хліб же є?
 Син. Де-б до взявся? Нема.
 Циган. Так дарма; я тут з людьми добрими погарцюю,
 А ви вечеряйте собі здорові.

Циганчук відходить.

ШОСТА СЦЕНА.

Входить циганка з глечиком в руці.

Циганка. Гараську, Гараську!
 Ізіла собака поросся і паску;
 Да ще й перець винюхала!
 Тепер кого пеняти?
 Ніде й хліба взяти!
 Циган. Ой, жінко, жінко, я шек-монодек,
 Фун — фун — фонфора!
 У мене що ні день, то копійка свіжа.
 Чи молочка? То й на, на!
 А чи сальця? То й на, на!
 Циганка. А тепер то я-ж з голоду вмираю.
 Е, старий котюго! Ще й тобі мене отсе дратувати?!
 А як знав би ти собі міхом подувати,
 Да залізо гарячеє молотом кувати!
 Як ударю я тебе кичвою сією,
 Не будеш ти знущатись над бідністю мою.

*Дає йому ляпаса.**Циган грозить їй батогом.*

Циганка. Ой, жінко, як начну сергієм латати,
 То вся шкура на тобі буде тріщати.
 І не лай же мене,
 І не бий же мене:

Циган. Принесу я борщюку
 В полівнянім горщюку.
 Хутко-ж, жінко, да не бавсь.

Циганка. Циганка відходить і знову вертається.
 Тут-то страва, тут-то любя!
 Покоштуєш, з'явоне губа.
 Циган. А дай же покоштувати!

Після глечика, потім п'ює і говорить з досадою:

Циганка. Ге, побила-б тебе година лихая!
 Така твоя й страва, як і ти, дурная!
 Твій борщ да походив на ракову юшку.
 Кидала, мій миленький, й цибулю й петрушку.
 А для свого господаря
 Й кусок сала із комаря.
 Циган. Гайда-ж до шатра дітей годувати,
 А коли хоч, то й вернись, да нум танцювати!

Скрипки грає. Циган співає і танцює з циганкою.

Чом, цигане, не оренш? Бо не маю плужка.
 Тільки в мене понос є, за поносом пужка.
 Чом, циганко, не придеши? Бо не вмю прясти.
 Ізза гаю виглядаю, щоб сорочку вкрати.
 Ходім, стара, до шатра! Що має Бог дати.
 Фуя, фун, фонфора, проживем без хати.

Танцюючи, відходять.

СЬОМА СЦЕНА.

Мадяр в зусарськім убраннїю.

Терентенбасса, маленька басса, велика басса,
 Мої поля, моя вода, мов блато, мов в блаті, мов све.

Входить мадярка.

А здраствуй, мадярко!

Цілються. Скрипка грає. Співають і танцюють.

Гусар коня напував,
Дзюба воду брала;
Гусар пісню заспівав,
Дзюба заплакала.
Не плач, Дзюбо, моя люблю,
Доки я з тобою,
Як поїду я од тебе,
Заплачеш за мною.
Ой, хто любить печерниці,
А я люблю губи;
Ой, хто любить молодиці,
Я горнусь до Дзюби.

Цілюються і відходять.

ВОСЬМА СЦЕНА.

Поляк і хлопця.

Поляк. А co tutaj za hałasy?
Niech djabeł weźmie hajdamacy!
Idź, chłopku, wiedź do mnie kochana,
Ja tu krakowiaka wytańcować stanę.

Хлопця відходить.

До глядачів: А co, panowie,
Zeby wy znali, że ja jestem z dziada,
Z pradziada szlachcic urodzony.
Ja byłem we Lwowie,
Byłem i w Krakowie,
Byłem i w Kijowie,
Byłem i w Warszawie,
Byłem i w Połtawie,
Byłem w Bogusławie.
Padam do nóg jaśniewielmożnego pana!...

Називає по прізвищі господаря дому.

Życzę zdrowia i mnogie lata.

ДЕВ'ЯТА СЦЕНА.

Входять поляк.

Поляк. A jak się masz, moja Warszawianko?
Полька. Bądź zdrów, mój kochanku.

Цілюються.

Скрипка грає. Поляк співає. Обидвоє танцюють.

Siwy konik, siwy, zielona kulbaka;
Zajechałem do niej, nie chce mnie sobaka.
Nie żałuj, dziewczyno, baryłeczki wina.
Bo sobie dostaniesz dobrej matki syna.
Zeby ty wiedziała, co o tobie myślę,
Skoczyłabyś do mnie...
Chybabym musiała w Krakowie nie bywać,
Zebym nie umiała krakowiaka śpiewać!

В часі танця хлопчик виходить з дверей і починає танцювати натрисідки за плечима свого пана, а він, роблячи в танці крок назад, перевертається і кричить, лежачи на долітці:

А пойдź do djabła, hajdak, batogami zabiję.

Підскакує і всі відходять в ту мінуту, коли за сценою чується нісця:

Да не буде лучче, да не буде краще,
Як у нас да на Україні!
Нема..... нема.....

ДЕС'ЯТА СЦЕНА.

Запорожець.

Входить в червоних шараварах в повній одязі, з люлькою і з булавою, за плечима бандура.

Запорожець до глядачів:

Гай, гай, панове, що то як я молод був!
То-то в мене була сила:
Лажив бочка, й рука не мліла.

А тепер вош і блоха сильніш здається, —
 Плечі й руки болять, уже сила рветься!
 Ой, ви літа, літа, поганая справа,
 В морду хоть зацупиш, вже не та росправа.
 Ой, бандуро моя золотая,
 Колиб до тебе шинкарка молодая!
 Танцював би з єю до смаку, до сміха,
 Одцурався-б з єю навіки од лиха,
 Бо, бач, як заграю, не один поскаче,
 Да к тому весіллю може хто й заплаче!...
 Я козак, горілку пю, люльку я вживаю,
 Є шинкарки в мене, а жінки не маю.
 А вас, панове, святками поздоровляю.

ОДИНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і Хвеська.

Запорожець. А здорова, шинкарко,
 Здорова, Полтавко,

Хвеська. Як я тебе давно бачив!
 Як бачились у Чигрині,
 Да й досі ні.

Запорожець. Так, Хвесью, так, любко, голубко моя!
 Як бачились у Чигрині, да й досі ні.
 Поцілуй же мене по знакомости в крутий мій
 [усок!]

Оттак — цмок!

Поцілуй же ще в чуприну хоч разок,

Оттак — цмок!

Поцілуй же мене в булаву й в бандуру!
 Добре! Тепер потанцюймо!

*Скрипка грає. Танцюють. По скінченню танцю Хвеська
 відходить.*

От так же! І пішла!

ДВНАДЦЯТА СЦЕНА.

*Гадюка нове й, коли запорожець стоїть роздумуючи, вона
 кусає його за ногу й віддаляється.*

Запорожець. Ой, лишенько, гад, гад!
 От чорт йому й рад!
 Отсеж і укусила.
 Ой, хочби циганочка да поворожила.

Циганка входить, запорожець лежить.

Циганка. Ой, мій милий волопинну чорнобривий,
 Отсеж тобі суча Хвеська нарядида,
 Що тебе гадюка укусила!
Запорожець. Поворожи, будь ласкава.
 Далєбі одичу,

Циганка. Хоч не зруч, дак хоть навендики.
 Ходила циганка по горах, долинах,
 Носила пісок на вилах.
 Смільги останеться на вилах піску, —

(Шепче так, щоб запорожець не чув, але він чує)

Стільки-б у тебе осталося, козаченьку, духу.

(Голосно) Ти зовсім здоров, вставай
 Да дохід давай.

Запорожець встає:

Потанцюй же зо мною, бо дам прочухана.

Скрипка грає. Танцюють.

Циганка. Не жалуй, батеньку, копієчки да дай дві.

Запорожець. Що ти кажеш, циганко? Я не дочуваю.

Циганка. Да я й сама, козаче, знаю.
 То я кажу: не жалуй копієчки да дай дві.

Запорожець. За що або й на що тобі, скажи, будь ласкава!

Циганка. Я-б собі, голубе мій сизий, рибки купила.

Запорожець. Може-б ти, циганко, й товченики їла.

Циганка. Ох, їла-б, козаче, бурлаче, да де-ж то їх взяти?

Запорожець. Цаплена ти голова! Чому давно не казала?
Я-б тобі повну пазуху наклав!

Булавою бс її знизу під спину.

От тобі товченики! От тобі товченики!

Циганка, підсакаючи, вітає.

ЧОТИРНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець танцює. Скрипка грає. Потім говорить:

Пійти лишень до Хвеськи да вишть хоч півквартивку,
бо дуже щось сухо на язичку.

Стукає в двері.

Хвесько! Хвесько! А Хвесько! Серце, відчини! Від-
чини! будь ласка! Хиба ти не чуєш? Бодай ти зозулі не
чула! Кажу тобі, відчини, бо й двері виставлю і вікна побю.

*Віддаляється кілька кроків назад, потім розганяється, чолом
всаджує двері та скривається за сцену.*

П'ЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Жид. *В ніс і з протяжним наголосом в словах.*

Ой, вай мір, савафіяне!
Як гналися пак Фараоняне,
Явреїв сам Бог засинсцає,
За огненным стовпом їх ховає.
Щудо^д друге лущце сце зробиф,
В Цорнім морі військо загопиф,
Мовса, Гарун, Дувид святії,
Вони всі бацили цуда тії.
Взе скоро отгой час прийде,
Сцо хтось то нас кругом обийде
І скаже бак так:
Цесний явреї, я Месіяс вас!
Тепер я царь і світ весь нас.

ШІСТНАДЦЯТА СЦЕНА.

Входить жидівка.

Жид. Тепер, Суро, нум танцювати,
А після горілку перепродавати.

Скрипка грає. Жид танцює і співає.

Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!
Ой, ой, ой, ой!
Було у нас війська
Цотирі тасьонци:
На тім війську сапек
Усе із зайонци.
Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!

В той час запорожець стукає, перестрашений жид кричить:

Бізи, Суро, до хати гроеі ховати,
Біанть гайдамака, буде грабувати.

Жидівка відходить.

СТІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і жид.

Запорожець. А здоров, жидовину,
Єритичий сину!

Жид. Здоров зе був, милостивий пане.

Запорожець. А що це ти в барильці несеш?

Жид. Сабаскову горілочку-з, пане.

Запорожець. А ке-ж і мені, кокоштую.

Жид. Ти-з у мене і так, козацьеньку, багато вапиф,

да й гроеей не заплапиф.

Запорожець. От і притулив горбатого до стіни:

Ви, бачу, всі жиди дурні.

Колн-ж я у тебе горілку пив,

Да й грошей не ллѣтив?
Мабуть ти не знаси, як мене й зовуть?
Ти-ж пак Макем.

Жид.
Запорожець. А брешеш. поганцю, я з віку Протис.

Махав булавою.

Жид. Нехай же буде і Прокпе!
На, на! Горілоцку пий,
Да тільки мене не бий!

*Відкриває чин, запорожець не із барила. жид держить барило
й трясеться від страху.*

Запорожець. Не тряс бо, гадючий сину, а то зуби побеш.

Жид. Пий, скільки дуз.

Запорожець. Ошче, яка міцна жидівська горілка!
Але-ж, як я бачу, то вже я упився.

Цапне на землю, жид спав на нього й душить його колінами.

Жид. А! цузої крови напився,
Да й сам скрутився!

Запорожець. Що се по мені лазить? Глянь, глянь!
Е! Се жид так на мені пораяється.
Чи так же в нас бють?

Махав булавою.

Жид. Ой, вей мір, гевулт, вух! вух!

Запорожець. Я ще й не вдарив, а він кричить: олух!

Наносить удар булавою, жид падає.

У нас як бють, дак з иритиска, з віднаги.
Не гадючий же жид, зразу і скрутився!
Де лиш тії макогонн, чи правдоньку дзвони?
Пійду, по його душенці бевкну хоч раз.

Підходить під озвін і давонить головою.

Що воно таке? На віщо похоже?
Під хуртовину була-б добра шапка:
Ще-б і бризчала з потилці.
От тоді хоч який манталір,

То-б звернув з дороги.
Да й горобцям під негоду добре тут ховаться.
А може й на вершні він пригодиться.
Якби то в болото його застромив,
То то-б то раків наловив!
Пійти-ж, да жиди заволокти, —
А то заліг дорогу, не лъзи й розкодяться.
А да бак, як бак чорта величають?
А вжеж не як, як може дідько.
Гей, дідьку, дідьку, дідьку-го!
Ходи, будь ласкав, візьми жиди,
Твого таки-ж рідного діда.
Пекельним буде з його жарке:
А чи ти з роду, дідьку, ів таке?
Буде зо всіх вас на цлий піст,
Відпасеться, підіймеш хвіст.

Ховається за двері.

ВІСІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Чорт.

От тепер я дждався,
Що жид мені дістався.

Довго глядить на жиду.

Запорожець підкрався і вдарив його булавою.

Отсе ти й досі не одніс,
Якпй з тебе проворний біс?

Бе чорта знову.

Чорт.

Неси-ж, неси, да купай на здорова.
Гуп, гуп, гуп!

Відносить жиду.

Скрипка грає. Запорожець танцює.
Запорожець. Іще колиб найти унята ледащичку:
Щоб враг узав, аби лиш не пянничку,
Бо я, признаться, й сам пянничок не люблю.

ДЕВЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Уніятський піп.

Запорожець. Про вовка промовка, аж дідько вовка і несе.
Уніятський піп. Всповідай мене, попе, під попинкою.
Запорожець. Признавай гріхи предо мною, покайся,
Уніятський піп. Перед схизматицькими попи не признавайся!
Запорожець. Чого соромляться, панотче? Розкажу, що знаю.
Уніятський піп. Благо сотвориши, аще нічого не утаїши.
Запорожець. Я змалку мандрую по світу.
 Я бив

Не бив уніятських я попів,
 З живих з їх кожу я лупив.
 Вони над козаком ждуть смерти,
 Щоб в домовину скоріше заперти:
 Такають, співають, сміються,
 А на поминках, як поплються,
 Дак тільки не танцюють,
 Мов коні козацькі гарцюють.

Уніятський піп *дріжачим голосом:*

Треба тобі до косьцола ходити,
 Часті поклони треба бити.

Запорожець. Е, бач, я з віку в косьбол не ходив,
 Поклонів не бив, хиба тебе побю!

Уніят утікає з усіх сил.

ДВАДЦЯТА СЦЕНА.

Монольог запорожця.

А що? Утік? А добре дуже я зробив,
 Мов десятки жидів побив.
 Утік! А то прийшлося би чорта знову звати,
 Щоб уніятського попа да чортові оддати!

Скрипка грає. Танцює.

Отсеж як я дуже вморився,
 Мов коло плуга день возпвся.

Треба лягти да заснути,
 А ранком можна і до Хвеськи
 Де лизнути мокрухи...

Кладеться на правий бік.

Так лягти не гарно.

Кладеться на лівий бік.

А так іще гірше.

Кладеться навзап.

А так, то запевне який дідько задушить,
 Бо я слабовитий.
 Гай, гай, панове, що то як я молод був!

Кладеться на живот.

Ляжу бак так, як мій батько колись спав!
 А я його добре знав.
 Тепер нехай на шию хто сяде,
 Устану рачки да й повезу, як вил.

ДВАДЦЯТЬПЕРША СЦЕНА.

Два чорти входить і хочуть взяти запорожця; одного з них він ловить за хвіст, а другий утікає. Запорожець тягне чорта за хвіст до людей.

Монольог запорожця.

Ух! Чорт у баклаг вліз!
 Що се я піймав? Чи се птличка?
 Чи перепеличка?

Чи се тая синичка,
 Що вона й не динше,
 Тільки хвостиком колише?
 Глянь, глянь! Яке воно чуднеє,
 Да, далєбі, страшнеє.

Очі з пятака,
 А язик вивалив мов та собака!
 Де ти груди собі поздрав?

Може влід да груші крав?
Повернися, подивлюєсь, яке ти із заду.

Чорт обертається, запорожець оглядає його.

Еге! Воно, бачу, й крильця має,
Сеж то те, що пічу літає
Да кури хватає.

Стоїть, роздумуючи.

Се, да те, кажу я,
А воно той коник,
Що по полю скаче
Да хрунців ловить.
Коли скаче, то уже-ж
Танцювать уміє.
А може не сміє!
Ось, ну лишень не соромляйся!
Погупцюймо трохи,
Повтісають блохи.

Скрипка грає. Запорожець танцює, а чорт стоїть.

А щож се ти стоїш, як кожух замерзлий?

Із його булавою.

Скрипка грає. Танцюють обидві. Чорт в такт приговорює.

Гуп, гуп, гуп, гуп, гуп!

Запорожець, ударивши його булавою, говорить:

А ну лишень геть: ти . . . . .

Чорт утікає в перестрашу.

А що? Утік? Не так було ще з ім робити;
Коли він . . . , то треба було вбити.

До глядачів:

По сій мові
Будьте здорові.
Мені приходитьсь, панове, з пісні слова не викидать,
А що було, барзо прощу, об тому лихом не поминать.
Пійду тепер собі в курінь віку доживать.

ДВАДЦЯТЬДРУГА СЦЕНА.

Входить свиня, підходить до Іродового трону, кладеється під нього так, що тільки зад знід трону видно. Входить господар свині та стібас її батогом.

Аля! аля! аля-ж, кажу! Вона ніби не чує.
Що там вона рве свинячою мордою?
Еге! Треба жидам оддать:
Вона давно хотіла задихать.

ДВАДЦЯТЬТРЕТЯ СЦЕНА.

Циган. Здоров був, Климе!
Клим. Здоров був, цигане!
Циган. Яку вона кару тобі зробила?
Клим. Весь город порила,
Капусту й пастернак поля.
Циган. Оддай нам її, ми її научим
Холянди танцювати;
В город не буде вже скакати.
Клим. А я думав, що він купить,
А він її даром лупить!
Найне кунче, такай!

ДВАДЦЯТЬЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Жінка Клим. Чоловіче, до нас, бачу, і кондяк припхався.
Клим. Е! Я, жінко, його давно сподівався.

Жінка відходить.

ДВАДЦЯТЬПЯТА СЦЕНА.

Дячок. Дай, Бог, здравствувать, Климе!
Клим. А дай, Боже, пану бакаляру!
Ти наш таки, кондяче,
Візьми собі отсю свиню,
Бо в город все скаче.
Дик. Ци, ірц, ци, ірц, ферлик!
Іже, відп, аж, наш, еоть,
Спійш ко мні зіло!

Климій сотворил нам честь,
Дав свиняче тіло.

ДВАДЦЯТЬШОСТА СЦЕНА.

Іванець. Аз путешествую, кое ваше діло?
Дячок. Взем сіє бремя, неси в наші клітні.
Іванець. Помозите ю на рамо подягти.
Дячок. Возгласи: аля, аля! в школу піря драти.
Всі. Аля! аля!

Іванець відходить.

ДВАДЦЯТЬСЬОМА СЦЕНА.

Дяк дякує Климові.

Гевал, Амон і Амалк,
І всі живуші в Тирі
Возрадуються доброті
І воспоють в ефірі.
Ми вашу обреченну жертву,
Хоть живу, хотя мертву
Со благодарністю приємлем,
І вию вам обємлем.
Клим. І тобі тешж од нас, пане кондяче.

Дяк відходить.

ДВАДЦЯТЬВОСЬМА СЦЕНА.

Клим. Дивись, як пресучий дяк подякував гарно,
Що аж в мене слези в вічу навернулись.
Да, правда, есть за що й дякувать:
Свиня, хоч куди свиня,
Ребра так і світяться.

ДВАДЦЯТЬДЕВ'ЯТА СЦЕНА.

Жінка Кліма. Климче чоловіче!
До нас, бачу, із свиняки
Принесли кондяки
Обідрану кожу.

Клим.

От бач, жінко, що я можу!
Свиняка-б пропала,
А платить дяку за сина
Пора вже настала.
Тепер вже ми розцїтались:
Цїлі гроші в нас zostались.
Жінка. У нас, чоловіче, з віку товаряки не було,
А тепер не стало уже і свиняки, усе загуло.
Тепер потанцюймо, як прежде водилось,
Щоб конопедьки більш народилось.

Скрипка грає. Танцюють.

Клим:

Ходім, жінко, у нас десь козяка була.

Жінка відходить.

ТРИДЦЯТА СЦЕНА.

Входить коза.

Клим. Цици!
Коза. Меее!
Клим. Цици!
Коза. Меее!
Клим. Цици!
Коза. Меее!

Ховається під Гродів трон.

Клим.

Отож дощивався й козу загубив!

До глядачів: Панове громадо, чи не бачили кози,
Що то було в її солодке молоко?
По дві дїйниці молока давала,
Тепер вона бідна, як в воду упала.
Одна біда не минулась,
Друга навернулась.
Вчора довелось заснуть
Під Лисою горою:
Макогоненко Грицько
Виняв у мене з кишені
Ляльку, крицю, премінець

І на пугу ремінний кінець.
Заколупив серце в край,
Що ні в пекло, ні до жінки, ані в рай.
А тут козу ще згубив!
Лучче-б був її убив.
Пійду лишень, пошукаю.

Находить.

А моя козонька, моя голубонька,
Бач, як вона скаче, мов тавцювать хоче.

*Скрипка грає. Танцює. Потім полино кидає під трон. коли
падає і здирає.*

А що се? Скрутилась? Скрутилась?

Плаче.

Бідна-ж, мой головонько! Козу вбив!

Подумавши трохи:

Понесу-ж, да оддам собаці шкуру,
А жіяці пошню із мяса кожух.

Відходить.

ТРИДЦЯТЬПЕРША СЦЕНА.

Артилерист і селянин.

Селянин веде пушку.

Артилерист. Вези, не отговаривайся.
Селянин. Авжеж бо мені та кушка!

Артилерист стріляє з пушки.

Вивагь, господа!

Хор за сценою: Многая літа! многая літа! і т. д.

Заслона спускається.

Замітки.

Зразки інтермедій, діялогів і вірш, як і цитати в огляді початків української комедії, надруковані теперішнім правописом і підновлені, змодернізовані. Хто цікавий, як виглядає який текст у тій формі, в котрій заховався, може заглянути до наукових видань, де друкуються текети в їх первісній правописі, з усіма помилками копистів і перекрученнями. Найважливі видання і студії скрізь вказані в „Примітках“. Підновлення текетів обмежилося на найнеобхідніше: 1) на сучасні літературні форми замість тодішніх північно-українського діалекту: пуля = поля, утюкл = утік, стуй = стій і т. д.; 2) на заміну взагалі новіцями формами давніших, зокрема під впливом церковно-славянщини, як: быльз = був, мѣть = мав, юже = уже і т. д.; 3) на заступлення польовізмів українськими словами й висловами: длузу = довжи, іуіж = вже, ослетитъ = слогати і т. д.; 4) на усунення друкарських помилок, зних відчитань і перекручень або таких дивовгадів, як „капустая“, „травая“ і „кашная“ (у Гаваговича) й на виборі найкращої лемції з кількох варіантів якогось тексту. Зрештою, хто порівняє подані нижче відміни з текстами надрукованих зразків інтермедій, діялогів і вірш, матиме вірний погляд на приложу до цієї книжки модернізацію текетів.

Продав юга в мішку, стор. 179—185. Відміни в порівнянню з перводруком, а властиво передруком інтермедій М. Павлика у „Записках Наукового Товариства імени Шевченка“ у Львові (т. XXXV—XXXVI, стор. 17—22) такі: 3. Kazy mini. 7. y z tolemy horszczkami. 10. Lyboy na żonku. 15. przynależaie. 16. wsie maie. 17. Bochnes czołowik choroszy. 18. hroszj. 22. Sut tamo wwey. 23. Koitromi. 24. Sut. 25. zdrowy. 26. pula. 28. toby. 31. Cho... szynkarcom dluży. 32. piniżi. 33. Wsie. 34. Lisze choć werne. 35. Każysz... warity. 37. Cho. 38. horszczkow. 39. pokupyl. 40. Kupilem y toim. 41. soby. 43. toim. 44. W toim iachly. 45. Koli. 46. W toim... zwaremo. 47. A w toim sia zwaryt tysto. 48. W toim... rozpysto. 49. W toim... thustofu. 50. W toim. 52. pyrohov sia naysz. 53. powaremo. 54. Ta w tym... nasmażemo. 55. bys choćyl. 57. Bohne. 58. Koli. 62. byw na neho. 63. wsie. 64. wolkі. 65. owec ne psowaly.

66. bylla ne rozhanaty. 69. Lisciū. 70. dluchy iā. 72. Ta tuž. 73. ha-
rast miaty. 74. prybywaty. 75. Harast. 77. do tey szepki miaty.
78. Koli... oħledaty. 79. bystry. 80. Vtiukhly myny do bysa. 81. oħle-
daiesz. 82. choroszy, puźnaiesz. 84. szist vsmakow. 85. Wolni zaczy-
nyuieš. 87. vsmaki wozmi. 88. piat. 92. kupity. 94. dluch. 95. horsezki
tote. 96. toħaiū. 99. Ta Bohme. 100. boiem ia. 101. Kofizmo... pyła.
102. iuž... hroszy. 105. wolni. 106. toim łysyū. 107. budet pud ruka-
wiū. 108. pud szepku krasayko. 109. Bydnuasz ma. 110. hroszy
zbawiu. 111. Lich... zostawiu. 113. ne mudry byuieš. 114. Iže v tor
mich nie hledyuiem. 115. v nym. 116. twoiey. 117. kaźdemu wery.
118. horsezki liboy pubral. 119. Matuńko szom ia wyhrał. 120. toim
lichym. 121. wziāu. 123. dźiciaty. 124. Bidnuasz. 125. nesztasznaiesz.
127. ninka stratył siła. 130. Narobiwszy. 131. Horsezkiš vkrat. 132. Yz
sukmannu, taš y zdradył. 133. vsačil. 134. ta že łysiciū. 135. Kaza-
uies. sežo iū. 136. Toim ia zaplatyl. 137. zmyslił. 138. Sezoim v tot
mich ne zahlediu. 139. przszol. 140. iest. 141. našmiewaiesz. 143. na-
trapil radieš. 144. kiñ ošwiadezty. 145. smiel. 146. zowut. 149. zo-
wint. 150. šiepka. 151. hadal. 162. on... mowyl. 153. Proszusz... toim.
154. Myly. 155. zdradiū. 158. pubral hroszy. 159. Pubral. 160. nie cho-
roszy. 162. Miū. 163. z hroszami poiszol. 166. Wziāu. 169. y Horsezki
vkrat. 171. szkał. 172. Nil... natrapieš. 174. zbludyteš. 175. cho-
cesz... wirty. 176. Zdat mi sia sežoim nił widyty. 178. nił horsezkow
wolni. 179. lyboy... lyboy. 182. Liboy wziāw, niš na palicy. 183. lił
na trawicy. 184. buhne... szaraia. 185. byla. 187. ni wirty. 188. Ko-
lić. 189. ležyt. 191. paliū. 192. Harast... chrepty že zmažet trawiciū.
194. smarowaty. 195. Musit... vsie poucaćiaty. 196. mudry nakrył
sia oš widyž. 197. zheldyno. 198. Biy krypko. 199. vsie. 201. Ma-
tyońko. Matyońko... lieho. 202. lich... vprawił. 203. nestiestie. 204.
Potok wnywoč obrotył te horsezoczki moie. 205. dilat... mylostin.
266. Chotył takoe ryczy. 207. lichij... mylostywy. 208. Kolišz...
trapył... zdradliwy. 209. ni takoe ryczy... nabroil. 210. Puznalby...
dywy... nieho stroil. 211. Woźmusz pretia tui. 212. Prydu sia ska-
ryty. 213. dwa krot odynoho. 214. ozukał. 215. znaieš... harast
machlowaty. 216. Poxdu isče za.

II. Найкращий сон, стор. 185—190. Особи: Maxim, Rycko, Dynis.
Відміни такі: 1. ldyuže... iuž w toiu. 3. Kolišny iuž ztorhowali.
4. vsia... prodali. 5. Na toim lichym. 6. bulše. 7. toieħ. 10. ze.
11. stoite. 13. kažyte. 14. z sobniu me wezmyte. 16. Zdorowy. 17. Bul
ta korotkiemi. 19. te. 20. Jam z Kaminicia Podolskietoho. 21. Przszol.
22. Dynis. 23. Istem. 25. wud. 27. poyty. 28. z kim trapilo. 29. chot
zo try bylo. 30. Yszolbym. 32. dway. 33. siawaš. 34. znašol w toiu.
36. budet. 37. bratiuńkowe. 40. kotroo. 42. Ryū. 44. Ot tat... nary-
dyuieš. 45. iam... spustył. 46. nił. 47. czynity. 48. Liboi prydet liħod
terpyty. 49. wolni sia chozet. 50. kupyl tožeš czysty. 51. lyboy py-
rohi. 52. Tu pachnut z toiey dorohi. 53. pachnut. 54. Pachnut. 57. A
za dazd. 58. Ta... trey podelimo. 59. pyrch na trawicy. 60. Byu
liboy wyrost z žemlecy. 62. Ominut. 63. Koli bulše. 64. Luboi iuže.
65. tu ist za trawaia. 66. taia. 67. budut. 68. Koli sia wernemo
z drohy. 69. toiu. 70. pyrohy iskaty. 71. czynity. 72. Luboy sia pry-
det dilyty. 73. Chot sia dilyty. 74. Pretia... nalemo. 75. pyroch mały.

76. chotby... ziet cały. 77. zaš... byla. 78. Boš my... zheldyta.
79. Wiat sia dilyty. 80. wezynymo. 82. Prysnił budet pyroch. 83. Ha-
rast. Harast. 84. Wiat libaymy. 85. pozasiplaymy. 86. pyroħ nieħ.
86. Wszok tu ne vkradnut. 88. Dynysu. 89. duħo... idu. 90. iuže...
mawyte. 91. kažyte. 92. iam... byu. 93. miu. 93. skažaty. 95. Sežoim
ia tam mohł oħledaty. 96. tot... zoloty. 97. takey. 98. W šwitym
nie wydal krasnoie. 99. maieš zolotoie. 100. Kamenami sažene.
101. Dorohymi sut zelene. 102. Sut biłoie, czerlenoie. 103. Sut bla-
kitne ta šwitnoie. 104. must... iest zoloty. 105. pered wroty. 107.
Anhel... spywaut. 109. Stoit wolni. 110. nasmotrytem. 111. widylem.
112. sedyt. 113. bijut pred nim. 114. ste... žegnaut. 115. v Corkwi ta
spiwaut. 116. Po tym. 117. Kazał. 110. tot sia mi. 120. iužeš vsie
wypowidyl. 121. Isežo bom tam wnet schlidył. 123. mne za stol.
124. bylož bylož. 126. Byto... prošata. 127. Byly pieczony. 128. Byly
tau y waronoie. 129. byly y smažonoie. 130. Wsie choroszo. 131. žol-
tū. 132. Y tysto bylo warienc. 133. Smažone ta y pečzone. 134. byty.
136. byla y kapustaia. 137. byla kaszaia. 138. byla... botwina.
139. wszelakaia zweryna. 140. niłem. 141. bankiety... bytem. 142.
147. widylem, pospolstwa. 148. Sut. 149. nasy. 150. Sut... liehoie
žunki. 151. Sut ne welike. 152. horecut. 153. Bidasz... moiey duszy.
154. Byla... wicno wiki. 155. Kažut... terpil muki. 156. Tot... liše.
157. tot. 158. liežu. 159. Hanhel idet wizu. 160. przszodzy. 161. Porwał.
162. me posadył na nobe. 163. widylem. 164. vzywales. 165. prosyl...
daiješ. 167. Nechotyteš vsie. 168. kazauiješ. 169. Hanhel iuž te.
170. rykl. 171. kolis widyl. 172. Druhy sedit w toim. 173. me...
stawil. 174. kiwaesz. 176. Juž... hledaiesz. 177. Woźmi pyroch.
178. zjysz... wicny wki. 179. terpyty muki. 180. zaš Hanhel tut
me stawil. 181. iam... naił. 182. Liboy. 184. Dynisu. 185. Idysz.
186. Koli ne budet. 187. Budež. 188. Wszakoš... naił. 190. paliū
wzbiraty. 191. budež ty žartowaty. 192. zjyšt kazali. 193. Pyroħ...
rozhuwali. 194. Idysz idysz skudeš przszol. 195. Chot... poszoł.
196. Koli pyroħ žil. 197. iuž... wami žohnaiū.

III. Котра віра краца (Интермеддумъ жид изъ русяномъ).
стор. 190—192. В порівнянню з рукописним текстом такі відміни:
1. Стуй. 2. торговалъ. 3. уторговалъ. 4. тхоржковъ. 12. нехрест...
згола не. 13. Сказалъ. 14. моей. 15. едно. 16. зиваго. 17. ведлугъ
приказаны его. 18. в опеде мѣтъ. 19. Зе през... кормил. 20. крестъ
распача. 21. ему... его. 23. в покою. 24. маєт распачати. 26. рас-
пачаил, томъ узналъ. 27. же ся... называлъ. 28. был. 29. же. 30.
юж... назначений приходиль. 31. свой... вневободилъ. 32. тогда...
зялъ. 35. тогда предивные. 36. мѣнялъ. 37. створена... божий
было. 40. где ваш пост, где сѣта. 42. поцалъ. 43. твоей. 44. вед-
луг. 48. андовъ. 49. пдут. 51. буваеъ. 52. Есче. 55. еще. 56. талму-
товъ. 57. Подду... талмутовъ. 59. стуй. 63. Христово. 63. великаго.
64. мучеников. 67. будет. 68. сегого. 70. будет. 73. осветилъ. 74.
вирвалъ якъ драгѣнный волькъ. 75. натолкъ. 76. зонки... дѣтий.
77. осветилъ.

IV. Загаданий сон, стор. 192—197. В порівнянню з текстом
„Кіевск-ої Старини“ (т. 58) такі відміни: 2. евѣ. 6. отгадовали...

отгадали. 8. далибіг. 12. анголик. 13. кажет... діво. 15. звезда величузна. 17. хришус. 19. Хувра... пул. 20. іс... постул. 21. дале, як заgrimит. 22. тогді. 23. штурмовати, колити. 26. отдав, (так скрізь). 27. Пархум. 32. жжес. 33. було лихословицю було. 39. хивра. 40. пул. 41. постул. 42. і звіздами. 52. сего. 53. его. 56. Пойди-ж. 59. Глянтес на старост... от(е)цький. 62. Угадаєт. 66. Янголі. 71. журавля нарадив. 72. плуд. 73. Будет... старость спокійно. 76. сердцу своєму. 77. твоему. 79. правдивой. 83. берет. 103. пришовиц. 107. віта єї

V. Пиворізм, стор. 197—200. В порівнянні з текстом „Кіевск-ой Стария-й“ (т. 59) такі відмінні: 1. Где-б... проше. 3. еще-б. 5. по-ляшол. 7. Претиской... криляса. 17. знаст. 18. Толко... прибігаєт. 21. толкож. 22. еще... разніс. 28. придет. 30. подтубной. 31. всего. 32. всякого. 33. богати. 38. справляем. 39. лігаєм. 41. вар(ш)єць. 42. стали-б. 43. варєці проше окуду грядіши. 44. а може. 46. толь-ко. 47. Где-ж. 50. болши. 55. мальоватись. 56. пойдєм... заліца-тись. 58. потом ми варєці... рисовати. 61. мозму. 62. даст... его. 63. бойєя. 68. крупов не звоним. 71. чом. 72. варєці проше. 77. ва-рєць. 78. только. 79. зипшка. 80. Только-ж. 81. войту. 82. ктигар. 84. Це-ж. 89. подняв.

VI. Закрутки, стор. 200—202. В порівнянні з текстом „Древней и Новой Россіи“ (1878, т. II) такі відмінні: 1. кажють. 2. шю (скрізь). 3. может. 4. светая маєт. 5. йонум. 6. дуйдуть. 7. кажю. 11. Бе. 12. тулко. 13. светую. 14. Орјом і сіюм. 15. одменити. 16. ку-рять у оной в крамарув. 18. у оной. 19. нибудь. 20. отбутт. 21. тудко-б. 22. детми. 26. з нее. 30. де як. 32. в оум. 37. Пошла-ж... пошла. 42. єї к вуйту. 46. Где. 49. угледіли. 52. ю і цурку воню. 55. Отдаймо... біст. 57. тебі. 63. возьмеш. 69. напастникам. 71. Тул-ко потребних зюлок. 73. тебі. 74. Где... немаш. 75. пльовать. 76. Возми лиш, сватко, єї. 77. Вєть. 79. Возми єї.

VII. Лік на голод, стор. 202—204. В порівнянні з текстом також такі відмінні: 1. ратуйте. 2. смажне. 6. нігде. 7. тоєй. 8. то-єй. 9. пулгина. 11. прабуг. 13. еще єк. 14. немаш. 16. Єще-б. 17. нюм. 27. овса. 28. тулко. 29. ржет... муї. 34. овса шкан. 37. где... тулко. 39. навару... борцю... комара. 40. господара. 42. Пойди... стуй. 46. будет. 50. батєя. 51. Головав. 56. Возми... покошай. 57. туй борщ. Похюж. 59. тулко. 63. тулко... кожноком. 66. ратуйте. 67. жюнци. 70. Постуй тулко. 73. пуйдєш. 74. повюв.

VIII. Великодніа інтермедія-діалог, стор. 204—208. В порівнянні з текстом проф. В. Перетца (Къ исторіи пол. и рус. нар. театра. XV—XX) такі відмінні: 9. А вже-б. 12. ріштоки. 33. смявав. 55. за-горщившєсь. 59. Харовщину. 63. курелєя(?). 64. ангол. 69. виги-лярка. 77. совді (sic). 82. стремгодов двинув. 84. женка. 95. женко. 106. горшка. 113. пія. 118. лутче. 120. Щобъ (sic).

IX. Рідвяна вірша, ст. 208—210 (Кіевская Старина, 1882, XII, ст. 624—626). Відмінні такі: 11. На небесах... аж в долоні. 17. чер-нило. 65. в куточку.

X. Великодніа вірша, ст. 210—213. Скомбінований текст.

XI. Ярмаок, ст. 213—214. (Записки историко-филологического факультета императорского С.-Петербургского университета. Ч. LXIV. II, ст. 157—158). Відмінні: 1. Хвеско. 5. пов пєта. 6. пов шта. 16. слєпїї. 19. тягучи. 26. родні. 27. поштадцять. 29. щастїє. 31. Спасїбу-ж.

XII. Просьба на пола свободи „Не руш мене“. Од параквіан, ст. 215—220. Скомбінований текст.

XIII. Інтермедійна частина вертелу, ст. 210. — Н. Маркевич, Объя-чал, ст. 44—64).

разві (чер.) = хіба.
 рачити (пол.) = зводити.
 ришток (нім.) = рівень.
 роць (моск.) = жито.
 розністо (пол.) = густо зварений.
 рохманний, рахманний = тихий,
 послухний, м'яккий.
 ручий = меткий, сиритний, зруч-
 ний.
 рюмати = плакати.

свиріпий (церк.) = лютий, жор-
 стокій.
 сергій = плетінка.
 сіпуга = сіпака.
 скавезитися = сказитися, бути
 позбавленим розуму.
 скиргикати = погано співати.
 сласть (чер.) = пристрасть, соло-
 дощі.
 совдати = ліпшо йти.
 сокруха (чер.) = жаль, каяття.
 сонм (чер.) = зборище, нарада.
 сопрятити (чер.) = бути зачи-
 сленим.
 сполать = моск. исполать, *eis*
polia lit = многа літа.
 супліка = прохання.
 сутана = католицька ряса.
 сутяга = супряг.
 суціга = сучий син.

таша = ятка.
 тетюка = прохання.
 трудоватий (пол.) = прокаженій.
 трюхи = бігцем.
 тунейден (чер.) = дармоїд.

удругати = удручати (чер.) =
 угнітати, гнобити.

фліс, на флісі служити = гнати
 спляви й човна на ріці.
 фольгувати (пол.) = попустити.
 фрасуватися (пол.) = журитися.

халазія = тріпачка.
 харапудятися = боятися, ляка-
 тися.
 хвабро = хоробро.
 хванд = вус.
 хорбака = ребра,
 на хтем божий = дочиста, до гда.
 хупавий = моторний, меткий,
 вправний, зручний, лепський.
 хура = хурдига, хуга, завія, за-
 меть, завірюха, хуртовина.
 хурія (лат. furia) = шаленість,
 скаженість, лютування.

дати цукрухи = набити, пока-
 рати.
 цурка (пол.) = донька.

чванець (чер.) = дзбанок.
 чекмінь, рід верхньої довгої одіжи.
 черець = червець, червона фарба.
 чижмачок = чобітень.
 човити = говорити одно й те саме,
 плести.
 чубук = цибук.

шалбер, шалберувати, шальвіру-
 вати = шахрай, дурисвіт, ша-
 хрувати, ошукувати.
 шарапата = чужий в міських
 одиці.
 шататися = снуватися, метуши-
 тися.
 шацувати = оцінювати.
 шевлюга = крутий, хитрун, ша-
 храй, дурисвіт, ошуканець.
 шидіти (пол.) = глузувати, кпи-
 ти.
 шилхвіст = легкодух.

юж (пол.) = вже.

як колвек (пол.) = як небудь.
 яндола = велика миска з ухами
 по краях.

Зміст.

Передмова . . . . . Ст. 3-4.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. Драматичні еле-
 менти в українськiм народнiм життi і словесности. Участь
 скоморохів в обрядах коляди. Розвиток середньовiчної
 драми в захiдній Европi. Інтермедії або інтерлюції. Шкільна
 драма в захiдній Европi, зокрема в Польщі. Перенесення
 шкільного театру на Україну. Теорія шкільної драми в Польщі
 й на Україні . . . . . ст. 5-17.

Інтермедії з драми Якуба Гаватовича.

Розвиток польської інтермедії в XVI і на початку XVII сто-
 ліття. Драма Якуба Гаватовича. Продав kota в мішку. Дже-
 рело інтермедії. Найкращий сон. Українське народне опові-
 дання про найкращий сон. Джерело інтермедії. Оповідання
 про найкращий сон в новій українській літературі. Житте-
 писні дані про Гаватовича. Значіння інтермедії в драми
 Гаватовича . . . . . ст. 17-34.

Інтермедія українця з жидом.

Татарин зловив німця. Котра віра крапца. Правдоподібне
 джерело. Українські редакції александра . . . . . ст. 34-39.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. Роз-
 мова про театральні декорації. Украдена кобила. Танець пе-
 ред смертю. Богач і Лазарь. Сварка на Великдень . . . . . ст. 39-50.

Інтермедія на вершкy свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Рідвина
 й великодня драма М. Довгалевського. Поляк-астролог між
 українськими селянами. Загалковий сон. Козак, лях і мо-
 скаль. Ярмарок. Украдена кобила. Інтермедії з великодньої
 драми М. Довгалевського. Вілорус у тенетах. Чорт, злид
 і циган. Неудалый ярмарок. Пилоріан. Козак-визвольник.
 Справа авторства інтермедії. Значіння інтермедії Довгалев-

ськи в історії української літератури. Вплив інтермедій Довгалевського на пізніші інтермедії . . . . . ст. 50—75.

Інтермедії з драми Юрія Кониського.

Великодня драма Юрія Кониського. Закрутки. Утеча жиди. Лік на голод. Убитий дяк. Брат утопленого ляха. Значіння інтермедій Ю. Кониського. Справа авторства інтермедій драми Кониського . . . . . ст. 75—84.

Кінець інтермедії.

Упадок інтермедій. Смерть, воєк і хлопець. Козацькі байки з костюмом і воєком. Вістки про інші інтермедії. . . . . ст. 84—87.

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школярі й дяки і їх культурна місія . . . . . ст. 87—94.

Різдвяні й великодні вірші та діяльогі.

Вірші на Різдво Намви Беринди. Школярська нужда у віршах. Школярські вигадки. Великодні вірша-діяльог. Змішання великоднього діяльогу з інтермедією. Розмова пастухів. Сон на передодні Великодня. Психічна основа гумору в різдвяних і великодніх віршах. Різдвяна вірша. Великодні вірша. Апокрифічні елементи в різдвяних і великодніх віршах . . . . . ст. 94—131.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діяльогі з сатиричним забарвленням. Літературна діяльність Івана Некрашевича. Просьба на попу слободи „Не руш мене“ . . . . . ст. 131—138.

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні маси. Вертеп в західній Європі. Звізда. Справа часу появи вертепу на Україні. Північно-західно-українська редакція вертепу. Зв'язок вертепу з сучасними літературними пам'ятками. Київська редакція вертепу. Вступні уваги. Релігійно-біблійна частина київської редакції вертепу. Інтермедійна частина київської редакції вертепу. Різдвяні гри . . . . . ст. 138—165.

Закінчення

Приписки

. . . . . ст. 165—170.

. . . . . ст. 171—179.

Зразки інтермедій, діяльогів і вірш.

I.	Продав kota в мішку	ст. 180—187.
II.	Найкращий сон	ст. 187—192.
III.	Котра віра крапа	ст. 192—194.
IV.	Загадковий сон	ст. 194—197.
V.	Паворізи	ст. 197—200.

VI.	Закрутки	ст. 200—202.
VII.	Лік на голод	ст. 202—204.
VIII.	Великодні інтермедія-діяльог	ст. 204—208.
IX.	Різдвяна вірша	ст. 208—210.
X.	Великодні вірша	ст. 210—213.
XI.	Іван Некрашевич. Ярмарок	ст. 213—214.
XII.	Просьба на попу слободи „Не руш мене“	ст. 215—220.
XIII.	Інтермедійна частина вертепу	ст. 220—240.

Замітки . . . . . ст. 241—245.

Словарець . . . . . ст. 246—248.